

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ, HUMANITARINIŲ MOKSLŲ IR MENŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS IR FILOSOFIJOS KATEDRA

Sonata Tenytė

Tarpkultūrinio ugdymo ir tarpininkavimo studijų programos

II kurso studentė

Skurdo kultūros įveika taikant kritinės sąmonės ugdymo strategiją: socialinės rizikos šeimų atvejis

Magistro darbas

Darbo vadovė
lekt. dr. Inesė Ratnikaitė

Darbas originalus – Sonata Tenytė _____

Šiauliai, 2017

Turinys

ĮVADAS.....	5
1. SKURDO KULTŪROS KONCEPCIJA SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE IR SKURDO ĮVEIKOS STRATEGIJA	8
1. 1. Skurdo kultūra socialinės rizikos šeimose kaip socialinės atskirties priežastis	8
1. 2. Skurdo kultūros fenomenas socialinės rizikos šeimose: norma, įprotis, tėvų formuojama gyvenimo samprata.....	17
1. 3. Kritinės sąmonės ugdymas: socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įveikos strategija	22
1. 3. 1. Kritinės sąmonės ugdymas: pagrindiniai teorijos principai ir sąsajos su skurdo kultūra	23
1. 3. 2. Stiprybių perspektyvos ir Vilties teorijos refleksija Kritinės sąmonės teorijoje	30
2. TYRIMO METODOLOGIJA	33
3. SKURDO KULTŪROS APRAIŠKOS SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE IR ĮVEIKOS GALIMYBIŲ ANALIZĖ	39
3. 1. Skurdo kultūra socialinės rizikos šeimose: iš kartos į kartą perduodama gyvenimo kūrimo projekcija	39
3. 1. 1. Skurdo kultūros problematika socialinės rizikos šeimose: tėvų patirtis	39
3. 1. 2. Skurdo kultūros problematika socialinės rizikos šeimose: vaiko gyvenamoji dabartis ir ateities projekcija	43
3. 2. Kritinis sąmoningumas socialinės rizikos šeimose: savęs ir gyvenamosios aplinkos suvokimas, stipriųjų pusių, ateities perspektyvų analizė ir švietimo reikšmė	47
3. 2. 1. Kritinis sąmoningumas socialinės rizikos šeimose: savęs ir gyvenamosios aplinkos suvokimas	48
3. 2. 2. Asmenybės stipriųjų pusių ugdymo perspektyva, kaip skurdo kultūros įveikos galimybė .	51
3. 2. 3. (Ne)vilties fenomenas socialinės rizikos šeimose ir ateities projekcija.....	53
3. 3. 4. Socialinės rizikos šeimų užimtumas ir socialinė įtrauktis: suaugusiųjų ir vaikų švietimo perspektyvos	57
DISKUSIJA IR TYRĖJO REFLEKSIJA	63
IŠVADOS	65
REKOMENDACIJOS	68
LITERATŪRA.....	70
PRIEDAI.....	73

Sonata Tenytė. SKURDO KULTŪROS ĮVEIKA TAIKANT KRITINĖS SĄMONĖS UGDYMO STRATEGIJĄ: SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMŲ ATVEJIS. Tarpkultūrinio ugdymo ir tarpininkavimo studijų programos magistro baigiamasis darbas. Mokslinis darbo vadovė lekt. dr. Inesė Ratnikaitė. Istorijos ir filosofijos katedra, Socialinių, Humanitarinių mokslų ir Menų fakultetas, Šiaulių universitetas, 2017, 81 psl.

SANTRAUKA

Nūdienos sociologijoje išskiriamos dvi skurdo dimensijos – ekonominis (piniginis) ir nepiniginis skurdas. Kaip visuomeninis reiškinys skurdas pradėtas tyrinėti XVII a. antrojoje pusėje ir suprastas kaip pajamų stygius svarbiausių poreikių patenkinimui (bučiai, maistui, saugumui ir kt.). XX a. pab. šios sąvokos turinys gerokai išsiplėtė, kai mokslininkai sociologai skurdo koncepcijai priskyrė ir dvasinius, vertybinius, intelektualinius, socialinius aspektus.

Socialinės rizikos šeimų nariams skurdas reiškia ne tik finansinius sunkumus, bet taip pat nematerialių vertybių nuokrypį, kuris lemia prastą gyvenimo kokybę, skurdžią egzistencinę būtį. Siekiant prisidėti prie aktualios ir svarbios skurdo mažinimo sistemos Lietuvoje, pasirinktas magistro darbo tyrimo objektas (žr. tyrimo objektą).

Pastebėta, kad skurdo kultūroje gyvenantys socialinės rizikos šeimų nariai negeba sąmoningai suvokti ir analizuoti savo gyvenimo būdo, prisiimti atsakomybės (finansinės, socialinės, kultūrinės), išnaudoti savo stipriųjų asmenybės savybių ir turimų resursų, jie jaučia nuolatinį nusivylimą, apatiją ir nepilnavertiškumo jausmą, kurį slepia atsiribodami nuo visuomenės. Darbe nagrinėta svarbiausia skurdo kultūros ypatybė – skurdaus gyvenimo būdo, įpročių, socialinių gebėjimų, pasaulėžiūros perdavimas iš kartos į kartą. Todėl šiame magistro darbe socialinės rizikos šeimų gyvenimo ypatybės ir problematika suvokiama savitos subkultūros kontekste.

Įvertinus aptartus aspektus galima išskirti tris sritis, kurias skurdžiai gyvenantis žmogus turi ugdyti: kritinis sąmoningumas, gebėjimas tikslingai išnaudoti turimus išteklius, viltis ir tikėjimas, kad savo pastangomis yra įmanoma įveikti skurdą. Atsižvelgiant į šiuos aspektus magistro darbe remiamasi P. Freire'ės siūlomais kritinio sąmoningumo ugdymo teorijos principais, ją papildant stipriųjų perspektyvų (D. Sallebey) ir vilties teorijos (C. R. Snyder) idėjomis. Įvardintų trijų teorijų derinimas darbe traktuojamas kaip veiksmingas būdas skurdui socialinės rizikos šeimose įveikti, ar bent jau kaip priemonė skurdo fenomenai sumažinti.

Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinio tyrimo metodika, kuri remiasi humanizmo ir socialinio konstruktyvizmo epistemologija. Tyrimo duomenims gauti ir apdoroti naudota dalyvaujantis stebėjimas, nestruktūruotas interviu, mokslinės literatūros ir tyrimo dokumentų analizė, turinio analizė.

Sonata Tenytė. OVERCOMING CULTURE OF POVERTY BASED ON EDUCATION FOR CRITICAL CONSCIOUSNESS: SOCIAL RISK FAMILIE'S CASE. Master's thesis of Intercultural Education and Mediation study program. Scientific supervisor lect. doc. Inesė Ratnikaitė. Department of History and Philosophy, Faculty of Social Sciences, Humanities and Art, Sivaliai University, 2017, 81 p.

SUMMARY

There are two dimensions of poverty – economic (monetary) and non economic poverty. The talk about the poverty of society started in the second half of the 17th century. Then, this term was understood as the lack of income for the main needs (such as household, food, safety, etc.) At the end of 20th century, the understanding of the term considerably expanded and the sociology scientists attributed the spiritual, value, intellectual and social aspects to the concept of poverty. The members of social risk families are those who find it difficult going through poverty, the poverty to them is not only a financial difficulty but also the deviation of non material values, which leads to bad quality of life and poor existential being. In order to contribute to the relevant and important poverty reduction system in Lithuania, the selected subject of investigation for Master's work – the possible strategy of overcoming the poverty culture of the social risk families.

It is noted that the members of social risk families, who live in a culture, are unable to consciously perceive and analyse their lifestyle, take the responsibility (financial, social, cultural) , exploit their strong personality traits and available resources, they are feeling constant disappointment, apathy and the sense of inferiority, which they hide by moving away from community. The most important feature of the culture of poverty that is covered the passing of shabby lifestyle, habits, social skills and worldview from generation to generation. Therefore, in this Master's work, the properties and issue of social risk families is understood in the context of specific subculture.

After assessing the discussed aspects, it is possible to exclude three areas that the poor man has to develop: a critical awareness, the ability to use the available resources in a targeted manner, hope and belief that with self effort it is possible to overcome poverty. Taking into account these aspects, the Master's work is based on the principles of critical awareness raising theory, proposed by P. Freire, adding the strong perspectives theory (D. Sallebey) and the hope theory (C. R. Snyder) ideas to it. Combing the three mentioned theories in work shall be treated as the effective way to overcome poverty in social risk families, or at least as a tool to decrease the phenomenon of poverty.

As the tool of investigation, the qualitative methodology, that is based on humanism and the epistemology of social constructivism was chosen. The analysis of scientific literature and documents, monitoring while participatin, nonstructured interview and the analysis of the content were used to collect and process the data for this investigation.

IVADAS

Temos aktualumas. Tarptautinė vaikų teises ir gerovę ginanti organizacija „Save the Children International“ (Lietuvoje žinoma, kaip nepelno siekianti „Gelbėkime vaikus“ organizacija) 2014 m. atliko tyrimas tyrimą, kuris parodė, kad skurdo rizikos grupėje gyvena 31,9 proc. Lietuvos vaikų. Tyrimas pabrėžia, kad norint pagerinti skurde esančių vaikų gyvenimo lygį yra svarbu užtikrinti kokybišką vaikų ugdymą. Skurdo problemos aktualumą ir svarbą parodo ir strategijos „Europa 2020“ prioritetinės kryptys: socialinės įtraukties skatinimas per skurdo mažinimą – bus siekiama bent 20 mln. žmonių padėti įveikti skurdą ir socialinę atskirtį (šis skaičius pasirinktas atsižvelgiant į ant skurdo ribos (sąvokos patikslinimą žr. žemiau) esančių žmonių skaičių Europoje). Remiantis minėtos strategijos duomenimis skurdžiai gyvenantys žmonės yra varžomi išteklių stokos ir patiria bent 4 iš 9 elementarių poreikių: 1) negali sau leisti susimokėti nuomos ar komunalinių mokesčių, 2) negali pasirinkta šiluma namuose (malkos, šildymas), 3) neturi santaupų nenumatytais išlaidoms, 4) negali sau leisti bent kas antra dieną valgyti mėsos, žuvies ar maisto su reikiamu baltymų kiekiu, 5) neturi galimybės sau leisti bent savaitės atostogų nenamuose, 6) neturi automobilio, 7) neturi skalbimo mašinos, 8) neturi spalvoto televizoriaus, 9) neturi mobiliųjų įrenginių, kompiuterių. Strategija išskiria ir darbingo amžiaus žmonių nedarbo problematiką, kuri per pastaruosius metus yra auganti, nes susijusi su netikslingai planuojama valstybės parama.

R. Zabarauskaitės ir B. Gruževskio tyrimas atliktas 2015 m. parodė, kad tarp socialinės paramos gavėjų plačiai paplitusios fatalistinės nuostatos dėl savo nepalankios materialinės padėties. Tyrimo dalyvavę respondentai nurodo likimą, kaip pagrindinę savo (savo šeimos) skurdo priežastį (Zabarauskaitė, Gruževskis, 2015). Tai susiję su skurdo kultūros žmonių negebėjimu valdyti savo gyvenimo, prisiimti atsakomybės (finansinės, socialinės, kultūrinės), išnaudoti savo stipriųjų asmenybės savybių ir turimų resursų, numatyti ateities tikslų ir planingai jų siekti. Tai įvertinus galima išskirti tris sritis, kurias skurdžiai gyvenantis žmogus turi ugdyti: kritinis sąmoningumas, gebėjimas tikslingai išnaudoti turimus išteklius, viltis ir tikėjimas, kad savo pastangomis yra įmanoma įveikti skurdą.

Skurdo lygis Lietuvoje nustatomas remiantis Europos Sąjungos (ES) skurdo matavimo metodika, pagal kurią pagrindinis skurdo matavimo rodiklis yra skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų. Apskritai išskiriamos dvi skurdo dimensijos – ekonominis (piniginis) ir nepiniginis skurdas. XVII a. antrojoje pusėje pradėta kalbėti apie skurdą visuomenėje. Tada ši sąvoka buvo suprasta kaip pajamų stygius svarbiausių poreikių patenkinimui (bučiai, maistui ir kt.). XX a. pab. šios sąvokos supratimas gerokai išsiplėtė ir mokslininkai sociologai skurdo koncepcijai priskyrė ir dvasinius, vertybinius, intelektualinius, socialinius aspektus.

Temos iširtumas. Skurdo sampratos tyrimai įvairių sričių mokslininkų yra aktyviai atliekami visame pasaulyje. Galima išskirti antropologą Oscar Lewis (1996), kuris vienas pirmųjų suformavo

skurdo kultūros teoriją, kurioje šis reiškinytis aiškinamas kaip dvilypis konstruktas: a) skurdas kaip ekonominis nepriteklius – minimalios pajamos, svarbiausių buitės daiktų trūkumas; b) skurdas kaip skirtinga nuo visuomenės kultūra, turinti jai būdingą gyvenimo būdą, kuris perduodamas iš kartos į kartą. Straipsnių, monografijų skurdo tematika parengė: R. Lazutka (2003) R. Zabarauskaitė, B. Ruževskis (2015), A. Katarskis (2011), S. Kratvičiūtė (2008), J. Ruškus (2011), P. Bourdieu (1989, 1990, 1992), P. Freire (1973, 1993), D. Saleebey (1992), S. Parikh (2009), M. Mihai, E. Titan, D. Manea (2015), P. L. Engle, M. Black (2008) ir kt.

Tyrimo naujumas. Tyrimų, kurie nagrinėtų skurdo kultūros įveiką Lietuvoje palyginti nėra daug. Paminėti galima V. Ladavičiaus (2011), I. Gavelienės (2013) apgintus magistro darbus, kurie nagrinėjo socialinės rizikos šeimų patirtis, analizavo specialiosios mokyklos reikšmę įveikiant sunkiai gyvenančių šeimų vaikų skurdą. Reikšmingą kolektyvinę monografiją skurdo ir socialinės atskirties tematika Lietuvoje – „Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje“ – parengė J. B. Vilkė ir A. Tereškinas (2015). Šiame darbe remiantis kokybinių ir kiekybinių tyrimų duomenimis aptarta skurdo diskurso visuomenėje padėtis ir socialiai atskirtų grupių (socialinės rizikos šeimų, kitataučių, bedarbių, benamių ir kt.) marginalizacija.

Šis magistro darbas anksčiau atliktų tyrimų kontekstą papildys jame pristatoma galima socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įveikos strategija, kuri gali patobulinti esamų skurdo įveikos programų turinį. Strategija parengta remiantis tyrimo metu gautais duomenimis, kurie atskleidė, kad socialinės rizikos šeimų nariai (tiek suaugę, tiek vaikai) patiria ne tik materialinį nepriteklių, bet ir nepiniginių vertybių trūkumą, kuris sprendžiant skurdo problemas dažniausiai aptariamas ir analizuojamas, bet nesprenžiamas. Todėl šis magistro darbas savo turiniu turi reikšmingą praktinę vertę, aktualumą.

Tyrimo problema. Neveiksni esama socialinės rizikos šeimų skurdo įveikos strategija.

Tyrimo pobūdis. Tyrimui atlikti pasirinktas kokybinis tyrimas, kuris remiasi humanizmo ir socialinio konstruktyvizmo epistemologija.

Tyrimo hipotezė. Galimai Švietimo sistema ir esama valstybės rėmimo programa socialinės rizikos šeimoms, yra realizuojama netikslingai. Dėl šių priežasčių Lietuvoje - pasaulio kontekste vienoje labiausiai skurstančių šalių – skurdas mažėja neženkliai.

Tyrimo klausimai.

1. Kaip skurdo kultūrą suvokia patys tiriamieji?
2. Kokios galimos išsivadavimo strategijos iš skurdo kultūros?
3. Kaip į problemos sprendimą įtraukti skurdžiai gyvenančias socialinės rizikos šeimas?

Darbo tikslas. Pasiūlyti galimą skurdo kultūros įveikos strategiją, taikant kritinio sąmoningumo ją, stipriųjų pusių perspektyvų ir vilties teorijas.

Tyrimo objektas. Kritinės sąmonės ugdymo teorijos pritaikomumas, sprendžiant skurdo kultūros socialinės rizikos šeimose problemą.

Tyrimo objektas formuluotas reaguojant į tai, kad moksliniai tyrimai, žiniasklaidos priemonės vis dažniau teigia, jog finansinis skurdas Lietuvoje yra moralinio, dvasinio skurdo padarinys. Šių metų balandžio mėnesį Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) PISA (angl. Programme for International Student Assessment) valdybos narės dr. R. Dukynaitės pristatytas tyrimas parodė – 15-mečiai paaugliai iš socialiai, ekonomiškai ir kultūriškai skurdžių šeimų mokosi penktadaliu prasčiau negu pagal minėtus kriterijus stabiliai gyvenantys vaikai. Tai parodo, kad vaiko tobulėjimui ir pilnaverčiui vystymuisi itin svarbi yra namų, šeimos aplinka. Švietimo sistema turėtų padėti (mokyti, motyvuoti) suaugus / augant socialinės rizikos šeimos vaikus gyventi kitaip nei jų tėvai – t. y. ruošti kitokiam savarankiškam gyvenimui. Tad todėl šiame kontekste reikia analizuoti ne mokymosi rodiklius (skurdo teorijoje teigiama, kad nestabili aplinka namuose, lemia prastus mokymosi rodiklius, nepriklausomai nuo švietimo sistemos), o skurdo kultūroje išaugusiųjų gyvenimo kultūros kaitą: kiek suaugusiųjų pradėjo gyventi kitaip – sukūrė stabilias šeimas, turi pastovius darbus, gyvena pagal vertybines nuostatas, rūpinasi vaikais jų ugdymu ir kt. Dabartinės skurdo įveikos programų turinys mokyklose yra nepakankamai veiksmingas arba netikslingai realizuojamas, o tai skatina vis grįžti prie švietimo sistemos tobulinimo klausimo.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti skurdo kultūros fenomeną bei esminius jos raiškos visuomenėje požymius;
2. Atskleisti *Tylėjimo kultūros* bei *habitus* principų sąsajas su skurdo kultūra. Išanalizuoti skurdo kultūros ypatybes su kuriomis susiduria vaikai iš socialinių rizikos šeimų.
3. Aptarti galimą skurdo kultūros įveiką, taikant *Kritinės sąmonės ugdymo* strategiją, paremtą *Stipriųjų perspektyvų, Kritinio mąstymo* ir *Vilties teorijomis*.

Tyrimo metodai. Tyrimui atlikti naudoti šie metodai: mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, dalyvaujantis stebėjimas, nestruktūruotas interviu, turinio analizė.

1. SKURDO KULTŪROS KONCEPCIJA SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE IR SKURDO ĮVEIKOS STRATEGIJA

Pagrindinis ir lengviausiai apčiuopiamas, pamatuojamas skurdo matas visuomenėje – žmogaus, bendruomenės pajamos. Tačiau skurdas socialinės rizikos šeimose apima ne tik sudėtingą finansinę padėtį. Šiame magistro darbe atliktas tyrimas ir analizuota teorinė medžiaga parodė, kad skurdžiai gyvenančios šeimos pasižymi tam tikromis tik joms būdingomis elgesio, bendravimo formomis, socialinių įgūdžių stoka, įpročiais, gebėjimų sutrikimu, savivoka.

1. 1. Skurdo kultūra socialinės rizikos šeimose kaip socialinės atskirties priežastis

Socialinės atskirties ir skurdo sąvokos yra glaudžiai susijusios, viena kitą papildančios ir dažnai viešosios komunikacijos priemonėse, literatūroje, buitinėje kalboje vartojamos paraleliai. Tačiau ir vieno ir kito termino apibrėžimo turinys atskleidžia jų priklausomybę vienas kitos atžvilgiu. Socialinė atskirtis yra terminas, apibendrinantis dėl įvairių priežasčių atskirtus arba atsiskyrusius žmones, kurie susiburia į tam tikras grupes, o akademinėje, politinėje plotmėje yra segmentuojami – skirstomi pagal išskyrimo pobūdį. Tai gali būti socialinis išskyrimas dėl finansinės padėties, religinių, seksualumo, lyties, tautybės ir kitų aspektų. A. Misiūnas nagrinėdamas socialinę atskirtį išskiria tris socialinę atskirtį lemiančius kriterijus, kurie apima 3 komponentus: politinius, socialinius-ekonominius ir kultūrinius-psichologinius komponentus (1 Lentelė).

1 Lentelė. Socialinę atskirtį lemiantys elementai, ypatybės ir priežastingumas pagal A. Misiūną (2004)

Socialinę atskirtį lemiantys komponentai	Ypatybės	Priežastis
Politika	Fundamentalių politinių (žmogaus), socialinių ir ekonominių teisių ribojimas.	Nedemokratiška politinė sankloda; (neveiksni) liberali demokratija.
Socialinė problematika ir ekonomika	Mažos pajamos, paslėpta bei dalinė bedarbystė, dideli socialinio mobilumo mastai.	Radikali socialinė kaita; (neveiksni) socialinė politika; socialinė laisvos rinkos diskriminacija.
Kultūra ir psichologija	Stigmatizmas, bejėgiškumas, menkinimas, ignoravimas.	Senos ir naujos diskriminacinės nuostatos ir (neveiksni) kultūros politika.

Komentuodamas pateiktus skurdą lemiančius kriterijus, autorius pastebi, kad netikslinga valstybės politika ir išankstinis, stereotipinis žmonių mąstymas socialinę atskirtį akivaizdžiai didina: „Reikia pripažinti, kad socialinė politika nėra itin sėkminga, dar didelė valstybės intervencija į rinkos

reguliuojama; o tuo pačiu reikia pripažinti, kad kultūriniai – psichologiniai faktoriai vaidina ne paskutinį vaidmenį: išankstinės nuostatos buvusių kalinių, neįgaliųjų, sergančių AIDS ir panašiomis ligomis, požiūris į prostitutas ir t.t. yra stabdantis veiksnys visuomenės sueičiai.“ (Misiūnas, 2004, 101). Svarbu paminėti, kad žiniasklaidos, socialinių tinklų, populistinės informacijos sklaidos įtaka formuojant socialinės atskirties diskursą, visuomenės požiūrį į socialinės atskirties narius yra itin reikšminga. Ši problematika tyrinėjama ir moksliniame lygmenyje. I. Verbickaja nagrinėdama socialinės atskirties ir žiniasklaidos santykį kultūrinių kompetencijų atžvilgiu pastebi, kad televizija tampa rėmais, kurie formuoja paviršutinišką masinės visuomenės požiūrį ir nukreipia dėmesį nuo esminių problemų: „Šiuolaikinė žiniasklaida tampa „rėmais“, kurie gali nukreipti dėmesį į tam tikrus socialinių problemų aspektus bet kartu minėti rėmai gali ignoruoti likusiuosius. Būtent šie rėmai „padeda“ vartotojams susivokti, „kas, kaip ir kur vyksta“ ir dažnai būna pagrindinis socialinės tikrovės suvokimo šaltinis. Svarbu pridurti, jog žiniasklaida tampa ne tik informacijos arba žinių sklaidos priemone, bet ir terpe, kurioje visuomenės nariai sutinka vieni kitus, t. y. žiniasklaida, kaip masinės komunikacijos rūšis, komunikuoja socialines grupes bei formuoja jų įvaizdžius tam tikros kultūrinės kompetencijos rėmuose.“ (Verbickaja, 2016, 21). Papildant išsakytą poziciją šio darbo kontekste, galima pabrėžti, kad laidos vaizduojančios socialinę atskirtį labai dažnai sukoncentruoja dėmesį į socialines rizikos šeimas – vaizduojamos istorijos centre dažnai atsiduria daugiavaikė, vieniša gerianti mama; geriantys abu tėvai su apribotomis tėvystės teisėmis ir pan. Tai inicijuoja visuomenės supratimą, kad kalbama apie su jais nesusijusią, atskirą visuomenės dalį, kuri dėl netinkamų gyvenimo normų, vertybių dažniausiai yra imama smerkti – gilinamas atskirties procesas.

S. Mikulionienė nagrinėdama socialinės atskirties sampratos problematiką samprotauja, ar atskirtis gali būti pasirenkama sąmoningai. Anot jos suvokiant socialinės atskirties reikšmę svarbiausia „<...> yra šio at(si)skyrimo savanoriškumo aspekto išsiaiškinimas. Daugybėje gyvenimo situacijų žmogus pats priima sprendimą ne(be)dalyvauti, neįsitraukti, atsiskirti, izoliuoti save nuo tam tikros veiklos, sustabdyti savo narystę tam tikroje grupėje. Neretai kalbama apie savanorišką atskirtį dėl etinių arba religinių sumetimų. Tai vadinama savęs atskirtimi (auto-exclusion arba self-exclusion). Prielaida, kad žmogus savanoriškai apsisprendžia atsiskirti nuo kitų ir dėl to jis priskirtinas socialiai atskirtųjų kategorijai, disonuoja su viena iš pamatinių nuostatų dėl socialinės atskirties prigimties: žmogus vertinamas kaip socialiai atskirtas tik tuo atveju, kai jis neturi galimybių (arba jos ribotos) dalyvauti visuomenės, kurioje gyvena, plėtros procesuose“ (Mikulionienė, 2005, 22). Vėliau autorė apibendrindama šį klausimą ir daro prielaidą, kad vis dėlto socialinės atskirties sąvoka negali būti derinama su savanoriškumu, „nes yra neutrali žmogaus norams, bet jautri lygioms galimybėms: kai gyvenime realizuojamos žmogaus iš tiesų lygios su kitais gyvenimo galimybės, jis jau socialiai nebeatskirtas, o ar jis pasinaudos ir kaip pasinaudos vienomis arba kitomis galimybėmis, – tai jo reikalas“ (Mikulionienė, 2005, 22). Svarbu paminėti, kad socialinės rizikos šeimos buvimas socialinės

atskirties dalimi žiūrint iš įvairių pozicijų nėra sąmoningas pasirinkimas, ar tikslingai priimtas sprendimas. Vargingai gyvenančių tėvų vaikai vos gimę priverstinai patenka į skurdžią socialinę, kultūrinę, šeiminių aplinką. Dažnas atvejis, kai vyresni žmonės skurdo keliu pasuka dėl tam tikrų išorinių veiksnių (nelaimių, netekčių, liūdesio, nerimo, depresijos, alkoholio ir t. t.).

Skurdo ir socialinės atskirties sampratas nagrinėja socialiniai mokslai. Ekonomikos srityje sąvoka skurdas apibūdinama, kaip pajamų trūkumas pilnaverčiam gyvenimui realizuoti: „Šeimos arba asmens padėtis, kai turimų pajamų nepakanka normaliam gyvenimui.“¹ Su šia termino apibrėžtimi glaudžiai susiję skurdo bei santykinio skurdo segmentai: „Absolūtus skurdas – padėtis, kai šeimos pajamos mažesnės už oficialią skurdo ribą. Santykinis skurdas – skurdas, kai jo riba prilyginama vidutinėms pajamoms“². Nuo 2006 m. Lietuvoje skurdo lygio nustatymui naudojama EBPO ekvivalentinė skalė – ši metodika naudojama visoje Europoje. Skurdo riba nustatoma pagal ekvivalentinę disponuojamųjų pajamų dalį, kuria naudojasi ties skurdo rizikos riba esantys asmenys. Patį riba sudaro 60 proc. medianinių pajamų. Kitame žodyne skurdas yra lingvistiškai pamatinis socialinės atskirties (angl. social exclusion) sąvokos aiškinimo dėmuo: „žmogaus gyvenamoji padėtis, kurioje jis patiria skurdą, neturi darbo ir nesijaučia likusios visuomenės dalimi“³. Ši socialinės atskirties sąvokos aiškinimo pozicija, skurdą atskleidžia ne tik kaip finansinį disbalansą skurdžiujų gyvenime, bet ir kaip patiriamą emocinę ir dvasinę įtampą visuomenėje.

Skurdas gali būti suvokiamas kaip viena iš priežasčių socialiniai atskirčiai formuotis. Skurdą reikėtų suvokti kaip smulkesnį dėmenį socialinės atskirties atžvilgiu, kuris nusako tam tikros asmenų grupės materialinę, socialinę, dvasinę, psichologinę būseną, gyvenimo būdo ypatybes, pasaulio suvokimą. Skurdas socialinės rizikos šeimose įgauna naują reikšminį matą. Šeiminiame kontekste šis reiškinys apima egzistencinę žmogaus gyvenimo būtį (psichologinę, dvasinę, kultūrinę, fizinę sveikatos dimencijos), tampa norma, vertybė, vargingų žmonių suvokiama, kaip neišvengiama duotybė, kuri nesąmoningai perduodama iš kartos į kartą. O. Lewis'as (1966) nagrinėjęs skurdą ir pasiūlęs skurdo kultūros sampratą suteikė skurdui matmenį, kuris apibūdina tam tikrą sociumo subkultūrą, nubrėždamas, skurdo kultūrai būdingų bruožų visumą, skurdą priskirdamas ne tik vargingiems, bet ir pasiturintiems visuomenės sluoksniams.

2014 m. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos organizuotame tyrime „Kova su nedarbu ir skurdo mažinimo strategija“⁴ skurdas, visuomeninis pasyvumas, savo teisių ir galimybių neišmanymas buvo įvardinti kaip vieni pagrindinių socialinę atskirtį formuojančių sąlygų: „galimybės gauti kreditus neturėjimas; socialinės galios ir politinio dalyvavimo nebuvimas;

¹ Ekonomikos terminų žodynas. (2017). Prieiga per internetą: <http://e-terminai.lt/ekonomika/skurdas>

² Ten pat

³ Kembridžo universiteto žodynas. (2017). Prieiga per internetą: <http://dictionary.cambridge.org/>.

⁴ Darbo santykių ir valstybinio socialinio draudimo teisinis-administracinis modelis. (2014). *Kova su nedarbu ir skurdo mažinimo strategijų tyrimas*. Prieiga per internetą: <http://www.socmodelis.lt/wp-content/uploads/1-2-dalis-GALUTINE.pdf>

klientelizmas ir korupcija; mažas pasitikėjimas; netinkami pasirinkimai ir manipuliacijų galimybė (dėl nepatyrimo ir skurdo; pav., Lietuvoje netinkami pasirinkimai naudojantis greitųjų kreditų paskolomis) žemas savęs vertinimas ir vilties neturėjimas <...>“. Minėto tyrimo duomenys atskleidžia ekonominius ir dvasinius / socialinius skurdo aspektus. Tai leidžia pagrįsti darbe pristatomų teorijų (*Education for critical consciousness* (Freire, 2000); *Strengths perspective theory* (Saleebey, 1992), *Hope theory* (Snyder, 2005), kaip galimų skurdo įveikos prevencijos pasirinkimo tikslingumą. Tai turėtų reikšmės ir sprendžiant finansines socialinės rizikos šeimų problemas.

Skurdo tema žmonijos gyvenime nagrinėjama ne vieną šimtmetį. Pirmieji mokslininkai šį reiškinį siejo su finansiniu nepriteklumi norint įsigyti maisto, drabužių, avalynės ir kt. Kitaip tariant, skurdas buvo suvokimas kaip pajamų trūkumas norint patenkinti svarbiausius žmogaus egzistencijai reikalingus poreikius. Tokią skurdo aiškinimo sampratą pateikė ekonomikos teorijos pradininkas A. Smith'as savo veikalė „Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrinėjimas“ (angl. *Wealth of the Nations*) (1776 m.) teigęs, kad ekonominis gyventojų skurdas yra būtiniausių daiktų, kurie reikalingi žmogaus gyvybei palaikyti, neturėjimas atsižvelgiant į bendruosius visuomenės standartus (Smith, 2013, 218). Šiuo atveju daiktų sąvoka apima maisto, baldų, drabužių, pinigų trūkumą.

Skurdo sąvoka glaudžiai susijusi su socialine atskirtimi. Vėlesniais metais skurdą tyrinėję mokslininkai įvardijo skurdo ir atskirties sąsajas. P. Townsend'o (Townsend, 1985) teigimu: „Skurdžiai gyvenantys žmonės susiduria ne tik su ekonominiu, bet ir socialiniu skurdu. Tai lemia vargingai gyvenančių žmonių pašalinimą iš ekonomiškai stabiliau gyvenančios visuomenės“ (Townsend, 1985). Jo teigimu skurdo koncepcija turėtų būti sietina ne tik su finansiniu nepriteklumi, bet ir sveikatos apsaugos, švietimo ir kitų socialinių bei kultūrinių paslaugų trūkumu (Townsend, 1985). Iš esmės dabartiniai moksliniai tyrimai skurdo tematika ir pagrindžia aptartą skurdo sampratą, o finansinis skurdo aspektas traktuojamas kaip kitų veiksnių (pvz., socialinių kompetencijų trūkumo) pasekmė.

Akivaizdu, kad gali būti skiriamos dvi skurdo pozicijos: ekonominis skurdas (piniginis skurdas) ir nepiniginis skurdas (dvasinės, moralinės normos, pasaulėžiūra, žmogaus gyvenimo būdas, suvokimas, gebėjimai). Ekonominio skurdo pamatavimas paprastesnis, aiškesnis, nes jo riba, matavimo matas yra kiekybinis ir susijęs su finansine žmogaus gyvenimo lygio charakteristika, kitaip tariant su gyventojų ekonominiais ištekliais (dažniausiai pajamų ar vartojamų išlaidų) bei jų pakankamumo vertinimu. Iš kitos pusės nepiniginis skurdas apima daug platesnius socialinių, demografinis ir kitų panašių rodiklių bei asmens charakteristikų spektrą (Šileika, 2009, 18). Atsižvelgiant į šio magistro darbo temos specifiką, asmenybinių savybių, bendrųjų socialinių įgūdžių stebėjimo rezultatus, svarbu pabrėžti, kad šiame darbe daugiausiai dėmesio ir skiriama nepiniginio skurdo formai, kuri pagrindžia darbo pradžioje iškeltą hipotezę, kad skurdas visų pirma pasireiškia per žmogaus individualų pasaulio ir savęs suvokimą. Apima socialinių įgūdžių stokos, menkos savivertės, savo gyvenimo nekontroliavimo ir kitais aspektais.

Esant reikalui pagal kontekstą remiamasi ir finansiniais skurdo kultūros elementais socialinės rizikos šeimos paveikslui charakterizuoti.

R. Keršienė aptardama vargingai gyvenančių žmonių padėtį, teigia, kad pagrindinės skurdo sukeltos problemos yra: „didelis nedarbas (ypač ilgalaikis), augantis absoliutus skurdas, plėtėjanti socialinė atskirtis (gerovės komercializacija), socialinis nusivylimas (nepasitikėjimas), žmogaus socialinės raidos degradacija. Todėl atskiro individo lygmenyje skurdą labiau apibūdina ne materialinis nepriteklus, o vertybių, nuostatų bei poreikių visuma (pasiturinčiųjų skurdas)“ (Keršienė, 2011, 540). Šie teiginiai leidžia pagrįsti nuomonę, kad skurdas visų pirma yra kiekvieno žmogaus mąstymo, suvokimo atspindys. Tai leidžia pagrįsti poziją, kurios laikomasi darbe – visų pirma skurdas turėtų būti suvokiamas, kaip socialinėje atskirtyje esančių žmonių savitas gyvenimo suvokimas, būdas, vertybių sistema, elgesio modeliai ir kt. Darbe nagrinėjama socialinių rizikos šeimų problematika parodo, kad skurdo kultūra jose turi atskirus, joms būdingus segmentus. Tokiame kontekste skurdo kultūros fenomenas gali būti būdingas ne tik socialinėje atskirtyje esantiems, bet ir pasiturintiems, finansiškai stabiliai gyvenantiems žmonėms. Pastarajam teiginiui pagrįsti reikėtų organizuoti kitokio pobūdžio ir tematikos tyrimą negu pristatomas šiame darbe.

Skurdas dažniausiai suvokiamas ekonominiu lygmeniu – mažomis vieno žmogaus, ar šeimos pajamomis. Tačiau R. K. Payne išskyrė aštuonis išteklius, kurių buvimas arba nebuvimas lemia skurdo poveikį, tai: finansiniai (finansiniai ištekliai prekėms ar paslaugoms įsigyti), emociniai (gebėjimas suvokti ir kontroliuoti savo emocijas, eliminuoti savarankiškai destruktivų elgesį), protiniai (naudojantis protiniais gebėjimais ir įgytais įgūdžiais (skaitymo, rašymo, skaičiavimo) palengvinti savo sudėtingas gyvenimo sąlygas (išsilavinimas, savo teisių, atsakomybių žinojimas ir kt.)), dvasiniai (pozityvus mąstymas, viltis), fiziniai (fizinė sveikata ir mobilumas), paramos sistemos (vidiniai ištekliai: draugų, šeimos palaikymas; išoriniai ištekliai: valstybės skiriama parama, specialios įstaigos), ryšių ir santykių (komunikaciniai gebėjimai ugdomi nuo vaikystės) bei žinių apie paslėptas taisykles (nerašytos taisyklės visuomenėje) ištekliai (Payne, 2005). Autorius daro prielaidą, kad asmuo turintis ribotus finansinius išteklius, bet stiprią emocinę, dvasinę ir fizinę laikyseną, skurdo kultūrą gali įveikti daug lengviau. R. Zabarauskaitės ir B. Gruževskio teigimu „[...] reikia pažymėti, kad skurdo kultūros tyrimų kontekste šiuolaikinėje visuomenėje skurdas vis labiau turi būti suvokiamas kaip tam tikrų vertybių, socialinių įgūdžių bei komunikacinių kompetencijų trūkumas, nei pajamų, piniginių išteklių ir materialinių sąlygų nepakankamumas“ (Zabarauskaitė, Gruževskis, 2015).

Skurdo kultūros samprata pirmą kartą paminėta XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje. Jos autorius – antropologas Oscar Lewis. Plačiausiai skurdo kultūros idėjas autorius išdėstė savo knygoje „La Vida“, išleistoje 1996 m. Autorius atkreipė dėmesį į tai, kad yra tam tikros skurde gyvenančių žmonių kasdienybės tendencijos, kurios kaip kultūriniai, vertybiniai konstruktai perduodami iš kartos į kartą ir, kad skurdo kultūra sudaro antrinę visuomenę. Autoriaus siūloma skurdo kultūros koncepcija į

pagrindinę poziciją iškelia ne ekonominį aspektą. Tirdamas vargingus lušnyų gyventojus jis pastebėjo išskirtinai jiems būdingus elgesio modelius, pasaulėžiūros principus. Dar daugiau, O. Lewis pastebi, kad skurdo kultūros ypatybių galima rasti ir aukšto ekonominio lygio šalyse. Tokios pozicijos laikosi skurdo problematiką nagrinėjantys šių dienų mokslininkai. Vargingai gyvenančių žmonių bendruomenę įvardijantys tarsi atskirą subkultūrą, kuri turi specifinius skiriamuosius bruožus: socialinių įgūdžių sutrikimas, prastas išsilavinimas, atskirtis visuomenėje, mažos pajamos ir netinkamas jų planavimas, nepasitikėjimas ir kt. (Kelso, 1994; Rodgers 2000; Higgins 2010).

O. Lewis'o sukurta skurdo kultūros samprata nesmerkia skurdo kultūroje gyvenančių žmonių, dėl nieko jų nekaltina. Tarsi iš šono žvelgia į jų gyvenimą ir stengiasi suprasti, kodėl jie gyvena taip, kaip gyvena, o tai leidžia nesiremti stereotipais, išankstinio nusistatymo klaidingumu, o suprasti skurdžiai gyvenančiųjų situaciją tokią, kokia yra su perspektyva priimti įvairiapusišką tiesą. Autoriaus teigimu: „Pasaulyje yra daug skurstančių žmonių ir ši problema nėra būdinga tik Trečiojo pasaulio šalims. Su jas susiduria ir turtingiausios pasaulio valstybės. Skurdas yra kur kas daugiau negu mažos pajamos. Skurdas yra gyvenimo filosofija su savo logika, principais ir tam tikra vertybių sistema, kuri yra anapus visuomenei įprastų normų ir vertybių“ (Lewis, 1966, 21).

Tai pagrindžia ir darbe išsikeltos hipotezės problematiką – skurdo kultūra neturėtų būti suvokiama tik, kaip finansinis žmogaus skurdas. Tai struktūra apimanti žmogaus psichologinius, socialinius, pasaulėvokos aspektus. Vadinasi ir šios problemos sprendimas neturėtų būti sprendžiamas tik ekonominiame lygmenyje – pinigine parama tokiems žmonėms turėtų būti paskirstoma įvedant motyvacinę sistemą (skatinant žmones gaunamus pinigus užsidirbti) ir ugdant žmogaus sąmoningumą, atsakingumą per kritinį mąstymą. Socialinės rizikos šeimose tai būtų nukreipta į tėvus, tačiau gyvenimo kokybės aspektu ateities perspektyvoje paliestų ir pačius vaikus. Nedarbo problema skurdo kultūros koncepcijoje išskiriama, kaip žmogaus dvasinio ir finansinio skurdo padarinys. Anot O. Lewis'o: „Skurdo kultūroje gyvenantys žmonės sukuria per mažai pridėtinės vertės, kad galėtų kažką gauti atgal. Nedarbas, maksimaliai minimalus atlygis, nuosavybės neturėjimas, nemokėjimas taupyti ir disponuoti pinigais, maisto trūkumas namuose, pinigų nebuvimas šeimoje palaipsniui atsiliepia žmogaus (ir vaiko ir tėvų) mąstymui, vertybių suvokimui, savivertei. Taip gilinamas dvasinis skurdas. Tokiu būdu visa skurdo kultūros sistema dvasiniame ir socialiniame lygmenyje tampa užburtu ratu – skurdas perteikiamas iš kartos į kartą“ (Lewis, 1966, 21).

Nuo gimimo vaikai perima tėvų perduodamus duomenis, kaip absoliučią tiesą. Tik augdami, pradėję lankyti mokyklą gautą informaciją palaipsniui permąsto ir priima, kaip normą, arba suvokia kaip klaidingą. „6–7 m. vaikas įsisavina ir priima pagrindinius savo aplinkos, kurioje gyvena, kultūros, subkultūros principus. Psichologiškai vaikas dar ilgai nėra pajėgus vertinti ir suvokti aplinkos primetamų, mokomų normų pasekmių“ – teigia O. Lewis (Lewis, 1966, 21).

Paradoksalus O. Lewis'o pastebėjimas, kad skurdo kultūra nėra tapati skurdui. Pastebima, kad vargingas, skurdus žmogaus gyvenimas nėra lemiamas veiksnys skurdo kultūrai plėtotis. Skurdžiai gyvenantis žmogus gali puoselėti vertybes, tradicijas, dėti pastangas siekiant pakeisti savo būtį ir buitį. Visa įgyvendinama remiantis turimais minimaliais resursais, savo gebėjimu, mąstymu ir viltimi, tikėjimu, kad įmanoma peržengti skurdo ribą. Kitaip tariant, tokiaime kontekste skurdas yra suvokiamas, kaip gyvenimo iššūkis, kuris yra įveikiamas – nėra amžinas, nulemtas, nepakeičiamas. Skurdas pats savaime nekuria skurdo kultūros ir ne visada sutampa su ja. O. Lewisas pažymi, kad yra skirtumas tarp *skurdo* ir *skurdo kultūros* sąvokų: „Yra skirtumas tarp skurdo ir skurdo kultūros. Yra daugybė pavyzdžių, kai ištisa skurstanti bendruomenė, ar subkultūra, pasiekia didžiulių laimėjimų žmonijai. Pavyzdžiui, visame pasaulyje puikiai žinoma, kaip vargingai, skurdžiai gyveno žydų tauta. Visame pasaulyje puikiai žinoma, kaip ši tauta gyveno. Jie buvo vargstantys miesto žmonės, nuolat engiami ir didelė dalis jų savo laiku gyveno getuose. Tačiau jie neturėjo daugybės asmeninių, kultūrinių, socialinių savybių būdingų skurdo kultūrai. Jie turėjo galias literatūros tradicijas, kurios skatino daug mokytis, tobulėti. Tai ugdė intelektualius, nors ir skurdžiai gyvenančius žmones. XIX a. ir XX a. pradžioje Rytų Europos žydai išplėtojo savo socialinius tinklus, kooperacijos formas, organizacijas. Dar viena reikšminga jų stiprybė yra religija, davusi tikėjimą, kad jie išrinktųjų tauta“ (Lewis, 1966, 23). Taigi šiuo pavyzdžiu autorius įvardija tris skurdo įveikos dimencijas: intelektualus ugdymas, stiprybės (asmeninės, esamų resursų išnaudojimas), tikėjimas (kaip pozityvistinės psichologijos pagrinda). Šiame magistro darbe remiantis kitų autorių teorijomis pristatoma galima socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įveikos strategija disponuojant įvardytomis dimensijomis.

Tokiaime kontekste svarbu aptarti ir autoriaus išskiriamas skurdo kultūros žmonių charakteristikas, kurios sudaro sąlygas skurdui vystytis. Jos gali būti skiriamos į išorines ir vidines ypatybes O. Lewis'as išskiria tokius išorinius skurdo kultūros požymius (Lewis, 1966, 26):

- vangus sunkiai besiverčiančių žmonių dalyvavimas ir integracija svarbiuose socialiniuose įvykiuose, renginiuose. Skurde gyvenantys žmonės dažnai jaučiasi nepritampančiais šalia geriau besiverčiančių, turi ir supranta kai kurias jų vertybes, bet nesilaiko jų;
- skurdo kultūros žmonių gyvenimas pasižymi prastomis, mažiau negu minimaliomis gyvenimo komfortabilumo sąvokomis. Šie žmonės neįsitraukia į bendruomenės renginius, veiklas už šeimos ribų. Formuojasi atsitiktinės, neformalios jų grupės jų pačių namų sąlygomis;
- skurdo kultūros šeimose vaikystė baigiasi labai anksti. Vaikai greitai persiima suaugusiojo žmogaus savybes, anksti pradeda lytinį gyvenimą, santykiai su kitos lyties asmenimis yra laisvi, o vedybiniai saitai silpni. Jie stokoja socialinių įgūdžių, vertybinių nuostatų;
- kitos ypatybės – stiprus marginalumo (atstumtumo) pojūtis, bejėgiškumas ir uždarumas.

O. Lewis'as charakterizuodamas skurdo kultūroje gyvenančius žmones išskiria vidines asmenybės ypatybes, kurios svarbesnės nei išorinės, nes yra pamatinės, priežastinės (Lewis, 1966, 23):

- vilties, kad galima pakeisti gyvenimo aplinkybes su savo turimais resursais, neturėjimas; fatališkas požiūris į gyvenimą;
- suvokimas, kad valstybę (galbūt net visą pasaulį) valdo tik su valdžia susiję žmonės, o skurstančiųjų nuomonė nėra svarbi ir gerbiama;
- nenoras dalyvauti visuomeninio gyvenimo veiklose ir burtis į bendruomenes, pasirinkta pasyvi pozicija, izoliacija ir atsiskyrimas nuo sociumo;
- suvokimas, kad vargingą gyvenimą jiems lėmė likimas;
- skurdžiai gyvenančios šeimos pagrindą sudaro tik vienas iš tėvų (motina arba tėvas). Dažnu atveju tai būna motina. Tokių šeimų vyrai dažniausiai vengia ilgalaikių santykių ir įsipareigojimo ir nesirūpina vaiko ugdymo klausimais;
- nepasitikėjimas savo jėgomis ir kitais (artimiausios aplinkos žmonėmis; valstybės institucijomis; geriau gyvenančia visuomenės dalimi);
- dėl vargingo savo būties dažniausiai kaltinama valdžia, arba geriau gyvenantys asmenys;
- vienatvės jausena, savavališka izoliacija nuo visuomenės ir stiprus beprasmybės pojūtis.

Visuomene, kurią sudaro tokios asmenybės, yra lengva manipuliuoti ir valdyti. Tokiu būdu skurdo kultūra nuo asmenybės skurdo išauga į šeimos skurdą, aptartu principu, tai perduodama iš kartos į kartą ir galiausiai tai tampa visos šalies problema, kuriai spręsti turėtų būti kuriama kompleksinė, įvairias sritis apimanti sistema. Todėl svarbi valdžios pozicija skurdo kultūros įveikai, kuri savo sprendimais gali gilinti skurdo problemą arba ją mažinti. Šį teiginį iliustruoja dar vienas O. Lewis' o pavyzdys.

Tirdamas skurdo fenomeną jis lankėsi Kuboje ikirevoliuciniu laikotarpiu identifikavo įvairių skurdo kultūros apraiškų. Sugrįžęs po kurio laiko, kai šaliai vadovavo Fidel Castro, jis pamatė pasikeitusį žmonių elgesį, gyvenimo būdą ir filosofiją esant režimo sąlygoms. Pirmojo vizito metu matyti lūšnyno vaikai, paaugliai, suaugusieji buvo tapę kovingais, aktyviais revoliucijos šalininkais. Režimas leido skurdžiai gyvenusiems žmonėms įprasminti savo egzistenciją – dabar jie turėjo tikslą kovoti už savo šalies ateitį. Žmonės tarsi atsikratė beprasmybės jausenos, socialinės atskirties, atstūmimo ir socialinės depresijos savo gyvenime. Pačių lūšnynų, ar skurstančių žmonių nesumažėjo – jų net padaugėjo (Lewis, 1966, 23). Galima pastebėti, kad vyraujanti politinė ideologija, kuriama sistema, džiaugsminga revoliucijos banga gali paslėpti realaus skurdo požymius šalyje. Vis dėlto ilgalaikėje perspektyvoje tai trumpalaikis, masinės visuomenės sąmoningumo apdorojimas, kuris tendencingai nuslūgsta. Galima teigti, kad visuomenę valdo tas, kas turi galią.

Galios pasiskirstymą visuomenėje socialinio diskurso atžvilgiu nagrinėjo Michel Foucault (1980). Anot jo galios neturintys individai yra priklausomi nuo tų, kurie tą galią turi. Galia nulemia ir kontroliuoja tam tikrą elgesio modelį populiacijos lygmeniu (Foucault, 1980, 168). Tai reiškia, kad vargingai gyvenantys žmonės patenka į tokį diskursą kuriame yra nubrėžtos tam tikros socialinių normų ribos: žmonėms skiriama tam tikra finansinė parama (pašalpa), žmonės gyvena tam tikruose būstuose,

jie įvardijami atitinkamomis sąvokomis ir kt. Taip formuojasi visuomenės supratimas ir nuostatos apie šios grupės žmones – taip formuojasi perskyra visuomenėje – socialinė atskirtis arba skurdo visuomenė.

O. Lewis'o tirtas skurdo fenomenas visuomenėje atskleidė ir dar vieną stebinančią ir paradoksaliai įdomią poziciją: amerikiečių antropologas pastebė, kad skurdo kultūros žmones apibūdinanti charakteristika yra būdinga net gerai gyvenantiems, apsirūpinusiems JAV milijonieriams. Skurdo kultūros apraiškos būdingos atsilikusiose šalyse, kuriose pasiturinčiųjų sluoksnis praturtėjo greitai ir dėl neaiškių motyvų. Šie žmonės įvardijami specialiu terminu nuvorišais⁵ (pranc. *nouveau riche* – naujas turtuolis). Visgi tam tikros skurdo kultūros ypatybės yra būdingos ir ekonomiškai stiprių šalių turtingiesiems. O. Lewis'as teigia, kad šie žmonės taip pat patiria atskirtį, dvasinę tuštumą, beprasmiškos būties jauseną, kurią slepia galios ir turtų dėka. Šie žmonės taip pat jaučia priešišumą visuomenei, bejėgiškumą. Dažnai stokoja gebėjimo realizuoti save tam tikroje srityje, o maksimaliai gera finansinė padėtis ir galios perteklius tarsi atskiria šiuos žmones nuo visuomenės (Lewis, 1966, 25). Remiantis įvardinta O. Lewis'o pozicija šiame magistro darbe laikomasi pozicijos, kad socialinė atskirtis, skurdas visuomenėje, konkrečiai socialinės rizikos šeimose, nėra vien šios sociumo grupės problema. Skurdo problema šalyje atskleidžia visos visuomenės ydas, socialinį nejautrumą, valdžios kuriamų sistemų skurdui mažinti spragas ir jų neveiknumą. Kalbant apie skurdo įveikos galimybes svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad skurdo įveikos strategija turėtų būti nukreipiama ne tik į socialinę atskirtį patiriančius žmones, bet ir į geriau gyvenančius visuomenės sluoksnius, kurie vengia kalbėti apie skurdo ir socialinės atskirties apraiškas artimoje aplinkoje, visuomenėje. Šių dienų visuomenė linkusi kalbėti apie sėkmingų, pasiturinčių žmonių gyvenimą. Tokiu būdu ignoruojamos ir savos ir aplink esančios sociumo problemos. Tai skatina skurdo kultūros augimą. Joyce M. Bell ir Douglasas Hartmann'as nagrinėdami skurdo ir socialinės atskirties santykį su žmonių mąstymu pastebė, kad šiuo metu populiari kalbėti apie įvairią, daugiakultūrę visuomenę, kurioje gera gyventi. Tačiau socialiniame diskurse tokiu būdu tik ignoruojamos, sąmoningai atmetamos jau egzistuojančios socialinėje atskirtyje esančių žmonių grupių problemos, kurios apima religinių, klasinių, socialinių, lyties, seksualumo aspektus. Kitaip tariant, dirbtinai kuriama gero ir sėkmingo visuomenės gyvenimo iliuzija. Mokslininkai tokį socialinio skurdo diskurso formavimą įvardina *laiminga kalbėsena*, *laimingu aptarimu* (angl. happy talk). Ši sąvoka apibūdina vyraujančią visuomenės poziciją nekalbėti ir neanalizuoti problemų, kurios susijusios sus socialinės atskirties grupėmis. Dėmesys nukreipiamas į nereikšmingus paviršutiniškus dalykus, nesigilinant į socialinį nejautrumą, socialinę nelygybę, klasių pasiskirstymą ir vis didėjančią atskirtis tarp gerai gyvenančių ir skurdžių visuomenės sluoksnių. Todėl ypatingai svarbu atkreipti dėmesį ir nagrinėti žmonių kultūrinius įsitikinimus ir jų mąstymo ypatybes. (Bell, Hartmann 2007, 262). Joyce M. Bell ir Douglasas Hartmann'as kalba apie amerikiečių socialinės atskirties problematiką modernioje

⁵ Nuvorišas – (pranc. *nouveau riche* – naujas turtuolis) – asmuo, praturtėjęs nešvariais būdais: iš spekuliacijų, pinigų plovimo ir kt. (Lietuvių kalbos žodynas. (2017). Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/>).

visuomenėje, tačiau tas pačias tendencijas galima pastebėti ir Lietuvoje nagrinėjant visuomenės suvokimą apie socialines grupes ir skurdą, kurį jos patiria.

Grįžtant prie O. Lewis'o idėjų galima pastebėti, kad ir Lietuvoje skurdo kultūra yra reiškinys su kuriuo susiduriama: nepasitikėjimas valdžia ir visuomene, galia turintys suvokiami, kaip priešiška visuomenei jėga, kuri sąmoningai skurdina tauta, renkant asmenis į Lietuvos valdančius postus mažai gilinamasi ir stengiamasi suvokti pristatomų programų turinį ir realias galimybes tai įgyvendinti. Politikos atstovai suvokiami, kaip iš paprastų žmonių vagiantys ir juos apgaudinėjantys. Žmonės nebetiki geresne ateitimi, šalį palieka vis daugiau žmonių, kurie galėtų būti konkurencingi darbo rinkoje ir kurti šaliai pridėtinę vertę. Lietuva nėra šalis, kurią būtų galima tapatinti su sparčiai skurstančiomis pasaulio šalimis, tačiau taip pat susiduria su sudėtingomis skurdo kultūros formomis. Tai savo ruožtu tarsi skatina žmones agresyviai ir impulsyviai reaguoti į priimamus valdžios sprendimus – formuojasi visuotinis nusivylimas galimybėmis, noras palikti šalį, netikėjimas, kad galima kažką pakeisti. Žmonės ima rūpintis tik asmenine gerove ir ignoruoti sociumo problemas šalies lygmeniu – formuojasi socialinė atskirtis ir skurdo kultūra paliečianti ne tik vargingai, bet ir gerai gyvenančiuosius. Valdančiųjų rankose esantys galios svertai daug lengviau valdo nusivylusią, susiskaldžiusią visuomenę – kritinio sąmoningumo neugdanti visuomenė grimzta į skurdo kultūrą.

Kita vertus, savo valstybės nekenčiantiems ir savo visuomenės pajėgumu keisti gyvenimą netikintiems žmonėms galima nesunkiai įpiršti revoliucinę klasių kovos doktriną bei retoriką, suskaldančią visuomenę ir sunaikinančią jos pilietinio solidarumo užuomazgas. Taip laikinai tiems žmonėms leidžiama atgauti jų pamintą orumą, bet vėliau jie nugramzdinami į dar gilesnę ir visiškai beviltišką duobę. Tačiau O. Lewis'as savo teoriją baigia nuogaštavimu, kad bet kuriuo atveju yra verta siekti laisvės ir būti atsakingu už savo gyvenimą (Lewis, 1966, 21).

Tiesa, reikia pastebėti, kad O. Lewis'o tyrinėta skurdo kultūros samprata vėlesniais amžiais buvo kritikuojama dėl subjektyvių vertinimų ir sunkiai išmatuojamų sričių (dvasiniai, vertybiniai, suvokimo aspektai). Skurdo subkultūros problematiką tyrinėjusi I. Gajdosikienė (2004) pastebi, kad „termino, sukėlusio karštas diskusijas dėl pačios kultūros sampratos, atsisakė dauguma mokslininkų dėl abstraktumo, numanomo skurstančiųjų kaltinimo bei nepakankamo teorinio pagrindimo“ (Gajdosikienė, 2004, 88). Dėl to magistro darbo tyrimui atlikti buvo naudojamas dalyvaujantis stebėjimas, kuris leido ne tik stebėti socialinės rizikos šeimų gyvenimą, bet ir pačiam tyrėjui ištraukti ir suvokti šeimos skurdaus gyvenimo specifiką ir raiškos formas.

1. 2. Skurdo kultūros fenomenas socialinės rizikos šeimose: norma, įprotis, tėvų formuojama gyvenimo samprata

Žmogaus gyvenimo būdą, pasaulio suvokimą ir vertybes formuoja sociumas į kurį jis patenka vos gimęs. Iš prigimties žmogus siekia gerbūvio, komforto. Tačiau tam tikros gyvenimo aplinkybės (darbe analizuojamu atveju tokios aplinkybės yra skurdi aplinka, bejėgiškumo fenomenas žmonių gyvenime) keičia ir apriboja žmogaus mąstymą, socialinius įgūdžius, emocijas, elgesį siekiant pilnavertiškesnio ir geresnio gyvenimo. Prancūzų filosofas, sociologas P. Bourdieu kalba apie dvejetainę socialinę genezę, kuri veikia dvejopai: pirmiausia ji susijusi su žmogaus suvokimu, mintimis / mąstymu ir veiksmų schemomis. Šią dalį įvardijame *habitus* sąvoka. Iš kitos pusės genezė susijusi su socialinių struktūrų geneze, ir tai jau apima konkrečiai socialinių klasių bendras ypatybes (Bourdieu, 1989, 23). *Habitus* sąvokos pagrindu P. Bourdieu aiškina žmogaus santykį su kultūros, meno, stiliaus ir kt. suvokimu. Akivaizdu, kad sociologas žmonių struktūrinį pasiskirstymą visuomenės lygmenyse visų pirma pradeda analizuoti ir skirstyti nuo individo suvokimo, mąstymo ir iš to sekančio veiksmo-refleksijos, tai ir nulemia žmogaus priklausymą vienai ar kitai socialinei grupei, tik tada pereidama prie platesnių struktūrinių dalių, kurios apima tam tikras socialines grupes. *Habitusas* parodo individualų paties žmogaus suvokimą apie jo vietą visuomenėje. Toks žmogaus mąstymo modelis nulemtas intuityvumo, įpročių, pripratimo, predispozicijos, nėra sąmoningai apmąstomas ir kritiškai vertinamas.

P. Bourdieu, apibūdindamas individo ir jo gyvenamosios aplinkos santykį, vartoja jau minėtą *habitus* sąvoką. „*Habitus* – tai žmogaus įsitikinimų visuma, lemianti suvokimą, mąstymą, emocijas, poreikius, vaizduotę ir elgesio motyvus. *Habitus* yra žmogaus socializacijos padarinys, kai sociumo įpirštas vertybes bei elgesio modelius individas ima laikyti *savomis*. Tai individualizuotas socialumas, įgytas per patirtį ir tapęs tokia neatskiriama individo dalimi, kad jį galima laikyti antrąja žmogaus prigimtimi“ (Bourdieu, 1990, 55). Remiantis šiais P. Bourdieu *habitus* principais galima teigti, kad vaikai gyvenantys skurdžioje tėvų sukurtoje aplinkoje nuo mažens prieš savo valią yra užkoduoti ir toliau gyventi skurdžioje aplinkoje, menkinti save, savo gyvenimą remti atitinkamomis vertybėmis. Tyriminėje magistro darbo dalyje atsiskleidžia, kad ir patys tėvai dažnu atveju būna kilę iš tokios pat kultūriškai, socialiai, dvasiškai skurdžios aplinkos. Taip yra todėl, kad apie geresnio / kitokio gyvenimo sampratą jie neturi praktinio suvokimo, gerosios patirties. Iš kitos pusės savo prigimtimi jie siekia būti pilnaverčiais ir laimingais. Tačiau labai svarbu, kad būtų ugdomas kritinis vaikų mąstymas, kuris padėtų suvokti savo stiprybes, privalumus, kuriais jie gali didžiuotis ir remtis pateikdami save visuomenei. Galiausiai, kad neprarastų vilties (egzistencine ta žodžio prasme), įveikti skurdo kultūrą ir jos padarinius jų pačių mąstyme, nebijoti projektuoti ateities, kurioje jie realizuotų save, tenkintų savo socialinius poreikius ir suvoktų save pilnaverčiais visuomenės nariais.

L. J. D. Wacquaant (1992) aptardamas P. Bourdieu visuomenės socialinę bei mąstymo struktūrų dialektiką išskiria 4 šio sociologo reflektuojamas ypatybes:

„1. <...> tradicinėse bendruomenėse aptinkamas kognityvinių ir socialinių struktūrų atitikimas taip pat paplitęs išsivysčiusiose visuomenėse, kur jų atitikimą daugiausiai lemia veikianti mokymo sistema.

2. <...> struktūros požiūriu socialinis pasidalyjimas ir mąstymo schemas esančios homologiški dalykai, nes yra *genetiškai susiję*: pastarosios yra ne kas kita, kaip pirmojo įsikūnijimas. Bendras tam tikrų socialinių sąlygų veikimas palengva įdiegia individams patvarias ir transponuojamas dispozicijas, kurios internalizuoja socialinės aplinkos reikmes, sumodeliuodamos organizmo viduje išorės tikrovės inerciją ir apribojimus“ (Wacquaant, 1992, 33). Šios socialinės ir mąstymo struktūros pagrindžia darbe reflektuojamą poziciją apie tai, kad labai dažnu atveju socialinėje atskirtyje esantys, skurdžiai gyvenantys žmonės skurdo gyvenimo kultūrą pasirenka nesąmoningai, o politinės švietimo, socialinės skurdo įveikos programos yra lemiamos sprendžiant, arba gilinant socialinės atskirties problematiką visuomenėje. Kitos dvi ypatybės susijusios su politinės galios pasiskirstymu visuomenėje, kuri lemia sociumo nelygybę – atskirtį tarp gerai gyvenančių ir skurdžiai. Jos įvardijamos kaip svarbiausios, nes pereina į epistemologinį visuomenės esmės aiškinimo lygmenį:

„3. <...> socialinių ir mąstymo struktūrų atitikimas atlieka labai svarbias politines funkcijas. Simbolinės sistemos nėra tik pažinimo įrankiai, jos taip pat yra dominavimo įrankiai (Marxo žodyne ideologijos, o Weberio teodicėjos). <...> Socialiai susidūrusios klasifikavimo schemas, kuriomis remdamiesi aktyviai konstruojame ir aiškiname visomenę, struktūras, iš kurių jos yra išplaukusios, paprastai vaizduoja kaip natūralias ir būtinas, o ne kaip istoriškai nenumatytus galios pusiaustvyros tarp klasių, „etninių“, grupių arba lyčių padarinius. <...>

4. <...> klasifikavimo sistemos yra *laimėjimas kovose*, kuriose susipriešina kasdieniame bendravime įprastai bendraujančius, taip pat politikos ir kultūros kūrimo laukuose vykstančiose varžybose pavieniui ir kolektyviai rungtyniaujančius individus bei grupes“ <...> (Wacquaant, 1992, 34). Apibendrinamas šias 4 ypatybes, kurios apima individualaus žmogaus ir sociumo mąstymo dimensijas, L. J. D. Wacquaant'as pastebi, kad jeigu sutinkame, jog „simbolinės sistemos yra socialiniai dariniai ir prisideda prie pasaulio kūrimo, kad jos ne vien atspindi socialinius santykius, bet ir padeda juos konstruoti, tada, neperžengiant tam tikrų ribų, galima keisti pasaulį, keičiant jo reprezentavimą“ (Wacquaant, 1992, 34).

D. L. Swartz nagrinėjęs habitus problematiką pastebi, kad iliustruodamas savo teoriją P. Bourdieu dažnai naudoja sportinio žaidimo metaforą. Ji nurodo tam tikros žmogaus kultūros, pasaulėžiūros gilų išsiskaidymą, įgūdžius, polinkius, kaip praktinio gyvenimo patirtį. Pavyzdžiui, atletų šeimoje augantis vaikas, iš tėvų natūraliai išmoka, sužino šio žaidimo taisykles, principus (gal net susidomi ta sporto šaka), nors tėvai jo specialiai ir sąmoningai nemoko. Tokiu būdu žmogus sukaupia tam tikrą arsenalą sportinių sprendimo elementų (įgūdžių), kuriuos gali panaudoti spręsdamas iššūkius tam tikro sportinio užsiėmimo metu. Nepriklausomai nuo to, kaip aktyviai žmogus juos puoselėja toliau, esama bazinė

informacija, gebėjimai nedingsta. Taip yra ir su habitusu – nuo vaikystės įgaunami gebėjimai, įgūdžiai, suvokimas tampa žmogaus savastimi, kurių pagrindu vėliau vyksta socializacijos visuomenėje procesas, suvokiamos ir permąstomos socialinės aplinkos normos, nesąmoningai mokomasi tam tikros mąstymo / gyvenimo strategijos. P. Bourdieu apmąsto ir iš habituso kylančią žmogaus nuovoką įvairių sričių aspektais: kultūros objektų, meno, maisto, aprangos ir kt. kontekstuose. Jis nurodo, kad Prancūzijos piliečių skonį, nuomonę apie socialines klases, estetinį jautrumą formuoja kultūriškai įsišaknijęs habitusas (Swartz, 2002, 625). Dar vienas reikšmingas P. Bourdieu habitus teorijos pavyzdys, kurį aptaria D. L. Swartz yra atvejis, kai Prancūzijos darbo klasės jaunuomenė nesiekė aukštų mokymosi rezultatų. Tokį jų elgesį lėmė ne gebėjimų trūkumas, ar sąmoningas nenoras tobulėti, bet būtent dominuojantis habitusas – aplinka, kuriai priklausė – darbo klasė – nekėlė tikslų siekti aukšto išsilavinimo ir suformavo savitą suvokimą. Habitusas tarsi nubrėžė ribas tarp to, ką galima pasiekti gyvenant tokiomis aplinkybėmis ir to, ko negalima. Šis pavyzdys iliustruoja P. Bourdieu habitus problematikoje minimą histerizės efektą (angl. hysteresis effect) (Swartz, 2002, 645). Terminas labiau būdingas tikslųjų mokslų sričiai reiškia, kad dabartinė tam tikro reiškinių ar objekto būseną priklauso nuo praeities veiksmų. Kitaip tariant, jei nuo mažens vaikai matė sunkiai, prastą darbą dirbančius tėvus, kurie nesiekė išsilavinimo ir karjeros, tai nesunku paaiškinti, kodėl tokį mąstymo modelį pasirinko vaikai ir gyvena tokį pat gyvenimą.

Aptarti habitusą aiškinantys pavyzdžiai trumpai pristato šios teorijos principus. Histerizės efekto dėsningumas neabejotinai suteikia aiškumo pagrindžiant vieną iš magistro darbo prielaidų, kad skurdo kultūra yra reiškinys, kuris perduodamas iš kartos į kartą. Tačiau diskutuotinų aspektų lieka. Svarbu suvokti, kad kiekvienas atvejis yra unikalus ir, pavyzdžiui, socialinės rizikos šeimoje gyvenantis vaikas nebūtinai pasirinks tokį pat gyvenimo modelį. Įdomu yra tai, kad histerizė gali pasireikšti atvirkštiniu principu: analogiškai atgaline tvarka atkartojus visus veiksmus, privedusius iki dabartinės būsenos, ji negrįžta į tokią būseną, kokią buvo, t. y. negrįžta į pradinę. Savaimė suprantama, kad realiame gyvenime pakartoti to, kas jau padaryta neįmanoma. Socialinių mokslų kontekste histerizės efektas tik įrodo, kad neįmanoma absoliučiai eliminuoti su patirtimi, empiriškai įgautos informacijos, žinių, gebėjimų, kuriuos žmogus turi. Nepriklausomai nuo to, kokia ta patirtis – gera ar bloga. Tačiau gebėjimas kritiškai mąstyti ir suvokti savo dabartinės būsenos priežastingumą iš esmės (t. y. suvokti visus veiksnius lėmusius dabartį tokią, kokia ji yra), gali padėti keisti ateitį ir savo būties prasmę. Todėl čia aktualus tampa kritinio sąmoningumo ugdymas, kurio dėka asmenybė gebėtų žvelgdama iš šalies stebėti, vertinti, suvokti save ir savo egzistencijos esmę.

Akivaizdu, kad prancūzų filosofas, sociologas P. Bourdieu išsamiai nagrinėjęs visuomenės struktūros problematiką ir atskiro individo mąstymo schemas atskleidė daug dėsningumų sociume. Tačiau tenka pastebėti, kad autorius visuomenės susiskirstymą ir asmenybės poziciją joje suvokia kaip grynai nulemtą išorinių aplinkybių, politinės sistemos ir kt. Griežtą realistinę psichologiją primenanti

P. Bourdieu teorija palieka mažai vietos pozityvizmui ir paties žmogaus sąmoningumui atsakomybei už savo gyvenimą ir padėtį sociume. Šiuos niuansus pastebi A. Sullivan (2002, 151), kuri analizuodama šio mokslininko idėjas švietimo kontekste, užduoda esminius klausimus: jeigu atmetame žmogaus sąmoningumo, mąstymo ypatybę, jo perspektyvas ir remiamės tik jo habitus, kaip galima sąmoningumo negeneruojančius asmenis vertinti švietimo įstaigose ir priimti sociume kaip pilanverčius? Kodėl P. Bourdieu švietimo galimybių neįvardija, kaip esminės visuomenės nelygybės priemonės? Atvirakščiai, ji aptariama labiau neigiamame kontekste. Kodėl sociologas aiškindamas žmogaus dabartinę būtį kalba tik apie praeities padarinius dabarčiai, visiškai nutylėdamas, kad socialinę būtį galima keisti čia ir dabar, o ateities lūkesčiai ir ugdomos kritinio sąmoningumo ir asmeninių gebėjimų perspektyvos gali projektuoti visiškai kitokią žmogaus būtį ?

Šiuolaikinė mokslinio, psichologinio pobūdžio literatūra, tyrimai akcentuoja, kad vaiko vystymosi raida yra tiesiogiai susijusi su jo ankstyvojo gyvenimo aplinka. Valentina Duque remdamasi atliktais tyrimais apie vaiko aplinką ir elgesį su juo nuo gimimo teigia, kad vaiko sąmoningumo raida yra neatsiejama nuo aplinkos į kurią jis patenka vos gimęs ir tai lemia vaiko fizinę, psichologinę sveikatą, kognityvinį mąstymą, socialinius gebėjimus ir kt. Vystymuisi svarbiausi yra motinos nėštumo etapai, jų metu patiriamos emocijos, ankstyvasis vaiko amžius (0–3 m.) ir vėlesnis laikotarpis (3+ m.). Pavyzdžiui, smurto apraiškos patirtis iki 3 m. turėtų didesnės įtakos vaiko vystymuisi negu tiesioginis ar netiesioginis susidūrimas su smurtu vaikui būnant 7-erių. Tai vadinama vaiko raidos šoku. Ši patirtis, informacija ankstyvame amžiuje nesąmoningai užkoduojama vaiko pasąmonėje, net jei tai įvyko tik kartą. Šios patirties pasekmės gali pasireikšti vaiko agresija, psichiniu nestabilumu, socialiniais sutrikimais, baime, bet kuriuo kitu raidos laikotarpiu, ar net subrendus (Duque, 2017, 123).

Tėvai, kurie patys yra apibūdintos skurdo kultūros atstovai, gimusiam vaikui suteikia tuos pačius socialinius įgūdžius, vertybines normas, tą patį gyvenimo suvokimą ir sampratą. Visa tai labai dažnai tam tikromis formomis (arba identiškai) atsikartoja tolimesnėje besiformuojančio vaiko asmenybės raidoje, gyvenime, šeimos kūrimo modelyje. Tai galima įvardinti, kaip vieną iš priežasčių, dėl kurių vaikų iš socialinės rizikos šeimų yra daug ir jų skaičius pastaraisiais metais Lietuvoje mažėja neženkliai. Šiuos rodiklius iliustruoja Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (palyginimui žr. 1 Priedas) ir Lietuvos statistikos departamento (žr. 2 Priedas) atlikti statistiniai tyrimai. Tokiu principu formuojasi jau aptartas *habitus* fenomeno reiškiny – išgėrimai, socialinių įgūdžių stoka, atsakomybės už savo veiksmus nebuvimas, poreikis gauti pašalpas, savęs atskyrimas nuo visuomenės, ankstyvas lytinis gyvenimas, bėgimas iš namų ir kt. – tampa norma, iškreiptomis vertybėmis, kurios daro didelę įtaką besiformuojančiai vaiko asmenybei. Tai nėra vienos kartos šeimos problema – tai atsiliepia kelioms kartoms. Visa neigiama patirtis – iškreipti asmenybės, suvokimo, vertybių, mąstymo, socialumo duomenys – tampa formavimosi pagrindu, pavyzdžiu socialinės rizikos šeimų vaikams. Todėl visuomenėje turėtų formuotis dar atsakingesnis, sąmoningesnis supratimas apie šeimos planavimą.

Socialinėje atskirtyje, nesavo noru ar dėl tam tikrų gyvenimo aplinkybių, atsidūrę socialinės rizikos šeimų vaikai susiduria su skurdo kultūra, kurią formuoja ir vaikui suteikia pats svarbiausias asmenybės formavimosi institutas – šeima. Tolesniuose gyvenimo etapuose tokie vaikai yra socialiai jautrūs ir yra linkę įsisavinti neigiamas sociumo savybes. Tokioms šeimoms ir ypač vaikams svarbus kritinis savęs ir savo socialinės padėties, plačiąja prasme, įvertinimas, sąmoningumo ugdymas, asmenybės stiprybių, silpnybių aiškus suvokimas ir motyvacija būti socialiai, finansiškai atsakingam už savo gyvenimą ir pragyvenimą. Tokiu būdu socialinės rizikos šeimos mažintų savo priklausomybę nuo valstybės teikiamų išmokų. Pastarosios dažnai tampa būdu neįdedant jokių pastangų patogiai egzistuoti, tai tarsi atsakomybės primetimas kažkam kitam, šiuo atveju valstybės institucijai. Kompleksinis kritinio sąmoningumo ugdymas gali padėti keisti socialinės vaikų iš socialinės rizikos šeimų gyvenimo kokybę. Tai apskritai gali tapti prevenciniu pagrindu spręsti šeimų socialinio skurdo problematikos aspektus valstybiniu lygmeniu.

Toliau šiame magistro darbo skyriuje bus pristatoma švietimo reikšmė skurdo įveikai ir galimos socialinės rizikos šeimų skurdo įveikos strategijos remiantis: kritinės sąmonės ugdymo teorija – *Education for critical consciousness* (Freire, 2000), kurią papildo Stiprybių teorija – *Strengths perspective theory* (Saleebey, 1992) ir Vilties teorija – *Hope theory* (Snyder, 2005).

1. 3. Kritinės sąmonės ugdymas: socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įveikos strategija

Švietimo programose kritinio sąmoningumo ugdymo svarba dažnai įvardijama kaip prioritetinė disciplina, kuria turi remtis šiuolaikinė mokykla. Pačiose mokyklose tai realizuojama neformaliojo ugdymo užsiėmimų metu, kuriuos patogų papildyti kūrybiniais užsiėmimais.

Peržiūrėjus ir kirtiškai įvertinus keletos X miesto, kuriame atliktas magistro darbo tyrimas, mokyklų programas ir tinklalapius galima pastebėti, kad maža dalis mokyklų savo reprezentaciniuose dokumentuose, viešai skelbiamose ugdymo gairėse įvardija kritinį sąmoningumą kaip vaiko ugdymo pagrindą. Atvejai, kai aptariamose ugdymo teorijos principai afišuojami rodo, kad kritinis sąmoningumas yra siejamas tik su kūrybiškumu. Pavyzdžiui, viena iš X miesto gimnazijų nurodo siektiną mokinio mąstymo specifiką: „Kritinis mąstymas [turimi omenyje Tarptautinio bakalaureato mokinių] ir kūrybingumas jiems padeda išspręsti sudėtingas problemas, priimti pagrįstus ir etiškus sprendimus“ tai šabloniškas, paviršutiniškas ir nieko nepasakantis kritinio mąstymo traktavimas.

Tikslingas ir atsakingas kritinės sąmonės ugdymo taikymas reikalauja papildomų investicijų į žmogiškuosius išteklius, šiuo atveju pedagogus, kurie taip pat stokoja autoriteto savybių, kritinio sąmoningumo, gebėjimo pateikti informaciją taip, kad mokiniai ją gebėtų ir norėtų priimti, vertinti, analizuoti ir reflektuoti gautą informaciją. Dažnai pamirštama, kad kritinės sąmonės ugdymas visų prama

yra intelektualus dialogas su vaiku, kaip su individualia, savitą asmenybe, kurios suvokimas ir požiūris yra ugdomas ir formuojamas.

Mokyklos instituto prasmė sustiprėja dar labiau, kai kalba pasisuka apie ugdymą, kaip priemonę, mokyklą kaip terpę, skurdui socialinei atskirčiai mažinti, su kuria susiduria socialinės rizikos šeimų nariai. Šiame kontekste verta prisiminti ir dar kartą permąstyti P. Freire'ės (1979) pristatytą kritinės sąmonės ugdymo teoriją (arba kitaip engiamųjų pedagogiką), kuri ir buvo sukurta reaguojant į socialinę nelygybę visuomenėje, kuri sukūrė vadinamąją *tylėjimo kultūros* visuomenę, stokojančią gebėjimo socialiai, kultūriškai, politiškai, psichologiškai mąstyti, analizuoti ir suvokti pasaulį, esančią priklausomą nuo valdžios galių, užguitą ir neveiksnią pakeisti savo būtį.

Įvertinus aptartus aspektus galima išskirti tris sritis, kurias skurdžiai gyvenantis žmogus turi ugdyti: kritinis sąmoningumas, gebėjimas tikslingai išnaudoti turimus išteklius, viltis ir tikėjimas, kad savo pastangomis yra įmanoma įveikti skurdą. Atsižvelgiant į šiuos aspektus magistro darbe remiamasi P. Freire'ės siūlomais kritinės sąmonės ugdymo teorijos principais, ją papildant stipriųjų perspektyvų (D. Sallebey) ir vilties teorijos (C. R. Snyder) idėjomis. Įvardintų trijų teorijų derinimas darbe traktuojamas kaip veiksmingas būdas skurdui socialinės rizikos šeimose įveikti, ar bent jau kaip priemonė skurdo fenomenai sumažinti.

1. 3. 1. Kritinės sąmonės ugdymas: pagrindiniai teorijos principai ir sąsajos su skurdo kultūra

Skurdo kultūros fenomenas – reiškinys su kuriuo susiduria didelė dalis Lietuvos ir viso pasaulio gyventojų. Įvairiose socialinėse žmonių grupėse šis reiškinys yra skirtingai funkcionuojantis ir įvairiomis formomis pasireiškiantis. Socialinės rizikos šeimas, galima įvardinti, kaip išskirtinai subjektyviai ir psichologiškai sudėtingai šį reiškinį išgyvenančią sociumo grupę. Apskritai skurdo sprendimo problematika yra komplikauta, nes susijusi su jautriomis kiekvienam žmogui temomis – finansiniais ištekliais, psichologine būseną, padėtimi visuomenėje, socialiniais įgūdžiais, savirealizacija, savirefleksija, pasaulėžiūra ir kt. Dėl šių priežasčių tikslinga į skurdo kultūros problematiką šeimose pažvelgti iš P. Freire'ės kritinio sąmoningumo ugdymo (angl. education for critical consciousness) pozicijos, kuri šiame darbe traktuojama kaip įgalinanti socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įvaikos strategija. Darbe akcentuojama tai, kad skurdo kultūros ir socialinės atskirties problematika turėtų būti sprendžiama nuo pačių skurstančiųjų požiūrio ir suvokimo keitimo, performavimo, o tik tada kompleksiskai pereinant į kitus lygmenis.

Kritinės sąmonės ugdymo sampratos ištakos gali būti siejamos jau su antikos laikais, kada buvo svarbu ugdyti žmogaus gebėjimą būti atidžiu, įžvalgiu, samprotujančiu, (ap)mąstančiu sąmoningai išprususiu, remiantis tam tikromis žiniomis. Kritinio mąstymo atspirties tašku gali būti pati šios sąvokos reikšmė – graikų kalboje žodis *kritikos* reiškia įžvalgų protą ir nuovokumą. Graikų filosofo Sokrato

mąstymo stilius – problemos sprendimas pradedant paprastų klausimų formulavimu, tik vėliau pereinant prie esminių, gilus filosofinis apmąstymas ir baigiant argumentuotu, apmąstytu atsakymu – aktualus ir svarbus ne tik filosofijai, bet ir edukologijos mokslo sričiai. Galima paminėti ir Sokrato frazę – žinau, kad nieko nežinau – kuri reiškia, kad kuo platesnis, gilesnis yra žmogaus suvokimas, tuo daugiau klausimų, apmąstymų, refleksijų jam kyla. Vadinasi, asmenybė gebanti giliai ir argumentuotai analizuoti, gali savitai savarankiškai formuoti save, keisti aplinką, kitų požiūrį. Žinoma, tenka pastebėti, kad tada aptariamasis kritinio mąstymo fenomenas, nebuvo apibrėžiamas šia sąvoka. Visada egzistavęs reiškinys įvairiais amžiais buvo suvokiamas, apmąstomas, traktuojamas skirtingai.

XIX a. pasirodęs V. G. Sumner'o darbas „Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals“ buvo pirmasis veikalas, kuris kritiškai vertino švietimo sistemos principus ir laikėsi nuomonės, kad mokyklinės įstaigos remiasi pasenusiomis nuostatomis ir klaidina pačio žmogaus egzistencinį suvokimą: „Gebėjimas kritiškai mąstyti yra ugdymo ir mokymo pasekmė [...]. Tai vienintelė mūsų garantija prieš paklydimus, apgaulės, prietarus ir neteisingą pačių savęs ir savo žemiškosios egzistencijos suvokimą. Ugdymas yra geras tiek, kiek jis suteikia gerai išlavintą gebėjimą kritiškai mąstyti.“ (Sumner, 1906)

Kritiniam mąstymui būdingo klausimų kėlimo, abejojimo ir samprotavimo laikėsi ir filosofas M. Lipman'as (1988), kuris įvairius pasaulio, gyvenimo, socialinės realybės aspektus skatino suvokti nevienareikšmiškai, o visada turint omenyje, kad nėra vieno tikslaus atsakymo, kad paaiškinimų gali būti daug ir jie visi reikšmingi, teisingi. M. Lipman'o pozicija neskubėti vertinti ir vadovautis išankstinėmis nuostatomis, svarbu visada klausti – „Kas, jeigu?..“

Pirmųjų mąstytojų ir šių laikų filosofijos, sociologijos, edukologijos sričių mokslininkų – P. McLaren'o, M. Foucault, M. W. Apple'o, J. Habermas'o, A. Brown'o, A. Giddens'o, P. Freire'o – pozicijos aiškiai sueina į vieną dimensiją, kuri išreiškia nuostatą, kad kritinio mąstymo teorija yra individualus, nepriklausomas kiekvieno žmogaus supratimo modelis, kuris remiasi esama asmenine patirtimi ir nauja informacija.

Žmogaus socialinio sąmoningumo ir skurdo įveikos problematiką per švietimą išsamiai nagrinėjo brazilų kilmės pedagogas P. Freire'ė. Analizuojant socialinės rizikos šeimų skurdą ir šio reiškinio įveikos perspektyvas svarbu, kiekvieną tokios šeimos asmenį suvokti kaip individualią asmenybę. Kritinės sąmonės ugdymas tokiose socialinės atskirties grupėse gali pagerinti, pakeisti tų žmonių gyvenimo kokybę, ir egzistenciją. P. Freire'ės pateikiama pedagogikos samprata į šeimos, ir ypač vaikų, skurdo problematiką žvelgia ne tik netinkamų valstybės, švietimo įstaigų struktūrų ir galios pasiskirstymo lygmeniu, bet paliečia ir psichologinius, dvasinius, vertybinius asmenybės aspektus ir tai apibūdina *tylėjimo kultūros* fenomenu.

Švietimo filosofas P. Freire'ė drąsiai kritikuoja tradicines mokyklų struktūras, kuriose vyrauja stiprūs hierarchiniai ryšiai tarp mokinių ir mokytojų. Toks pasiskirstymas tik gilina socialinę

problematiką visuomenėje ir neleidžia ugdyti visapusiškai intelektualių asmenybių, kurios gebėtų formuoti savo ir keisti visuomenę. Savo pedagogikoje mokinius jis įvardija objektais, o mokytojus – subjektais. P. Freire'ės teigimu: „Mokytojas kalba apie tikrovę, tarsi ji būtų nekintama, statiška, suskaidyta ir nenuspėjama, arba aiškina mokinių egzistencinei patirčiai visiškai tolimus dalykus. Jo uždavinys yra „pripildyti“ mokinius savo pasakojimo turinio – atsijusio nuo tikrovės, atskirto nuo jį sudarančios ir jam prasmę suteikiančios visumos“ (Freire, 2000, 47) Šie filosofo teiginiai reikšmingi vertinant juos socialinės rizikos šeimų problematikos kontekste. Probleminėje šeimoje augantis vaikas negauna duomenų su reikalingais socialiniais įgūdžiais, todėl svarbu, kad dalis to būtų kompensuojama švietimo įstaigoje, kur jis įgauna naujų žinių, susiduria su nauja aplinka, kitokia socialine struktūra, vertybių samprata. Mokyklos vykdoma programa formuoja asmenybę praturtindama ją ne tik nauja informacija, bet ir gebėjimu permąstyti pasaulį, savo būtį ir realybę, kurioje gyvena. Problemos kyla tada, kai švietimo institucijų darbuotojai perteikdami žinias negeba jų susieti su vaiko socialine aplinka, t. y. jau turimomis žiniomis, patirtimi. Tokiu būdu mokykla tarsi tampa priverstiniu, primestu nuo realiojo gyvenimo atsietu pasauliu, o vaiko sąmoningumo ugdymas / ugdymasis tampa labai ribotas. Tokios švietimo įstaigos techniškai įgyvendina mokyklų programas, tačiau pats vaikas ir jo problemos tampa nereikšmingos, kai kuriais atvejais net pagilinamos.

Švietimo įstaigų sistemą P. Freire'ė vaizdingai palygina su bankine sistema. Remiantis šia samprata mokiniai yra *bankas*, o mokytojas – *indėlininkas*: „[...] ugdymas darosi panašus į indėlio padėjimą į banką, kai mokiniai yra saugyklos, o mokytojas – indėlininkas. Užuoat bendravęs, mokytojas daro oficialius pranešimus ir atiduoda saugoti indėlius, kuriuos mokiniai kantriai priima, įsimena ir kartoja. Ši „bankinė“ ugdymo sistema numato tik tokius mokinių veiksmus, kurie apsiriboja indėlių priėmimu, saugyklų pripildymu ir indėlių saugojimu.“ (Freire, 2000, 48) P. Freire'ės pedagogikos ypatybes nagrinėjęs J. Irwinas pastebi, kad toks ugdymo esmės paneigimas ir sumenkinimas yra žalingas. Mokymo įstaigos darbas savo esme turėtų būti paremtas aiškinimosi, gilinimosi, analizavimo, samprotavimo ir reflektavimo pagrindais, kai šių dimensijų nėra mokymo procesas tampa engimo filosofijos realizavimu. Pats P. Freire'ė tokią padėtį apibendrina teigdamas, kad „bankinė ugdymo samprata laiko žmones lengvai prisitaikančiomis, valdomomis būtybėmis“ (Freire, 2000, 49), kitaip tariant socialinėje atskirtyje esančiais žmonėmis imama manipuliuoti dėl jų neišmanymo, negebėjimo reflektyviai ir kritiškai permąstyti naujos informacijos ją siejant su savo socialine, gyvenamąja aplinka, sukaupia patirtimi. Autorius tiksliai pastebi, kad tokia *bankinė* sistema švietimo įstaigoje, skatina žmones fataliai identifikuoti savo situaciją ir pačią socialinės atskirties padėtį (skurdą), kaip neišsprendžiamą problemą, neapkeičiamą realybę (Freire, 2000, 59).

P. Freire'ė savo pedagogikoje aptaria dvi pedagoginio darbo dimensijas: pirmosios metu mokytojas renkasi medžiagą pamokoms, t. y. pažįsta pažinų objektą, o per antrąją – perteikia surinktą informaciją (Freire, 2000, 55). Tokiu būdu mokiniai yra priversti įsisavinti kito žmogaus pasaulio

suvokimą, o ne formuoti savąjį. Švietimo problematiką nagrinėjęs D. Elenbergas teigia, kad „mokytojui priklausantis veiksmo objektas, neleidžia mokiniams atlikti jokio pažinimo veiksmo, nors turėtų būti priemone skatinančia mokytojus ir mokinius kritiškai mąstyti“ (Elenbergas, 2013, 31). Ir iš čia kyla pedagogo ir mokinio konfliktas, nesusikalbėjimas, kurį P. Freire'ė apibūdina išskirdamas šias ypatybes: „a) mokytojas moko, o mokiniai yra mokomi; b) mokytojas žino viską, o mokiniai nieko nežino; c) mokytojas mąsto, o už mokinius galvoja kiti; d) mokytojas kalba, o mokiniai klausosi; e) mokytojas drausmina, o mokiniai yra drausminami; f) mokytojas renkasi ir savo pasirinkimą primeta, o mokiniai paklūsta; g) mokytojas veikia, o mokiniams mokytojo veikla sukuria veikimo iliuziją; h) mokytojas pasirenka programos turinį, o mokiniai (su kuriais nebuvo tartasi) jį priima; i) mokytojas painioja žinių įtaką su savo profesine kompetencija, kurią supriešina su mokinių laisve; j) mokytojas yra mokymosi proceso Subjektas, o mokiniai yra tik objektai.“ (Freire, 2000, 48)

Netinkamas pedagogo turimų žinių perteikimas, nutolęs santykis su mokiniu tampa kitų kritinės sąmonės ugdymo problemų priežastimi. P. Freire'ės aptariamas probleminis ugdymas teigia, kad mokinio ir mokytojo pozicija vienas kito atžvilgiu neturėtų būti skirtinguose poliuose. Mokytojo perteikiama informacija turi skatinti mokinio mąstymą, suvokimą, gebėjimą ir poreikį kelti klausimus, analizuoti, reflektuoti, o svarbiausia modeliuoti naują, savitą pasaulio suvokimo plotnę. P. Freire'ė mini ir mokymosi lygmenis: „Problemas keliančio pedagogo uždavinys yra drauge su mokiniais kurti tokias sąlygas, kai *doxa*⁶ lygmens žinios pakeičiamos tikrosiomis *logos*⁷ lygmens žiniomis.“ (Freire, 2000, 52) Vadinasi, mokiniai turi būti nusiteikę mąstyti kritiškai, o dialogas su mokytoju turi nukreipti mokinio supratimą teisingo prasmės reflektavimo linkme, t. y. iš *doxa* lygmens pereinama į *logos* prasmės suvokimą. Neugdomas *logos* mąstymo lygmuo formuoja *engėjų* ir *engiamųjų klasę*.

Aukštesnių visuomenės sluoksnių atstovai ir socialinėje atskirtyje esantys žmonės, P. Freire'ės pedagogikoje, atitinkamai apibūdinami kaip *engiamieji* ir *engėjai*. Čia svarbu paminėti, kad engiamųjų terminu išskirtinai yra vadinami vaikai, kurie gyvena socialinėje atskirtyje ir yra atsidūrę skurdo kultūros paribyje dėl sudėtingai susiklosčiusi gyvenimo aplinkybių, o ilgainiui jiems tampant už save atsakingais žmonėmis neišsivadavus iš „tylėjimo kultūros“ gyvenimas skurdo kultūroje tarsi tampa norma. Plačiąja prasme engėjais tampa ne tik su mokiniu negebantis susitapatinti, empatiškai jį suprasti mokytojas, bet ir pažangi visuomenė, kuri ignoruodama (kartais ir niekindama) verčia socialinėje atskirtyje esančius žmones taikytis su skurdo kultūros reiškiniu. Apibendrinus P. Freire'ės (Freire, 2000, 24–27) įvardintas *engiamųjų* charakteristikas, toliau darbe trumpai išskiriami tyrimui aktualesni tokių ypatybių pavyzdžiai:

⁶ *Doxa* – graikų kalbos kilmės žodis (gr. δόξα) reiškiantis paplitusį įsitikinimą ar populiarią nuomonę. (Kembrižo universiteto žodynas. (2017). Prieiga per internetą: <http://dictionary.cambridge.org/>.)

⁷ *Logos* – graikų kalbos kilmės žodis (gr. λόγος). Vakarų filosofijoje, psichologijoje, retorikoje ir religijoje reiškiantis pagrindą, nuomonę, žodį, kalbą, diskursą. Sąvoka pradėta vartoti nuo Herakleito laikų (535 per. m. e.) ir reiškia logišką, argumentais pagrįstą žinojimą. (Ten pat).

- Engiamieji kenčia nuo jų pačių būties gelmėje slypinčio dvilypumo. Jie supranta, kad neturėdami laisvės negali autentiškai egzistuoti. Jie trokšta būti savimi, tačiau to bijo.
- [...] užuot siekė laisvės, engiamieji patys linkę tapti engėjais arba panašiais į engėjus. Tokią jų mąstysenos struktūrą nulėmė juos formavusios konkrečios egzistencinės situacijos prieštaravimai. Jų idealas – būti žmonėmis, bet tai jiems reiškia būti engėjais. Toks jų žmogaus modelis. Šio reiškinių ištakos yra faktas, kad engiamieji tam tikru jų egzistencinės patirties momentu „prisiriša“ prie engėjo.
- [...] suvokti save kaip engiamuosius jiems trukdo tai, kad jie yra nugrimzdę į engimo realybę.
- Engiamieji, kurie prisitaikė prie juos įtraukusios viešpatavimo sanklodos ir pasidarė abejingi, negali pradėti kovoti dėl laisvės tol, kol nesijaučia pajėgūs taip rizikuoti.

Šiuos pedagogo išskirtus engiamųjų požymius galima papildyti socialinę atskirtį patiriančių vaikų problematiką tyrusios J. Kay įžvalgomis (2007). Ji išskiria tokius emocinius, socialinio elgesio, bendravimo ir mokymosi sunkumus, kuriuos patiria vaikai, susiduria su socialiniu apleistumu šeimoje ir atskirtimi visuomenėje :

- sudėtingas ir komplikotas netikėtų situacijų, asmeninių problemų, ir blogų patirčių sprendimas;
- nenoras rizikuoti, eksperimentuoti, išeiti iš komforto zonos ir priimti kitokios patirties iššūkius;
- lėtesnis arba komplikotas mokymosi procesas;
- nesugebama efektyviai ir sėkmingai spręsti kilusias problemas;
- greitai susierzina, jautriai ir giliai priima kritiką;
- socialiai atsiskyres, sunkiai užmezga draugiškus santykius, dažnai konfliktuoja su kitais;
- išskirtinai prasti santykiai su tėvais;
- socialiai nesubrendęs (Kay, 2007, 47).

P. Freire'ės pedagogikos ypatybes nagrinėjęs Jones Irwin'as teigia, kad mokykla turi būti tas institutas, kuriame vaikas ugdytų savo humanišką prigimtį, pagarbą sau ir aplinkiniams. Ypač tai aktualu socialinėje atskirtyje esantiems vaikams iš socialinės rizikos šeimų. Svarbu, kad jie suvoktų, jog nepaisant savo gyvenimo aplinkos jie, kaip bet kurie kiti žmonės, suvokę esamos savo būties priešastingumą gali susikurti tokią realybę, kuri patenkintų visus žmogiškuosius poreikius ir įgalintų juos keisti savo gyvenimą (Irwin, 2012, 12).

Nepaisant to, kiek daug kalbama apie socialinę atskirtį, patyčias, nelygybę, tenka pastebėti, kad vaikai iš socialinės rizikos šeimų patiria visuomenės atstūmimą, engimą. Bendroji sociumo nuomonė, vyraujantis stereotipinis mąstymas galiausiai nesąmoningai paveikia pačių atstumtųjų suvokimą – jie

įtiki savo atskirtimi, atsitraukia ir joje gyvena. Būdamas kritinės sąmonės ugdymo pradininku P. Freire, kalbėdamas apie tylėjimo kultūrą, kelia retorinį, klausimą, kaip to išvengti ir kaip patys tylėjimo kultūros atstovai gali dalyvauti tylėjimo kultūros įveikos procese: „[...] kaip gali engiamieji, kaip padalytos, neautentiškos būtybės, dalyvauti kuriant jų išlaisvinimo pedagogiką? Išlaisvinamoji pedagogika gali padėti jiems užginti, jeigu tik jie suvoks esą engėjų „šeimininkai“. Kol jų gyvenimas yra dvilypis, kai *būti* reiškia *būti panašiam*, o *būti panašiam* reiškia *būti panašiam į engėją*, tokia pagalba yra neįmanoma.“ (Freire, 2000, 28) Pedagogas teigia, kad socialinės atskirties paveiktas žmogus norėdamas pakeisti savo būtį labai dažnai pasirenka klaidingą išsiveržimo iš skurdo kultūros strategiją – ima nesąmoningai elgtis su kitais taip, kaip elgiamasi su juo pačiu. Taip formuojasi socialinės atskirties fenomenas. Taip formuojasi visuomenės dalis, kuri susitaiko su primetamomis nuostatomis, jai patogiu gyventi iš valstybės teikiamų pašalpų, atsiriboti nuo sociumo, nesiekti savarankiškumo, geresnės buities ir pagarbos.

Humanizmas – svarbus P. Freirės pedagogikos aspektas. Savo filosofijoje jis pastebi, kad tylos kultūroje šios sąvokos esmė yra iškreipta. Humanizmas siejasi su iškreiptu valdžios galių pasiskirstymu valstybiniu lygmeniu: galios dimenciją turintys visuomenės nariai engia jos neturinčius. Grandininis principu veikianti valdžios sistema paliečia kiekvieną žemesnei sociumo grupei priklausantį asmenį. Tai iliustruoja pedagogo idėja: „[...] žmonės pirmiausia turi kritiškai įvertinti jos [*priespaudos*] priežastis, kad ėmęsi pertvarkos galėtų sukurti naują situaciją ir galėtų siekti tobulesnio žmogiškumo. [...] Nors priespauda yra dehumanizuota ir dehumanizuojanti visybė, veikianti engėjus, ir tuos, kuriuos jie engia, būtent nužmogintieji turi kovoti dėl abiejų humanizavimo; engėjas, kuris pats yra nužmogėjęs, nes nužmogina kitus, nepajėgia dėl to grumtis.“ (Freire, 2000, 26) Iš esmės, socialinės emancipacijos, siekimas didele dalimi priklauso nuo pačių socialinėje atskirtyje gyvenančių žmonių (neneigiant ir nesumenkinant visuomenės svarbos socialinės atskirties mažinimo ir tokių žmonių integracijos į visuomenę procese). Suaugusio žmogaus dvasinio ir socialinio skurdo įveika prasideda nuo vidinių asmenybės pokyčių. Vaikams turi būti sukuriama sąlyga nepakliūti į skurdą ir atskirtį, kol jie nėra visapusiškai atsakingi už priimamus sprendimus ir savo pasirinkimus.

Probleminis socialinės atskirties vaikų ugdymas ir gilinamas kritinės sąmonės ugdymas gali sukelti ir tam tikrus asmenybės vidinius prieštaravimus, stresą, įtampą. Suvokęs savo problemų kilmę, sudėtingą situaciją paauglys (ar bet kurio kito amžiaus žmogus) pasirenka tam tikrą savo būties ir gyvenimo modelį, kurį imasi konstruoti:

- individas gyvena pagal jam suprantamą, nuo gimimo primestą tvarką, taip gilindamas savo asmenybės ir egzistencijos skurdą;
- individas, suvokęs savo būties skurdą, to priežastingumą, ima kelti klausimus, imasi veiksmų – *Kodėl yra taip, kaip yra? Kodėl aš gyvenu taip, kaip gyvenu? Kodėl aš esu toks,*

koks esu? Ar aš esu toks, koks noriu būti? Kodėl jaučiuosi blogai tarp kitų? Kodėl kiti su manimi jaučiasi prastai? Kokiais būdais aš galiu tai pakeisti?.. ir kt.

Pagrindinė skirtumo slinktis tarp šių dviejų dalykų – nesąmoningas pasirinkimas ir sąmoningas pasirinkimas. Tik sąmoningo pasirinkimo atveju atsiskleidžia žmogaus gebėjimas analizuoti, kelti klausimus, suprasti savo tikrovę, priimti sprendimus, spręsti problemas – numatyti galimus sprendimus, kurie padėtų įveikti dvasinę ir socialinę skurdo kultūrą, įpročius (*habitus*), kurie buvo tarsi įgimti. Ugdomas kritinis sąmoningumas įgalina žmogų keisti savo būtį.

Kritinės sąmonės ugdymo teorija šiame darbe laikoma viena iš pagrindinių vaikų iš socialinės rizikos šeimų skurdo įveikos strategija ir veikia dviem kryptimis. Iš vienos pusės sąmoningumo ugdymas yra nukreiptas į socialinėje atskirtyje esančių vaikų vidinį nusistatymą ir savivoką, o iš kitos – į likusią visuomenės dalį, kuri turėtų padėti sėkmingai integruotis socialinės rizikos šeimų vaikams į plačiąją visuomenę. Socialiai neatsakingi, socialiai nejautrūs žmonės taip pat yra sudedamoji skurdo kultūros dalis, stokojanti empatiškumo, supratimo, tolerancijos ir jų kritinis sąmoningumas taip pat turi būti ugdomas ir formuojamas.

Paulo Freire kalbėdamas apie engiamųjų kultūrą teigia, kad kritinio mąstymo ugdymas yra būdas žmonėms padėti pakeisti ne tik savo gyvenimo būdą, bet ir mąstymą giliau, labiau argumentuotai ir teigimai. Engiamieji, kaip ir skurdo kultūros žmonės, pasižymi menku savivertės, bejėgiškumo, silpnumo jausmu, jiems trūksta socialinių, komunikacinių įgūdžių. Jie susitaike su savo gyvenamosios aplinkos diktuojamomis gyvenimo sąlygomis. P. Bourdieu savo teorijoje tai įvardija *habitus* sąvoka, kuri reiškia, kad žmogus negali būti kitokiu, negu yra jo aplinka.

Žmonės, gyvenantys skurdžioje aplinkoje, patys be sąmoningo pasirinkimo tampa skurdo kultūros dalimi ir jos šalininkais. Tačiau svarbu suvokti tai, kad žmogus yra laisvas savo pasirinkimuose ir ilgainiui pats nusprendžia kokiomis vertybėmis vadovausis savo gyvenime. Kritinio ugdymo mąstymas gali tapti faktoriumi, kuris padeda ieškoti vilties (tikslų, motyvacijos siekimo) ir savo stipriųjų pusių išnaudojimo. P. Freire teigia, kad žmogus nori įveikti, pakeisti tai, ką jis pats laiko problemine sritimi savo aplinkoje, kurioje jis gyvena. Autoriaus teigimu: „[...] svarbu žmones įtraukti į dialogą su kitais, kurių istorinis „pašaukimas“ – patiemis pertvarkyti savo socialinę tikrovę“ (Freire, 2000, 149). Tai reiškia, kad žmogui, kuris priklauso skurdo kultūrai yra svarbus teisingas ir tikslingas nukreipimas, įkvėpimas keisti savo mąstymą, požiūrį į gyvenimą, vertybes. Norint pasiekti tokio rezultato yra svarbu, kad toks žmogus turėtų galimybę komunikuoti, įsitraukti į dialogą su stipria, motyvuota, perspektyvia asmenybe. Tačiau pastaroji turi būti pakankamai empatiška, tam, kad menkesnės kultūros žmogus nepasijaustų menkesniu negu jis yra. Tada toks bendravimas skatins tiek vieną tiek kitą dialogo dalyvį (o labiausiai engiamąjį) keisti savo mąstymą ir įgalins jį integruotis visuomenės dalyje, kuri savo vertybinėmis nuostatomis yra perspektyvesnė. P. Freire pabrėžia, kad „Žmogus integruojasi dėl to, kad gali prisitaikyti prie tikrovės ir geba rinktis bei keisti tikrovę“ (Freire, 2000, 158).

Kritinio ugdymo teorija skatina sąmoningai suvokti, atpažinti, reflektuoti, tačiau konkrečiai neanalizuoja kylančios vidinės įtampos tarp savo būties supratimo ir realių veiksmų ėmimosi išsiveržiant iš skurdo kultūros. Suvokimo etape socialinės atskirties žmogui svarbu identifikuoti stiprybes, kuriomis tikėdamas jis pasiryžtų imtis realių veiksmų išsiveržiant iš skurdo kultūros. Kritinės sąmonės ugdymo procese tai turėtų būti lavinama paraleliai. Atsižvelgiant į šiuos aspektus socialinės atskirties šeimų skurdo įveikos strategija, remiantis P. Freire'o kritinės sąmonės ugdymu, magistro darbe papildoma dar dviejų teorijų idėjomis: Stiprybių teorija (angl. *Strengths perspective theory*) ir Vilties teorija (angl. *Hope theory*).

1. 3. 2. Stiprybių perspektyvos ir Vilties teorijos refleksija Kritinės sąmonės teorijoje

Skurdas, su kuriuo susiduria socialinės rizikos šeimos nariai, lemia šių žmonių psichologinį, socialinį, kultūrinį, komunikacinį nestabilumą ir atskirtį visuomenėje. Tokiems žmonėms ypač svarbu suvokti, kad kiekvienas žmogus turi tiek asmeninių gabumų, kad yra pajėgūs mokytis, augti ir keistis, nepriklausomai nuo gyvenamosios aplinkos ypatybių. Darbe pasitelkiama Dennis Saleebey'jaus stiprybių perspektyvos teorija (angl. *Strengths perspective theory*), kuri pasirinkta tam, kad būtų galima įvardinti tuos vaikų iš socialinių rizikos šeimų asmeninius gebėjimus, kurie taptų galimu pagrindu išsiveržiant iš skurdo kultūros ir prisidėtų prie sėkmingos integracijos į visuomenę. Identifikavus stiprybes (socialinius, asmeninius įgūdžius), kurių stokoja vaikai iš socialinės rizikos šeimų, galima numatyti gaires tų sričių, kurių ugdymą turėtų ugdyti švietimo įstaigos (jei ugdomos tai dar labiau jas stiprinti). D. Saleebey'jus teigia, kad visų pirma tokiu motyvacinio pagrindu yra paties žmogaus stiprybės – jo asmenybė, mąstymas: „žmogus turi didžiulius, dažnai neišnaudojamus, nežinomus, neugdomus rezervus fizinių, emocinių, pažintinių, tarpasmeninių, socialinių, dvasinių išteklių ir kompetencijų. Žmonės turi stiprybes ir gebėjimus, kurie leido jiems nors ir ne klestėti, bet išgyventi. Vadinasi, kiekvienas žmogus turi kuo remtis. Svarbu tuos pradinius duomenis ugdyti ir tų stiprybių neapleisti“ (Saleebey, 1992, 6).

D. Saleebey išskiria šias stiprybių teorijos ypatybes (Saleebey, 1992, 42):

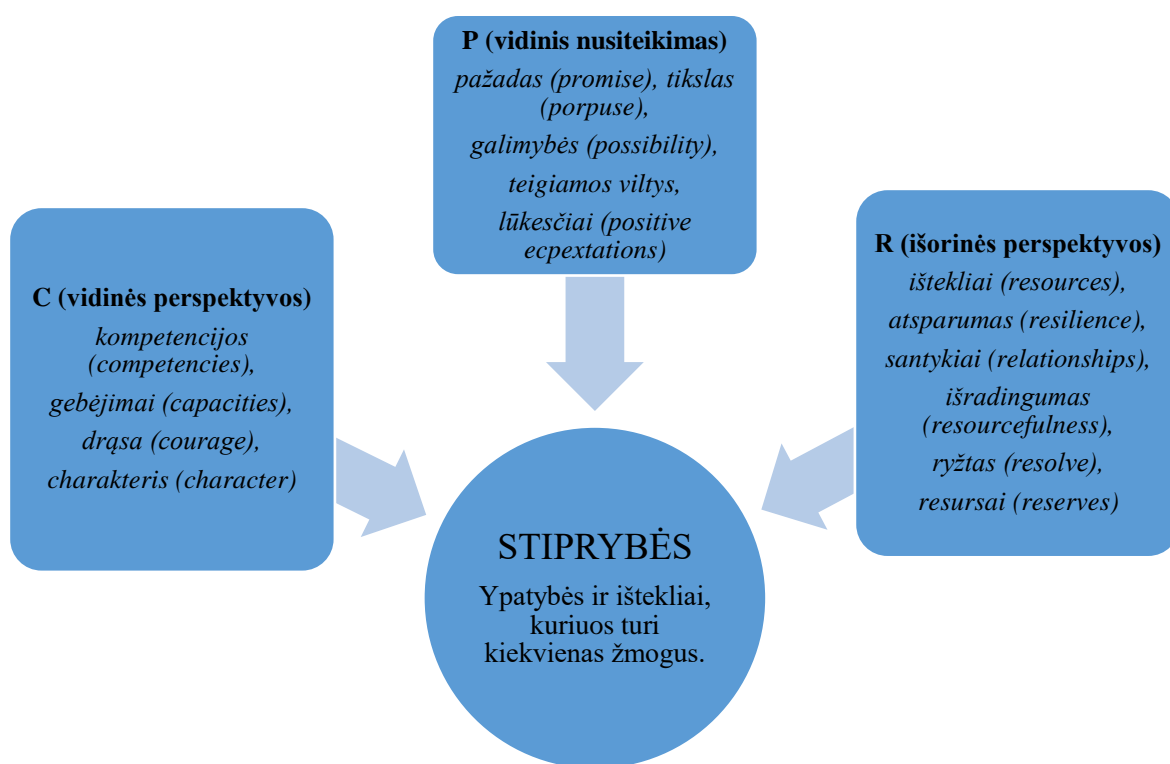
- a) žmonės tam tikroje sudėtingoje situacijoje geba pasielgti maksimaliai gerai ir išmintingai, remdamiesi jiems prieinamais ištekliais;
- b) taip kaip žmogus gyvena dabar ir ką turi vertingo pasiekė savo paties pastangomis ir jėgomis – remdamasis savo idėjomis, įgūdžiais, gebėjimais. Vadinasi, puoselėdamas tai, ką turi geriausio, žmogus gali pasiekti dar daugiau;
- c) pasiekti daugiau galima tik suvokus savo stiprybes ir vertybes ir tvirtai jomis tikint. Čia svarbi ir bendravimas su kitais žmonėmis, kurių stiprybių sistema labiau pagrįsta ir tvirta.

Iš pateiktų ypatybių matyti, kad kiekvienas žmogus, žmonių grupė ar bendruomenė turi tam tikrus duomenis, kurie gali būti pagrindu siekiant savo tikslų ir keičiant savo būtį ir gyvenamąją aplinką, skurdo kultūrą. D. Saleebey'jus pateikia stiprybių teorijos modelį (1 pav.) susidedantį iš trijų komponentų (CPR). Struktūra parodo iš kokių dimensijų gali kilti kiekvieno žmogaus stiprybė:

C: kompetencijos (*competencies*), gebėjimai (*capacities*), drąsa (*courage*), charakteris (*character*);

P: pažadas (*promise*), tikslas (*purpose*), galimybės (*possibility*), teigiamos viltys, lūkesčiai (*positive expectations*);

R: ištekliai (*resources*), atsparumas (*resilience*), santykiai (*relationships*), išradingumas (*resourcefulness*), ryžtas (*resolve*), resursai (*reserves*).

1 pav. Stiprybių perspektyvos teorijos modelis (angl. *Strengths perspective theory*), pagal D. Saleebey (Saleebey, 2006, 82).

Visi trys stiprybių perspektyvos teorijos modelio elementai turėtų būti ugdomi nuo pat mažens vėliau paraleliai ugdomi ir kritinį vaiko sąmoningumą, tam, kad nors ir skurdžioje aplinkoje gyvenantis socialinės rizikos šeimos vaikas turėtų atsparumą tam, ir suvoktų, kad daugelis dalykų priklauso ir nuo jo paties. Galima pastebėti, kad nagrinėjamos teorijos principais remtis galima ir padedant įveikti skurdą socialinių rizikos šeimų vaikams. Šių ypatybių ugdymą nuo vaikystės turėtų ugdyti tėvai. Tačiau magistro darbe nagrinėjama probleminė visuomenės dalis – socialinės rizikos šeimos, kuriose šios asmenybės stiprybių perspektyvos nėra ugdomos. Todėl natūraliai formuojasi poreikis, kad šį trūkumą bent iš dalies kompensuotų švietimų įstaigų mokymų programos.

Norint paskatinti suvoki savo stiprybes įvairiais lygmenimis svarbu gebėti argumentuotai atsakyti į esminius klausimus. D. Saleebey'jaus teigimu socialinėje atskirtyje esančiam žmogui turėtų būti užduodami tokio pobūdžio klausimai, kurie labiau nukreipti į žmogaus gebėjimą mąstyti ir analizuoti. Pavyzdžiui: *Kas yra žmonės, kuriais galite pasitikėti? Ar kada nors jautėtės suprastas, palaikomas ir skatinamas? Kas kasdieniame gyvenime Jums teikia džiaugsmo? Ko norite pasiekti savo gyvenime? Kokios Jūsų viltys norai? Kaip įsivaizduojate savo šeimą po keleto metų? Dėl kokių dalykų didžiuojatės savimi? Dėl kokių Jūsų pasiekimų kiti didžiuojasi Jumis? Ką norėtumėte pakeisti savo kasdienybėje? Kaip manote, kaip tai būtų galima pakeisti?..* ir kt. (Saleebey, 2006, 89). Šiuo požiūriu stiprybių perspektyvos teorija glaudžiai susijusi su kritinės sąmonės ugdymo idėjomis.

Nagrinėjant skurdo kultūroje gyvenančių žmonių ypatybes pastebėta, kad šie žmonės pasižymi turintys gilų bejėgiškumo ir menkos savivertės jausmą. Dabartis jiems atrodo sunki, o apie ateitį negalvojama visiškai arba ji įsivaizduojama būsianti tokia pat niūri ar net dar sunkesnė. Vilties, C. R. Snyder nagrinėjama vilties samprata susijusi su pozityviąja psichologija ir turi sąsajas su pasitikėjimo savimi, optimizmo ir dvasingumo sąvokomis. Šio autoriaus teigimu viltis visų pirma yra mąstymo būdas ir atlieka svarbų vaidmenį sėkmingoje kognityvinėje, į žmogaus elgesio pokytį nukreiptoje intervencijoje (Snyder, 2005). C. R. Snyder vilties teorija teigia, kad viltis sudaryta iš trijų komponentų ir yra kompleksinis darinys: „tikslas (-ų), būdo(-ų) (planavimo ir tikslo siekimo strategijos) ir motyvacijos (į tikslą nukreiptos energijos)“ (Snyder, 2005, 254). Viltis savo esme yra kognityvinė, apima tikslų atpažinimą, gebėjimą pasirinkti strategiją užsibrėžtiems tikslams siekti, būdų numatymą ir motyvaciją įgyvendinant ateities planus.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Pasirinkta tyrimo epistemologija – socialinis konstruktyvizmas ir humanizmas. Šios metodologinės plotmės suteikia galimybę gilintis į žmogaus veiksmų, elgesio, pasirinkto gyvenimo būdo motyvaciją ir priežastingumą nesmerkiant žmogaus, o stengiantis suvokti jo būties esmę, skurdą, kurį patiria, požiūrį į pasaulį iš jo perspektyvos. L. Jovaišos teigimu svarbiausias humanizmo principas – „rasti vidinės problemos esmę, o ta esmė yra priežastis, sukelianti vidinių sunkumų. Savo paties jėgomis pašalinęs tą priežastį, žmogus sukuria savyje adekvačią asmenybę“ (Jovaiša, 2011, 24). Šie teiginiai leidžia sieti humanistin epistemologiją su darbe siūloma galima skurdo įveikos strategija. Humanizmą papildantis socialinis konstruktyvizmas pagrindžia žmogaus sąmoningumo ir patirties santykio svarbą jo būtyje. Ši teorija leidžia formuoti prielaidą, kad individo supratimo, reikšmė ir svarba atsiranda tada, kai tuom dalijamasi su kitais. Svarbiausi šios teorijos elementai yra: a) žmogaus patirtis ir tos patirties suformuota socialinė padėtis; b) žmogaus tikėjimas dialogo (tarp skirtingų kultūrų) galia, kaip svarbiausiu sistemos konstravimo įrankiu, kurio dėka žmonės kuria naują realybę (Amineh, Asl, 2015, 13).

Tyrimo duomenų rinkimo metodais pasirinkti dalyvaujantis stebėjimas (angl. participant research) ir nestruktūruotas interviu. Tai suteikė galimybę būti tiriamųjų aplinkoje, artimai pažinti socialinės rizikos šeimos narius, išgirsti nemarginalizuotą viešąją nuomonę apie tiriamąją grupę, bet gyvenimo pasakojimus ir savo gyvenimo vertinimą iš jų pačių lūpų. Dalyvaujantis stebėjimas leido bent minimaliai ugdyti socialinės rizikos šeimų kritinį mąstymą, padėti jiems suvokti savo stiprybes ir ateities perspektyvas. Tyrimui tai svarbu, kadangi darbe pristatoma galima skurdo įveikos strategija. Šie aspektai leidžia įvertinti taikomų teorijų veiksmingumą ir tikslingumą, o tyrėjui suvokti savo darbo esmę ir sudėtingą, itin skaudžią socialinės atskirties kasdienybę, prolematiką.

Tyrimo vykdymo laikotarpis 4 mėn. – nuo 2017 m. sausio mėnesio iki tų pačių metų gegužės mėnesio. Tyrimas atliktas X miesto šeimų namuose, kuriuose glaudžiasi vienišos mamos, vedami užsiėmimai, teikiama dienos centro pagalba vaikams iš socialinės rizikos šeimų.

Tyrimo imtis. Tyrimo pradžioje nuspręsta, kad imtį sudarys 8–10 asmenų iš socialinės rizikos šeimų. Toks tiriamųjų skaičius pasirinktas bandomojo projekto metu įsivertinus tai, kad jautriai skurdo kultūros problematikai socialinės rizikos šeimose tirti bus taikomi kokybiniai metodai. Tyrimo dalyvių skaičius proporcingai pasiskirsto maždaug per pusę: 5 paaugliško amžiaus vaikai ir 4 suaugusieji (tėvai) – visi respondentai yra tiesiogiai susiduriantys su skurdo kultūros fenomenu iš skirtingų pozicijų, o tai padeda pateikti išsamią išsikeltos problemos ir uždavinių išpildymą. Tyrimo duomenis papildo ir interviu su X miesto dienos centro darbuotojais.

Kokybinio tyrimo metodologija remiasi M. Patton (1990) siūlomomis kokybinių tyrimų strategijomis. Tiriant skurdo kultūros šeimas remiamasi *kritinės atrankos* strategija, kuri reiškia, kad

„imties vienetai iš populiacijos atrenkami laikantis tyrėjo nustatytų kriterijų“ (Bitinas, Rupšienė, Židžiūnaitė, 2008, 101) (kriterijai išsamiau aptariami šios skyriaus dalyje apie tiriamųjų atrankos principus). Šiuo atveju imties vienetai – socialinės rizikos šeimų nariai, o tyrimo tikslas – išanalizavus socialinės rizikos šeimų narių refleksijas apie savo gyvenamąją aplinką ir tos aplinkos daromą įtaką tiriamųjų mąstymui – įvertinti galimas skurdo kultūros įveikos strategijas, kurios aprašytos darbo teorinėje dalyje.

Tyrimo imties dydis koreliuoja tarp tiriamos problematikos sudėtingumo, jautrumo ir duomenų rinkimo metodo. Tyrime siekiama detaliai iširti skurdo kultūros fenomeną socialinės rizikos šeimose remiantis duomenimis gautais tyrimo metu ir taikant teorinį darbo pagrindimą.

Tiriamųjų atrankos principai ir nestructūruotų interviu tematinės dimensijos.

Nestructūruotų interviu tematikos sritis su socialinės rizikos šeimų nariais galima suskirstyti į 8 dimensijas: praeities prisiminimų, dabarties gyvenimo ir to gyvenimo vertinimo, ateities planų ir lūkesčių, vertybių suvokimo, švietimo ir užimtumo, socialinio dalyvavimo, kultūrinių ryšių ir šeiminių santykių. Atsižvelgiant į klausimų jautrumą ir sudėtingumą, apie kai kuriuos dalykus su vaikais nebuvo kalbama (pvz., nebuvo klausama, kaip jie suvokia savo būtį, kokiais būdais galėtų ją pakeisti ir kt.) (žr. 2 Priedas).

Interviu dalyvių atrankos principai:

- socialinės rizikos šeimų nariai;
- bent vienas atvejis, kai socialinės rizikos šeimos nariai (tėvai, vaikas, -ai) priklauso tai pačiai šeimai;
- socialinių darbuotojų socialinės rizikos šeimų narių vertinimas ir skurdo problematikos charakterizavimas;
- kalbintų vaikų amžius nuo 13 m.

Tyrimo dalyviai. Tyrimo dalyviai pasirenkami tikslingai (angl. purposeful sampling) – bendraujama su informantais iš socialinės rizikos šeimų sąrašų. Atranka atitinka homologinės atrankos principus: apgalvotai pasirinkta minimali tiriamųjų grupė, atitinkanti išsikeltus darbo tikslus, uždavinius ir kuri gali iš esmės atskleisti socialinės temos problematiką ir priežastingumą (Patton, 1990, 173) Pasirinktas mažiausias vaiko amžius – 13 m. laikantis, kad maždaug tokio amžiaus žmogus jau ne tik stebi aplinką, bet analizuoja, reflektuoja savo suvokimą, tai paauglystės pradžia. Taip pat apie socialinės rizikos šeimų narius kalbamas su specialistėmis – socialinėmis pedagogėmis, kurios gali pateikti informacijos apie bendras tokių šeimų charakteristikas, tyrime dalyvaujančių asmenų gyvenimo faktus. Apibendrinus galima pasakyti, kad tyrime dalyvauja 3 motinos, 1 tėvas, 4 vaikai ir X miesto šeimos centro 2 socialinės pedagogės. Atsižvelgiant į tyrimų etikos principus informantų vardai yra pakeisti:

- **Mama Auksė (43 m.):** bedarbė, augina 4 vaikus, gyvena iš už vaikus gaunamų pašalpų. Sutrumpintas respondentės žymuo tekste – (Auk.), į socialinės rizikos šeimų sąrašą pateko dėl nuolatinio gėrimo ir vaikų nepriežiūros;
- **Mama Rasa (38 m.):** bedarbė, 3 vaikų mama, gyvena iš už vaikus gaunamų pašalpų (Ras.), į socialinės rizikos šeimų sąrašą pateko dėl dažno gėrimo, vaikų nepriežiūros, skolų, smulkių vagysčių;
- **Tėvas Algis (43 m.):** bedarbis, 2 vaikų tėvas (Gvi. tėtis), gyvena iš bedarbio pašalpos, už vaikus gaunamos pašalpos, užsidirba dirbdamas pas kaimynus (Alg.), į socialinės rizikos šeimų sąrašą pateko dėl nuolatinio girtavimo su sugyventine;
- **Mama Raimonda (41 m.):** bedarbė, augina 3 vaikus, gyvena iš vaikų pašalpos (vienas vaikas neįgalus) (Rai), į socialinės rizikos šeimų sąrašą pateko dėl dažno girtavimo, vaikų nepriežiūros (vaikai atimti 2 kartus);
- **Vaikas Linas (14 m.):** moksleivis (7 kl.) (Lin.), socialinės rizikos šeimų grupei priklauso dėl tėvų girtavimo, nepriežiūros;
- **Vaikas Austėja (15 m.):** moksleivė (8 kl.) (Aus.), į socialinės rizikos šeimų sąrašą pateko dėl;
- **Vaikas Viktorija (17 m.):** moksleivė (10 kl.) (Vic.), socialinės rizikos šeimų grupei priklauso dėl tėvų girtavimo, nepriežiūros, patiriamo smurto;
- **Vaikas Jurgita (14 m.):** moksleivė (7 kl.) (Jur.), socialinės rizikos šeimų grupei priklauso dėl tėvų girtavimo, nepriežiūros, patiriamo smurto ir barnių šeimoje;
- **Vaikas Gvidas (13 m.):** moksleivis (6 kl.) (Gvi), socialinės rizikos šeimų grupei priklauso dėl tėvų girtavimo, nepriežiūros;
- X miesto šeimos namų darbuotoja, socialinė pedagogė (R) ir X miesto šeimos namų darbuotoja, socialinė pedagogė (M): bendras interviu.

Tyrimo duomenų rinkimas. Tyrimo objektas – vaikų iš socialinės rizikos šeimų skurdo kultūros įveika taikant kritinės sąmonės ugdymą, unikalių jų gebėjimų atskleidimą, teigiamų ateities projekcijų formavimą. Vaikas iš socialinės rizikos šeimos suvokiamas kaip pilnavertė, unikali, besiformuojanti asmenybė, kuri gali keisti aplinką ir savo būtį su jam turimais ir prieinamais ištekliais. Darbe koncentruojamasi ties atskiros socialinės grupės – vaikų iš socialinės rizikos šeimų – problematika, savitumu, jos subjektyviu ir objektyviu ryšiu su visuomene (Tidikis, 2003, 359) Remiantis šiais argumentais darbas neabejotinai grindžiamas kokybinių tyrimų metodika.

Atlikus bandomąjį projektą (jo metu lankytasi socialinės rizikos šeimoje) nuspręsta naudotis antropologiniais metodais: dalyvaujančiu stebėjimu ir nestruktūruotu interviu. Tai optimaliausias būdas

siekiant tikslingai rinkti medžiagą apie šeimas gyvenančias skurde ir pačiam temos tyrėjui pajauti atmosferą iš dalies tampant bendruomenės dalimi, tačiau visgi išlaikant tam tikrą distanciją. Taip pat bandomasis projektas užtikrino planingą likusio tyrimo eigą.

Stebėjimas, kaip tyrimo metodas gali būti skirstomas į dvi pagrindines šakas – mokslinį ir kasdienį (paprastąjį). Šio tyrimo atveju stebėjimas yra mokslinis, nes surinkti duomenys analizuojami remiantis moksliniu pagrindu, siekiama objektyvumo. Tačiau, kadangi stebėjimas yra ir dalyvaujantis, atsiranda subjektyvumo faktorius dėl kurio analizė koreliuojama tarp mokslinio pagrindimo ir laisvos interpretacijos, remiantis realia, individualia patirtimi. K. Kardelio teigimu „Objektyvius duomenis sunkiau gauti, kai yra stebimas ne pats daiktas ar procesas, o to daikto ar proceso, ryšio su kitais daiktais ar procesais rezultatas“ (Kardelis, 2005, 135).

Pristatydamas stebėjimo privalumus K. Kardelis išskiria šiuos aspektus:

- stebima tiesiogiai; pavyzdžiui galima stebėti tiriamųjų elgesį, atspindintį konkrečius dalykus konkrečiose situacijose;
- yra galimybė analizuoti grupės elgesį, nes vienu metu galima aprėpti daugiau tiriamųjų, kas kitais metodais sunkiai įmanoma;
- elgesį galima įvertinti tiksliau, nei tai padarytų pats asmuo;
- stebėjimas nepriklauso nuo tiriamojo nuostatos, jo noro atsakinėti į pateiktus klausimus arba subjektyvaus atsakymo apklausų metu;
- galimybė vienu metu aprėpti daugiausiai savybių, stebimų reiškinių (Kardelis, 2005, 139).

Siekiant pilnavertiškai, tikslingai ir prasmingai įsitraukti į X miesto šeimų namų veiklą ir kasdieninę rutiną, per 4 mėn. surengtos 9 specialios pamokėlės vaikams iš socialinės rizikos šeimų (4 iš jų vestos su įstaigoje dirbančių mokytojų pagalba, 5 – be šeimų namų darbuotojų pagalbos). Užsiėmimų tematika įvairi – buities ir higienos įgūdžių mokymas, etiketo taisyklių puoselėjimas, – aiškiai nukreipta į vaikų socialinių gebėjimų, komunikavimo, supratimo, atsakomybės ir socialinio jautrumo mokymą. Tyrėjos inicijuoti užsiėmimai: literatūrinių tekstų skaitymai, jų atpasakojimas, suvokimas, interpretavimas, vaidinimai ir sportinio pobūdžio užsiėmimai: joga, judrieji žaidimai. Be teminių pamokų vaikams buvo padedama ruošti namų darbus, kartu su šeimų namų bendruomenės nariais buvo ruošiamasi renginiams, šventėms, buvo nuolat su jais bendraujama, diskutuojama. Su socialinės rizikos šeimų tėvais buvo bendraujama padedant prižiūrėti jų vaikus, tvarkantis įstaigos ūkyje, gaminant valgyt, laisvu nuo užsiėmimų metu.

Pastebėtina ir tai, kad stebėti reiškinius galima ne tik natūralioje aplinkoje, bet ir pačiam stebėtojui kuriant vykimo situacijas, jeigu tai yra reikalinga. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad stebimų požymių skaičius turi būti minimalus, tiksliai apibrėžtas ir stebėjimas turi būti iš anksto numatytas. Todėl stebint socialinės rizikos šeimos narius daugiausiai dėmesio buvo skiriama 8 aspektams (žr. 33 psl.).

Skurdo, sąmoningumo ir lūkesčių temos socialinės rizikos šeimoms yra esminės ir skaudžios. Bandomasis projektas skurdžiai gyvenančioje šeimoje tai parodė. Dėl šios priežasties siekiant išsiaiškinti šeimos narių suvokimą apie jų gyvenamąją aplinką, vertybių sistemą, ateities planus ir savo stipriųjų pusių resursus ir galimybe, nutarta naudotis nestruktūruotu interviu, kuris leidžia atsižvelgiant į pokalbio situaciją laisvai valdyti pokalbį ir nevaržyti analizuojamųjų:

- tyrimo metu neformaliai bendrauta su tiriamaisiais (žaidimų metu, padedant ruošti namų darbus, neįpareigojančiai kalbant įvairiomis temomis);
- apie tiriamuosius kalbėtasi ir su X mieste esančių šeimų namų darbuotojais;
- analizuoti surinkti socialinės rizikos šeimų narių duomenys, kurie gyvena (arba lanko) šeimų namuose;
- analizuoti dokumentai, susiję su skurdo mažinimo programomis Lietuvoje ir pasaulyje.

Gautų duomenų analizė. Surinkti duomenys analizuoti:

- lyginant tyrimo metu gautą informaciją su teorijoje pristatomomis teorijomis, kategorijomis;
- remiantis surinkta tyrimo informacija keliami teiginiai, hipotezės, kurios reprezentuoja – paneigia arba patvirtina – tyrimo metu išsikeltus tikslus, uždavinius, hipotezę, prielaidas.

Atsižvelgiant į duomenų analizavimo specifiką taikomos tokios tyrimo aprašymo metodologijos: grindžiamosios teorijos principai (angl. grounded theory), kurie leidžia fiksuoti socialinio gyvenimo kompleksiskumą, taip pat aptarti gautus tyrimo duomenis teoriškai ir konceptualiai, kartu išlaikant gautų duomenų turinio jautrumą (Petružytė, 2008, 83); etnografinio tyrimo specifika tyrime leidžia aptarti tam tikrai socialinei grupei būdingus kultūrinius bruožus, kuriuos reflektuoja patys jos nariai.

Tyrimo patikimumas ir tinkamumas. Validumo rodiklis šiame darbe susijęs su tiriamą aplinką ir jos žmonėmis – tai visuma pagrindinių duomenų, tyrimo visapusiškumu, kontekstualumu, remiantis giluminiu analizavimu. Pats tyrėjas tampa tiriamos aplinkos dalyviu ir artimu imties objektų nariu, kiek tai yra įmanoma. Kitaip tariant „tyrėjas yra tiriamo pasaulio dalis, pagrindinis tyrimo instrumentas, siekiant pažinti kito žmogaus gyvenimą, suvokti jo pasaulį, o tyrimo procesas yra nemažiau svarbus negu tyrimo rezultatai“ (Bitinas, Rupšienė, Židžiūnaitė, 2008, 107).

Bandomojo projekto metu bendraujant su skurdžiai gyvenančiomis šeimomis ir gilinant į jų suvokimą apie savo padėtį, ateities lūkesčius, socialinius įgūdžius, gebėjimą mokytis, bendrauti, vertybinius aspektus labai svarbu rasti ir pasirinkti tinkamiausias kontakto su žmonėmis užmezgimo formas. Tyrimo tematika susijusi su vidiniais skurdo kultūros žmogaus išgyvenimais, susiformavusios asmenybės performavimu per kritinį mąstymą, motyvaciją per vilties sampratą ir stipriąsias asmenybės puses. Pastarieji trys aspektai darbe išskiriami kaip galimos skurdo kultūros įveikos strategijos.

Vertinant skurdo problemą Lietuvos mastu galima pastebėti, kad tai sprendžiama tik finansiniame lygmenyje – fragmentiškai didinamos pašalpos. Pašalpų padidinimas nėra toks, kuris leistų laisvai tenkinti savo poreikius. Dažniausiai sulaukiama atvirkštinės reakcijos – įpratina skurdo aplinkos žmones laukti „pagalbos“, paramos neįdedant pastangų. Tokia valstybės parama tam tikra prasme yra net žalinga ir nesudaro sąlygų skurdžiai gyvenantiems žmonėms patiems įsitvirtinti visuomenėje. Neugdomas, neskatinamas poreikis įdėti daugiau pastangų siekiant išsiveržti iš skurdžios aplinkos. Neformuojamas žmogaus kritinis mąstymas, nesiremiama kultūrinės savivertės kėlimo principais.

Svarbu suvokti, kad skurdo kultūra nėra vien sudėtinga finansinė padėtis, skurdi gyvenamoji aplinka. Tai kompleksinis reiškinys, kuriame labai svarbią vietą užima ir žmogaus mąstysena, vertybių suvokimo sistema. Planuojama, kad šis darbas atskleis skurdo kultūros ypatybes vaikų iš socialinės rizikos šeimų gyvenime ir galimas skurdo kultūros įveikos strategijas.

Tyrimo etika. Tokio kokybinio tyrimo specifikai svarbus aiškus ribų, pagarbos žmogaus asmenybei ir jo vertybėms suvokimas. Tyrimui pasirinktiviai, kurie savanoriškai (su tėvų pritarimu) sutiko dalyvauti tyrime. Visas tyrimo procesas, tikslas ir rezultatai bus pristatyti tyrimo dalyviams. Taip pat svarbu tyrime dalyvaujantiems vaikams paaiškinti šio tyrimo teikiamą naudą ir prasmę jiems patiems.

Tyrimo etiką užtikrins skirtingų metodų taikymas – dalyvaujantis stebėjimas ir laisvos struktūros interviu. Jie leis reaguoti į situaciją, neužduoti per sudėtingų, per jautrių klausimų. Pats darbo autorius įsipareigoja įsigilinti į jautrias skurdo kultūros žmonių temas ir jų vengti arba tuos aspektus tirti labai atsakingai ir atsargiai. Atliekant kokybinį tyrimą, kuris analizuoja socialinės atskirties žmonių grupę svarbu atsižvelgti į pagrindinius pagarbos žmogui principus, kurie apima humaniškumą, meilę, atjautą, altruizmą, lygiateisiškumą ir toleranciją (Tidikis, 2003, 320).

3. SKURDO KULTŪROS APRAIŠKOS SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE IR ĮVEIKOS GALIMYBIŲ ANALIZĖ

3. 1. Skurdo kultūra socialinės rizikos šeimose: iš kartos į kartą perduodama gyvenimo kūrimo projekcija

Teorinėje dalyje aptarta P. Bourdieu habituso sąvoka išauga iš filosofo-sociologo sukurtos kultūrinio kapitalizmo teorijos, kuri apima socialinį visuomenės pasiskirstymą, švietimo sistemą, žiniasklaidos įtaką formuojant žmonių mąstymą ir galios pasiskirstymą visuomenėje, kultūrinį suvokimą ir politikos sistemų (socialinę, kultūrinę ir kt.) kritiką. Šiame skyriuje svarbu dar kartą grįžti prie habitus sąvokos ir remiantis informantų atsakymais iliustruoti habituso pasireiškimą realiame gyvenime, kaip žmogaus turimų vertybinių, empirinių duomenų rinkinį, kuris tampa lemiamu formuojantis žmogaus suvokimui, poreikiams, emocijoms, mąstymui, kūrybiškumui, socialinių kompetencijų (ne)buvimui ir kt. Ilgainiui, asmenybei susidūrus su kitomis institucijomis (ne tik šeimos, kuri yra pagrindas asmenybės raidoje) – mokykla, darbovietė, socializacija visuomenėje ir kt. – patiriami kiti iššūkiai ir kitoks savęs suvokimas, žiūrint į save iš šalies, vertinant savo vertybes, tai, ką turi ir ko ne ir t. t. Visgi visas vertinimas vyksta, per jau turimų duomenų (habitus bazę). Taigi lemiamas momentas, o galbūt retorinis klausimas: kokia kryptimi pasuks žmogus (socialinės rizikos šeimoje gyvenantis vaikas) formuodamas savo gyvenimą? Klausimas lieka atviras.

Habituso formavimas vyksta ir sociumo lygmeniu – P. Bourdieu teorijoje pabrėžiama ir tai, kad sociumo primetamos vertybės, elgesio schemas ir modeliai, priverčia žmogų įtikėti tuo, kaip savomis. Negebant kritiškai sąmoningai to suvokti ir permąstyti, tas pats duomenų rinkinys nesąmoningai perduodamas savo vaikams. Surinkti duomenys leidžia argumentuotai pagrįsti darbo pradžioje išsikeltas prielaidas dėl skurdo kultūros ypatybių perdavimo iš kartos į kartą. Šiam aspektui išsiaiškinti struktūruoto interviu metu su respondentais, socialinės rizikos šeimų tėvais ir vaikais, buvo kalbama apie vaikystės prisiminimus, dabartinį gyvenimą, puoselėjamas vertybes šeimoje ir vaikų ateities suvokimo, įsivaizdavimo projekcijas.

3. 1. 1. Skurdo kultūros problematika socialinės rizikos šeimose: tėvų patirtis

Socialinės rizikos šeimų narių (tėvų ir vaikų) patirtys šeiminei aplinkoje lemia gyvenimo kokybę ir vienai ir kitai pusei gyvenamuoju laiku ir ateities perspektyvoje. Analizuojant šeimos skurdo kultūros problematiką svarbu suvokti tėvų patirtį atsineštą iš savo vaikystės ir vaikų dabartinį gyvenimą, kuris atspindi tėvų suformuotą gyvenimo modelį.

Tyrimo respondentė **Auk.** pasakodama savo vaikystės prisiminimus mini išgeriančius tėvus, smurtą, bėgimą iš namų ir nuoskaudos jausmą:

***Auk.** <...> atsimenu tik, kad tėvas daug gėrė. Ir mama mušdavo ir viską. Kiek kartų yra tekę miegot ant šieno. Vajei... tai dar vasarą, tai dar gerai, bet va kokią žiemą... o dieve padėkit žinokit ką nuo vaikystės mačius esu. Būdavo va mama susipyksta su tėvu girtu. Nu ir ką tada... tėvas aišku muštis, trankytis, daiktus daužyti. Mamai visad priekaištaudavo dėl kitų vyrų. Išvadindavo padla, kurva, bjauryste. <...>*

Pykstu aš ant tėvo dar ir dabar jei taip labai atvirai. Už tai kad ir mumis ir mama skriaudė. Vat tik per anų mama irgi išgerinėt pradėjo. Mama mano pirmesnė mirė tai... kai jos neliko, atsimenu, kad kai man buvo kokie 16 metų, aš tvarkiau namus ir ten pas tėtę gert tokie keli draugai ateidavo. Tai viena kart buvo net taip, kad tėvas mane parduoti nori už butelį degtinės. Labai gerai atsimenu, kad bėgau slėptis iš pradžių į tokią pamiškę šalia namų, o paskui pas kaiminystėje gyvenusią draugę. Paskui kai tėvas išsiblaivė grįžau, nes nu kur tu gali nupulti. Geras jis buvo, kai negėrė, bet.. ka daugiau girtas būdavo negu, kad blaivas. Vat kas yra įsiminę tai, kad tetis rankas labai geras turėjo. Iš medžio kiek visko pridarydavo. Visiems kaimynams kaime tai tą tai aną paremontuodavo, padarydavo. Bet gėrė.. už myžalo lašą galėjo viską padaryti.. va taip va...

Žinant tokius informantės vaikystės metų prisiminimus neįmanoma nepastebėti sąlyčio taškų su dabartinėmis jos gyvenimo aplinkybėmis, arba faktoriais, kurie lėmė moters šeimos įtraukimą į socialinės rizikos šeimų sąrašą. Dabartinį savo gyvenimą **Auk.** apibūdina pradėdama pasakojimą nuo to, kad šeimyninį gyvenimą pradėjo anksti, o pasakojimo detalės apie išgeriantį vyrą ir savo polinkį į alkoholį (priežastys dėl kurių šeima priskirta socialinių rizikos šeimų grupei) sudaro aiškias sąsajas su respondentės vaikystės patirtimi šeimoje:

<...> kai pradėjau kurti savo šeimą tai kažkur padirbti kažkaip ir nebeišėjo. Kiek man ten buvo... koks 17–18 m. Daug čia nepasakosiu, nes meilė nėra tas, kas man labai sektųsi... turėjau va kelis vyrus, bet nei su vienu viskas gerai taip ir nesigavo. Va dabar turiu 4 vaikus. Dvi mergaitės – vienai 12 m., kitai 14 m., o vyriausiam bachuriukui jau dabar 18 m., o pats mažasis vaikas irgi ir jam dar tik virš metų. Tai va tas yra vieno vyro, o mergikės kito. Kai Tada [vardas pakeistas] auginau tai su anuo yra buvę, kai aną mums atėmę buvo keliems mėnesiams, ar kiek ten. Nes vyras mano išgerdavo, aš mažiau... bet vieną kartą nu pasitaikė taip, kad atvažiavo ir mus abu užgėrusius rado... nu man atrodo, kad ten kaimynai bus mus išskundę. Nu bet nesvarbu dabar...

Vaikystėje patirti išgyvenimai nesąmoningai suvokiami, kaip pavyzdiniai duomenys (tėvų suteikiama gyvenimo vertybių schema), kuriais remiantis realizuojama savastis. Dėmesį atkreipia anksti sukurta sava šeima. To priežastį paaiškina pokalbio eigoje išsakyta respondentės mintis: *Norėdavau tik, kad greičiau tai pasibaigtų. Tikrai. Kai buvo koks 13 m. atsimenu iš namų pabėgau. Nes nu neįmanoma išvert. Nenorėdavau po pamokų namo grįžt. Geriau su kokais draugais ramiai pabūti. Linksmai. O ne namo... Tai jau kai dariausi vyresnė tikrai pradėjau galvoti, kad reikia kuo greičiau dingti iš tėvų namų. Per anksti suaugau tiek visko mačiusi.. nu ir kažkaip natūraliai taip susiklostė, kad susiradau vaikina iš savo kompanijos draugų ir kai man buvo kokie 17-18 m. Paklausta apie ateities planus, arba kokios ateities norėtų jeigu galėtų tiesiog pasirinkti, moteris neatsakė nieko konkretaus tik replikavo: *Nežinau... nu kokie ten tikslai ar lūkesčiai, kai matai, kaip tavo mamą daužo ir dar žiūrėk, kad pati negautum.. nu tikrai nu. Kas per tikslai ir lūkesčiai, ką čia klausiat manęs.; Nu kas čia gali būti svarbiausia... nežinau.* Neinformatyviai šia tematika pasisakė ir kiti socialinės rizikos šeimų tėvai. Respondentės **Ras.** išsamiau pakomentavo vertybes ir dalykus, kuriuos puoselėja vaikams:*

Vat vaikus savo visada mokau, kad neleiskit, kad jums ant galvų liptų niekas. Nes visi yra aplinkui, kad tik jus nuskriaustų, su purvų sumindyty, paskutinį skatiką atimty. Ir čia ir dėl žmonių taip sakau ir dėl visų valstybės įstaigų. Kiek nuo mūsų atima, kiek pinigų mes negaunam. Čia yra siaubas.

Tokia moters pozicija pagrindžia šio darbo teorinėje dalyje apie kritinį sąmoningumą pateiktus teiginius, kurie nurodo, kad patys socialinėje atskirtyje gyvenantys žmonės inicijuoja agresiją, atskirtį, kartais nepagrįstą arba netikslingai nukreiptą kovojimą už savo teises. Tai viena iš priežasčių dėl kurių sociume susiformuoja įtampos laukai: abipusis nesupratimas, nesusikalbėjimas, nenoras priimti ir gerbti.

Gilinantį į kitų respondentų patirtis minėtais aspektais tampa aišku, kad patirtys yra panašios ir išgyvenimai, vaikystės patirtis turi nemažai esminių sutapimų. Apibendrinti, pasikartojantys respondentų (**Alg., Rai., Ras.**) liudijimai apibendrinti ir kaip struktūriniai patirties, suvokimo vienetai pateikiami 2 lentelėje.

2 Lentelė. Apibendrinta tyrime dalyvavusių socialinės rizikos šeimų tėvų vaikystės patirtis, dabartinio gyvenimo refleksija, vertybės ir ateities planai.

Vaikystės prisiminimai	Dabartinio gyvenimo refleksija	Vertybių suvokimas ir puoselėjimas	Ateities planai
<ul style="list-style-type: none"> • (Iš)geriantys tėvai. • Mušama mama. • Bėgimas iš namų. • Nuoskaudos jausmas tėvams. • Gyvenimas vaikų namuose. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ankstyvame amžiuje sukurta šeima. • Bedarbystė. • Dažnas išgėrimas. • Valstybės globojami vaikai. • Pastangos keisti gyvenimo būdą. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kova su tais, kurie siekia nuskriausti (kova su sociumu). • Padėti tam, kuris yra panašioje situacijoje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pastangos susigrąžinti vaikus. • Ramiai gyventi iš gaunamų pašalpų. • Galbūt susirasti trumpalaikį darbą.

- Mažai dėmesio, meilės, šilumos skiriantys tėvai.

Kaip neįprastesnį, kitokį variantą galima išskirti informanto **Alg.** atveji, kurio vaikystės prisiminimai yra teigiami, nepaisant to, kad jo paties pasakojime atsiskleidžia, jog tėvas mėgęs išgerti. Tačiau galima suprasti, kad bendra šeiminė namų aplinka buvo jauki ir maloni, nekelianti tada dar vaikui **Alg.** diskonforto jausmo.

Aš realiai gerus tėvus labai turėjau. Ir mamą gerą ir tėtį. Nu vat tėtis kartais išgerdavo. Ne tai, kad kažkoks alkoholikas buvo ar ką, bet va alaus kiekvieną vakarą pasiimdavo po darbo. Tai mama labai pyko. Tą gerai atsimenu. <...> Negyvenom labai gerai, bet tėvai tikrai labai stengėsi... tai kiek turėjom tiek užteko. Tėvas šiaip labai geras buvo. Tik va tas jo pomėgis kišdavo koją. Tai atsimenu, kad tradicijų visokių per šventes turėjom, ir šiaip turėjom.

Po darbo išgeriančio tėvo vaizdinys nėra pavyzdys vaiko suvokimo formavimuisi. Galima daryti prielaidą, kad tėtis išgerti buvo linkęs dėl įtemptos darbo dienos taip malšindamas stresą (svarbu žinoti, kad jis buvo pagrindiniu šeimos išlaikytoju). Išvardyti dalykai nėra pakankami argumentai teigti, kad dėl matyto pavyzdžio **Alg.** irgi ėmė intensyviai vartoti alkoholi, bet panašu, kad žalingi įpročiai respondentui irgi tapo priemone įveikti stresą:

Teorinėje dalyje pristatytas O. Lewis' skurdo kultūros paradoksas, kad būti skurdžiam, neturtingam, nepasiturinčiam nereikia priklausyti skurdo kultūrai. Daugelis dalykų priklauso nuo paties žmogaus mąstymo, suvokimo, nusiteikimo įdedamų pastangų. Respondentas taikliai įvardija, kad *negyvenom labai gerai, bet tėvai tikrai labai stengėsi.* Iš kitų **Alg.** atsakymų matyti, kad vyrui svarbi šeima, tradicijos, ateities planai, nedvejodamas įvardija savo pomėgius ir gebėjimus: *vat šį tą prie tų statybų sugebėdavau ir labai patikdavo. Daugybę metų gi pradirbau... Ir taip labai išsirodyti nenoriu, bet tikrai sugebėdavau. Žmonės džiaugdavosi.* (tai padaryti kai kuriems respondentams buvo itin sunku). Tačiau respondento žmonos mirtis ir naujas gyvenimo su kita moterimi patirtis pakeitė dalį puoselėtų vertybių, gyvenimo aplinką ir kokybę:

O ta žmona su kuria du tuos vaikiukus turiu tai pasimirė prieš kokius tris metus. Tai kažkaip tada viskas ir nuvažiavo į kairę... Kažkaip. Tada po kokių metų susiradau kitą moteriškę, kad ir man smagiau būtų gyventi ir man tuos vaikus pažiūrėtu, nes ir mergaitė ir viską. Ir tą berniuką pažiūrėti reikia. Tai moters tikrai reikia. <...> Tėvai ten jos geriantys buvo. Pati vieną savo vaiką turėjo, tai ir susimetėm. Sutarėm iš tikrųjų gerai, bet va kažkaip iš jos gavau tą madą vat išgert išgert vis ir nusivažiavau. Ir gyvenu dabar kaip gyvenu. Vaikus norėjo iš manęs paimti. Nu man atrodo, mano amžiną atilsį žmona,

tikrai mane prakeiktų jei matytų kas čia dabar dedasi. Stengiuos dabar susiimti, kad tų vaikų iš manęs nepasiimtų.

Akivaizdu, kad **Alg.** tėčio pavyzdys ir trumpai informanto paminimas sugyventinės pavyzdys apie geriančius tėvus, leidžia diskutuoti apie tam tikrų įpročių atkartojimą, remiantis matytu gimdytojų pavyzdžiu. Tai galima traktuoti kaip habituso perėmimą.

Skurde gyvenančių šeimų patirtis nagrinėjusi I. Gavelienė (2013) išskiria nemažai motyvų lemiančių pasitraukimą į skurdą ir emocinį pasidavimą nelaimei, vienas iš jų – artimo žmogaus netektis. Apibendrinama ji pastebi svarbiausia kritinėse gyvenimo situacijose yra žmogaus asmeninių savybių, gebėjimų, turimų kompetencijų visuma: „Kiekvienas žmogus <...> gali naudoti vis kitus išgyvenimo (įveikos) būdus. Tai priklauso nuo asmens turimos kompetencijos, vidinių ir išorinių resursų, kurie sąlygoja elgesį. Turint ribotus išorinius ir vidinius resursus išgyventi kritinius gyvenimo įvykius tampa sunkiau, o kartais visai neįmanoma“ (Gavelienė, 2013, 23). Akivaizdu, kad kritinis išgyvenimas paveikė ne tik vyro, bet ir jo vaikų gyvenimą. Toliau respondentas **Alg.** pasakoja apie problematišką savo sūnaus elgesį:

Nors dar kaip čia jiems seksis klausimas. Nes va vaikas buvo jau apsigovęs mokykloj... su draugais prigėręs kelis kartus buvo.. O jam dar tik 14 m. Tai nežinau kaip čia bus toliau. Kariaujam su juo. Ta pana mano irgi.. rūpi jau tie kuiliai. Išeina iš namų... yra buvę, kai dvi paras negrįžo... tada ir pradėjo kabintis vaikų apsauga. Nu ir prasidėjo tos bėdos su tuo atėmimu. Aš sakiau vaikam, ka patys kalti...

Tokių vaikų elgesį sukėlė ne tik motinos netekties šokas, nauja moteris tėvo gyvenime, bet ir kardinaliai pasikeitusi gyvenimo kultūra, kuri paveikė visas šeimos gyvenimo sritis. Drastiška **Alg.** pozicija paskutinėje frazėje – primetama atsakomybė šeimos įtraukimo į socialinės rizikos šeimų sąrašą. Tačiau tai atspindi dažną atvejį probleminėse šeimose, kai vaikams priskiriamos suaugusių atsakomybės ir kaltinimai. Vaikų patiriama vidinė ir išorinė įtampa lemia nenorą grįžti į namus, poreikį kurti savo šeimas, dažnai kartojant matyto skurdžios šeimos modelio formas. Negebant kritiškai vertinti tai tampa problema, kuri kartojasi kitose kartų kuriamose šeimose. Tėvų primetamas atsakomybes ir nepagrįstus kaltinimus pastebi ir pagrindžia vaikų refleksijos: *Jinai [mama] arba būna irzli arba užgėrusi. Dabar kai negeria tai nieko. Bet ai aš kažkaip net nežinau, ką su ja man kalbėti. Jinai dažnai man sako, kad ir aš ir sese esam blogi, dėl visko kalti... nu tai ką man jai sakyti išvis reikia... (Gvi.)*

3. 1. 2. Skurdo kultūros problematika socialinės rizikos šeimose: vaiko gyvenamoji dabartis ir ateities projekcija

Aptartos tėvų vaikystės patirtys parodė, kad dažnu atveju jie savo šeimas sukūrė ne tik remdamiesi matytu pavyzdžiu, bet ir nesąmoningai tai atkartodami savo gyvenime kurdami šeimas. Toliau šiame poskyryje apžvelgiama vaikų patirtis.

Tyrime dalyvavę vaikai iš socialinės rizikos šeimų – nepilnamečiai, kurių vaikystės prisiminimai ganėtinai gajūs ir turi tęstinumą dabartyje, todėl ankstyvos vaikystės prisiminimai analizėje bus išskiriami tik tais atvejais, kai tai bus reikalinga domenų tikslumui išgauti.

Dabartinio gyvenimo charakteristika, kurią nupasakoja socialinės rizikos šeimų vaikai apibūdina panaši į socialinės rizikos šeimų tėvų išskirtas ypatybes: išgeriantys tėvai, smurtas artimoje aplinkoje, nesutarimai su tėvais, ne visada geri santykiai ir su broliais / seserimis, mažas tėvų dėmesingumas, prasti pasiekimai ugdymo srityje, vengimas grįžti š namus ir kt.:

Lin. *geria tėtis su pamote ir kenčiam mes visi. Tai esu čia buvęs ir iš namų išėjęs. Nu pabėgęs tiksliau. Nes nebegalėjau pakęsti čia būti. Tai labiausiai ir laukiu, kol užaugsiu ir galėsiu pats gyventi ir man niekas neaiškina. Aš tada tėčiui sakiau, kad aš jo išsižadau kaip tėvo. Nu jeigu jis ir toliau taip gers... Sakė tu ką nori tą daryk, apšaukė mane.. tai ir pabėgau.*

Aus. *Mama su tečiu nelabai gerai sutarė, nelabai pasimokė iš savo klaidų ir va dabar esam čia. Pabūsime kol susirasim, kur kitur gyventi. Laukiu labai, kol taip bus. Gerai ir čia, bet geriau į namus [kalba apie šeimos namų įstaigą]. Ten ir draugai visi šalia gyvena, ir mano daiktų dar likę. Kad tas tėtis vis neneustoja gerti... Ir mama išgerdavo, bet mažiau. Jau anksčiau mamai sakydavo, kad mus gali atimti, bet dabar tikrai dar kai yra tas mažesnis brolis tai išvis... Palyginus nėra taip, kad labai gerai gyventumėm.*

Vik. *Aš dabar tai taip kenčiu kenčiu, bet kai tik būsiu pilnametė aš kaip dingsiu čia iš tų namų. Tai tikrai. Va jau turiu draugą. Yra penkiais metais vyresnis už mane. Nesvarbu kur ištikro svarbu kuo toliau nuo čia. Niekas nebeaiškintų, į girtus jų veidus žiūrėt nebereiktų. Tai aš būčiau tikrai kitokia mama savo vaikams. Vat mokyklą pabaigiu ir jau galėčiau kurta šeimą. Nu nors yra tokia mano pažįstama kur net 12 kl. nebaigė ir auginas jau vaiką. Ir normaliai gyvena nebe su savo tais tėvais. Tai taip ir aš norėčiau susitvarkyti gyvenimą.*

Arčiau pilnametystės amžiaus esantys vaikai akivaizdžiai intensyviai galvoja ne tik apie gyvenamosios aplinkos pakeitimą, bet apskritai kardinalius pokyčius keičiant savo gyvenimą nauju, sukurtu savo. Dažniausiai tai įsivaizduojamos, neapgalvotos iliuzijos, kurios neparemtos jokia logiška veiksmų seka. Nei vienas iš vaikų nenumato kaip to *kitokio* gyvenimo bus pasiekta. Remiamasi draugų pavyzdžiais, impulsyviais sprendimais. Tokie sprendimai dažniausia lemiami turimų duomenų, kurios

įgavo iš savo tėvų, o ne sąmoningai apgalvoti ir įvertinti su alternatyvų ir pasekmių numatymu. Bendraujant su vaikais pastebimas ir jų emocinis nestabilumas, minčių kaita, liūdesys kalbant apie dabartinį gyvenimą ir tėvus, neugdoma nuovoka apie vertybes, apleistumas.

Drastiški atsakymai reflektuoja jaunų žmonių maksimalizmą ir veržlumą. Iš kitos pozicijos jų būdo savybės nulemtos gyvenamosios aplinkos ir tėvų auklėjimo ypatybių. Pastebimas pasikartojančių elementų dėsningumas, kuris atsispindi apibendrinus visų tyrime dalyvavusių vaikų refleksijas (3 lentelė). Duomenų tapatumas su prieš tai pateiktų socialinės rizikos šeimų tėvų refleksijomis, skatina dar kartą apgalvoti ir įvertinti šeiminių aplinkos įtaką vaiko raidai.

3 Lentelė. Apibendrinta tyrime dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų patirtis, dabartinio gyvenimo refleksija, puoselėjamos vertybės ir ateities projekcija.

Ankstyvosios vaikystės prisiminimai	Dabartinio gyvenimo refleksija	Tėvų puoselėjamos vertybės	Ateities projekcija
<ul style="list-style-type: none"> • (Iš)geriantys tėvai. • Mušama mama. • Bėgimas iš namų. • Nuoskaudos jausmas tėvams. • Gyvenimas vaikų namuose. • Prasti mokymosi rezultatai. • Mažai dėmesio, meilės, šilumos skiriantys tėvai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pasitaikantis alkoholio vartojimas. • Patirtis vaikų globos namuose. • Bėgimas iš namų. • Prastos sąlygos mokymuisi. • Netvarka namuose. • Patyčios mokykloje. • Mažai dėmesio, meilės, šilumos skiriantys tėvai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Skatinimas kovoti su tais, kurie siekia nuskriausti (kova su sociumu). • Padėti tam, kuris yra panašioje situacijoje. • Dalintis tuo, ką turi su artimaisiais. • Nepasakoti šeimoje vykstančių dalykų viešumoje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mintys apie pilnametystę, o kai kuriais atvejais ir kuo skubesnį savo šeimos kūrimą. • Uždirbti daug pinigų ir viską turėti (prabangią mašiną, telefoną, kompiuterį ir kt.), galbūt išvykti į užsienį. • Gyventi kažkaip kitaip negu dabar.

J. Kay (2007) nagrinėjusi pastebi, kad vaikai iš socialinės rizikos šeimų (ir dalis suaugusių žmonių iš tokių šeimų) dažniausia yra turintys tam tikrų elgesio, emocijų, mąstymo, motyvacijos sutrikimų. Tai parodė ir tyrimas. Todėl šiems vaikams reikalingas specialūs edukacinio mokymo programos elementai (angl. special educational needs), kurie būtų realizuojami pagrindinių pamokų ar neformaliojo ugdymo pamokų metu, dienos centruose, ugdant tėvų kompetencijas (Kay, 2007, 2).

Pagrindiniai sunkumai, kuriuos patiria skurdžiai, ar probleminėje aplinkoje gyvenantys vaikai, yra susiję su socialumo, emocijų ir elgesio raiškos sutrikimais (angl. social, emotional and behavioural difficulties). Su šiais reiškiniais vaikas susiduria pačių pirmųjų gyvenimo dienų, kada jis patenka į savo gyvenamąją aplinką, patiria tėvų elgesį jo (vaiko) atžvilgiu: „Ankstyvoji socialinė raida ima formuotis nuo gimimo ir tęsiasi toliau visą gyvenimą. Kūdikiai per pirmąsias savaites ir mėnesius neįtikėtina greitai įsisavina socialinius įgūdžius ir aplinkos elementus. Socialinis procesas prasideda nuo pirmųjų kontaktų su kitu subjektu, o tai apima tėvų atpažinimą ir kitų identifikavimą. Socialinė raida yra glaudžiais susijusi su kitais asmenybės raidos lygmenimis ypač su kognityviniu ir emociniu žmogaus vystymusi.“ (Kay, 2007, 17) Gebėjimas padaryti tuos pirmuosius socialinius susidūrimus kuo sėkmingesnius yra gyvybiškai svarbus vaiko vystymuisi, nes kiekviena patirtis formuoja vaiko asmenybę, suvokimą tolimesniame gyvenime, kituose raidos etapuose. Dėl šių priežasčių skurdo

kultūros aplinkoje auganti asmenybė gimtąją aplinką laiko kaip duotybę, neišvengiamybę, vertybinių normų pavyzdį, kuriuo remiasi spręsdamas (arba nespręsdamas) kiekvieną probleminę situaciją, formuodamas savo šeimą. Turėdamas labai primityvius įgūdžius dažnai pasirenka problemos ignoravimą: atsiskiria, užsisklendžia, bėga iš namų, maištauja, anksti pradeda lytinį gyvenimą, sukuria naują šeimą ir t. t. J. Kay tegimu socialinis elgesys (angl. social behaviour) yra „tarsi automatiškai vykstantis procesas, kuris yra įgimtas nuo pirmųjų gyvenimo akimirų“ (Kay, 2007, 3).

Naujausi tyrimai pasaulyje, gilinantys skurdo kultūros problematiką socialinę atskirtį patiriančios šeimose irgi kalba apie skurdą, kaip tam tikros kultūros elementų perdavos visumą. Atrodo jau nebekeliamas klausimas, ar skurdžiai gyvenančių žmonių vertybinis pamatas ir gyvenimo būdas yra perduodamas iš kartos į kartą (šiam magistro darbe tai įvardijama O. Lewis'o pasiūlyta skurdo kultūros sąvoka). Skirtingų sričių mokslininkai aiškinasi, koku dėsningumu šis procesas vyksta, kaip tai paveikia žmogaus sąmonę, pasąmonę, gebėjimus, vystymosi raidą, egzistenciją. Domimasi, kokia metodologija gali padėti aiškinantis mažinant skurdo įveiką, kokie viešosios komunikacijos diskurso elementai formuoja žmonių atskirtį ir kt. A. O. García ir P. M. Sánchez (2017), pristatė tyrimą, kurio centre – romų kilmės moterys priklausančios tai pačiai šeimai, tačiau skirtingoms kartoms. Pateikto tyrimo pavyzdys nėra identiškas analizuojamai šio magistro darbo problematikai, nes analizuoja ne tik skurdo šeimose problematiką (tyrime svarbus socialinės atskirties priežastingumas dėl rasės, kultūros ir lyties), tačiau praplečia skurdo kultūros sampratą su kuria susiduria socialinės rizikos šeimos.

Tyrimas buvo atliktas dalyvaujančio stebėjimo principu: tampant bendruomenės nariu ir įsitraukiant į tiriamos grupės kasdienybę, betarpiškai bendraujant su romų kilmės moterimis jų gyvenamojoje aplinkoje: kitais šeimos nariais, kaimynais. Gyvenant jų aplinkoje buvo stengtasi ne tik fiksuoti duomenis, pokalbius, bet ugdyti žmonių mąstymą, suvokimą, skatinti juos analizuoti savo gyvenimo padėtį. Tiriamųjų moterų amžius 13–42 m. Apibendrinusios, socialinėje atskirtyje atsidūrusių moterų gyvenimą, pateiktos tokios tyrimo išvados:

- Netikslingas socialinės politikos organizavimas ir jos neveiksmingumas. Tai įrodo vis augantis skurstančių žmonių skaičius pasaulyje. Atliktas tyrimas su romų kilmės moterimis parodo, kad tam tikri veiksmai yra daromi, bet jie nepadedą žmonėms eliminuoti socialinės atskirties problemas: suteikia gyvenamieji būstai, skiriamos pašalpos ir kt., tačiau šeimos ir toliau lieka skurstančiomis.
- Mokymo įstaigose skiriama per mažai dėmesio mokinių sąmoningumo ugdymui. Pastebima, kad trūksta socialinių kompetencijų ir kultūrinių konfliktų sprendimo gebėjimų, kurie taip pat turėtų būti ugdomi. Šiuo metu to stokoja ne tik socialinėje atskirtyje atsiduriantys vaikai, bet ir jų tėvai. Vertėtų pagalvoti apie suaugusiųjų švietimo galimybes.
- Romų kilmės žmonių socialinė atskirtis lieka didžiulė ir visų pirma ji prasideda nuo pačių atskiriamųjų mąstymo, vertybių išgyvenimo būdų normų perduodamų iš kartos į kartą,

visuomenėje egzistuojančių stereotipų ir kt.. Vargu ar šią atskirtį panaikinti visiškai yra įmanoma, tačiau pastangas dėti verta, kad tai būtų kaip įmanoma labiau sumažinta (García ir Sánchez, 2017, 624).

Pateikto tyrimo pavyzdys nėra identiškas analizuojamai šio magistro darbo problematikai, nes analizuoja ne tik skurdo šeimose problematiką (tyrime svarbus socialinės atskirties priežastingumas dėl rasės, kultūros, lyties ir kt.), tačiau praplečia skurdo kultūros sampratą su kuria susiduria magistro darbe tiriamos socialinės rizikos šeimos.

Įdomiausias dalykas, kurį išskyrė mokslininkės yra iš kelių lygmenų susidedanti socialinė atskirtis. Pavyzdžiui, romų kilmės moterys susiduria su šiais socialinės atskirties lygmenimis: lyties atskirtis, ekonominė (skurdo atskirtis), kultūrinė atskirtis, religinė atskirtis, tautinė atskirtis, kai kuriais atvejais atskirtis dėl sveikatos negalavimų (García ir Sánchez, 2017, 623).

Surinkti magistro darbo duomenys taip pat suteikia galimybę kalbėti apie kelių lygmenų socialinę socialinės rizikos šeimų atskirtį, kuri darbo teorinėje dalyje nėra aptariama ir pristatoma, kadangi darbe koncentruojamasi ties skurdo kultūros apraiškomis. Tačiau tai gali būti perspektyvos platesnio pobūdžio tiriamajam darbui. Galima tik paminėti, kad atliekant tyrimą X miesto šeimos namų įstaigoje, susidurta su atvejais kai socialinėje atskirtyje dėl skurdo atsidūrę žmonės susiduria su kelių lygmenų atskirtimi: protinis arba fizinis neįgalumas (tiek tėvų, tiek vaikų), vienišos mamos ir kt.

Magistro darbe nėra laikomasi nekvestionuojamos pozicijos, kad skurdo kultūros perdava iš kartos į kartą yra tarsi problema, kurios neįmanoma įveikti ar bent jau sumažinti. Todėl toliau analizuojamos asmenybės kritinio sąmoningumo ir stipriųjų pusių ugdymo galimybės, bei vilties ir argumentuoto pasitikėjimo savo jėgomis svarba.

Skurdo kultūra vaikams perduodama pradedant pačiomis elementariausiomis socialinių kompetencijų ugdymo stokos ypatybėmis (bendravimo įgūdžiai, empatija, motyvacija mokytis, atsakomybė, tvarka, mandagumas ir kt.), kurios vėliau išauga į socialines visuomenės problemas.

3. 2. Kritinis sąmoningumas socialinės rizikos šeimose: savęs ir gyvenamosios aplinkos suvokimas, stipriųjų pusių, ateities perspektyvų analizė ir švietimo reikšmė

Gyvename globaliu, klestinčiu žmonijos laikotarpiu, kai didelė dalis informacijos, paslaugų, patogumų, prevencijų, darbo galimybių yra prieinamos ir iš pirmo žvilgsnio vienodai pasiekiamos kiekvienam žmogui. Valstybė tobulina vaikų apsaugos programas, rengiama gausybė edukacinių iniciatyvų, programų, kultūrinių renginių, kurie būna nemokami ir prieinami kiekvienam žmogui, nepriklausomai nuo socialinės padėties visuomenėje. Tai laikotarpis, kai žmogaus protinis potencialas technologijų, medicinos, biologijos ir kt. srityse yra pasiekęs aukščiausių rezultatų, kurie tik buvo kada įsivaizduojami. Atrodytų patogi terpė vystytis išskirtinai intelektualiai, karjeros ir pilnaverčio gyvenimo

siekiančiai asmenybei. Tačiau kai kurios problemos net ir tokiaame dinamiškame, tobulėjančiame pasaulyje yra sunkiai sprendžiamos, ar net grėsmingai gilėjančios. Viena iš jų skurdas. Dar aktualesnė skurdo įveikties problematika tampa tada, kai tai liečia svarbiausią valstybės ir individo institutą – šeimą.

Prieš tai aptartame tiriamosios dalies skyriuje daugiau dėmesio buvo skiriama skurdo kultūrai, kaip fenomenui, kuris nesąmoningai perduodamas iš kartos į kartą. Kitas skyrius nagrinės skurdo kultūros apraiškas socialinės rizikos šeimose per kritinę sąmoningumo, savęs ir gyvenamosios aplinkos suvokimą. Taip pat bus aptariamoms žmogaus stiprybių perspektyvos, vilties fenomenas ir ateities lūkesčiai.

3. 2. 1. Kritinis sąmoningumas socialinės rizikos šeimose: savęs ir gyvenamosios aplinkos suvokimas

P. Freire'ės pristatytoje kritinės sąmonės ugdymo teorijoje išskiriamos ir tam tikros skurdžiai gyvenančių žmonių ypatybės (psl. 25), kurios susijusios su sąmoningu savo gyvenamosios aplinkos ir gyvenimo sąlygų (ne)suvokimu. Išanalizavus tyrime dalyvavusių respondentų atsakymus galima pastebėti, kad socialinėje atskirtyje esančių šeimų tėvams yra sunku patiems prisiimti atsakomybę dėl tokio statuso visuomenėje, t. y. sunku save įvardinti, kaip negebantį valdyti savo finansų, pasiekusį alkoholizmo ribą, neprižiūrintį ir netinkamai auklėjantį savo vaiką ir kt. Iš kitos pusės mokyklinio amžiaus vaikai iš socialinės rizikos šeimų jaučia nepilnavertiškumo kompleksą dėl savo tėvų, gyvenimo ypatybių, skurdo. Visa tai atsiliepia bręstančios asmenybės pagarbos sampratai: pagarbos sau, artimiesiems, aplinkiniams. Toliau pateikiamoje lentelėje (4 Lentelė) pristatoma skurde gyvenančių žmonių lyginamoji lentelė, kurios pagrindą sudaro P. Freire'ės engiamųjų charakteristikos, skurdo kultūros sampratos ir atlikto tyrimo duomenys – atsakymų ištraukos. Lentelėje pateikiamos tėvų refleksijos, kurios atspindi savęs suvokimą.

4 Lentelė. Skurde gyvenančių žmonių charakteristika pagal P. Freire (2000)

Kritinės savivokos kategorija	Charakteristika	Atitikmuo realybėje: respondento komentaras
Būties dvilypumas.	Skurstantieji supranta, kad neturėdami laisvės negali autentiškai egzistuoti. Jie trokšta būti savimi, tačiau to bijo.	(Auk.) <i>Labiausiai liūdna ir nervs ima dėl to tokio pinigų nenturėjimo ir ubagystės. Va, kad laimėčiau kokį milijoną tai gerai atbaliavočiau, prisipirkčiau sau ir vaikam, ko reikia ir laisvai gyvenčiau nuo jokių pašalpų pašalinių netikusių vyrų priklausydama..</i>
		Tyrėjo komentaras: Įvardijamas poreikis būti nepriklausomu. To išėities priemonė – be pastangų gauti finansai, kurie padėtų išsilaisvinti iš p. Freire'4s, P. Bourdieu ir kt. aptartos valdžios įtakos. Šiuo atveju ji dvilypė: politinė ir tyrime neaptartas laisvę ribojančių asmeninių santykių faktorius.

Laisvės suvokimas.	Skurstantieji patys linkę tapti engėjais arba panašiais į engėjus. Tokią jų mąstysenos struktūrą nulėmė juos formavusios konkrečios egzistencinės situacijos prieštaravimai. Jų idealas – būti žmonėmis, bet tai jiems reiškia būti engėjais.	(Rai.) <i>Kaip ir sakiau – nežudžiau tėvo motinos, bet būdavo tenai tokių smulkių ir vagysčių, iš senelių, parduotuvių. Kai daug ko neturi gyvenime, tai ir norėjosi turėti kažką daugiau.</i>
		(Aus.) <i>Nežinau net. Kai nusiperki kokį geresnį daiktą, telefoną, ar ką, drabužį... tada jauties kažkaip kitaip. Nu taip fainei. Nes mokykloje tai patikėkit. Visko būna. Kita kart bijok ir telefoną išsitraukt, kad vaikai nesityčiotų iš tavęs.</i>
Skurdo kultūra kaip norma.	Suvokti save kaip skurdo kultūros šalininkus jiems trukdo tai, kad jie yra nugrimzdę į skurdo realybę.	(Ras.) <i>Čia juokas per ašaras žinokit... Aš sunkiai gyvenai ir visad sau sakydavau, kol maža buvau, kad va aš gyvensiu kitaip... aha. Gyvenu aš kitaip. Gyvenu taip pat ir gal dar blogiau.</i>
		Tyrėjo komentaras: Respondentas įvertina savo sunkią padėtį, lūkesčius paauglystės metais, tačiau konstatuoja, kad visgi gyvenimas susiklostė taip pat nesėkmingai, kaip klostėsi praityje. Skurdas priimamas kaip neišvengiama duotybė.
Apatija ir atskirtis.	Skurdžiai gyvenantieji, kurie prisitaikė prie juos įtraukusios viešpatavimo sanklodos ir pasidarė abejingi, negali pradėti kovoti dėl laisvės tol, kol nesijaučia pajėgūs taip rizikuoti.	(Alg.) <i>Neturiu aš ką pasakyti. Kaip ir sakiau... Tų planų buvo daug... norų buvo daug... bet gyvenimas taip sakant nuleido ant žemės ir viską sudėliojo į savo vietas. Tai tegu viskas taip ir lieka kaip yra ir viskas.</i>
		Tyrėjo komentaras: Susitaikymas su esama padėtimi ir savęs įtikinėjimas, kad gerai yra taip, kaip yra nieko nekeičiant, pasiliekant atsakomybės nereikalaujančioje komforto zonoje.

Tyrimo dalyvavusių vaikų pasisakymai mažiau reprezentatyvūs pateiktų kritinio sąmoningumo kategorijų iliustravimui. Tai gali būti dėl nedidelio jų amžiaus ir besiformuojančios asmenybės dalykų. Paauglystės amžiuje jautriau išgyvenamas aplinkinių požiūris ir tavęs vertinimas, nei apgalvojama savikritika. Iš tyrimo dalyvavusių respondentų vaikų atsakymų galima pastebėti, kad ugdymo įstaiga yra ta institucija, kurioje formuojasi vaiko santykis su visuomene ir vaiko vertinimas iš šalies, kuris yra nulemtas materialinių dalykų (ne)turėjimo, išvaizdos, aprangos reprezentatyvumo ir kt.:

(Vik.) *Vaikai su manim nekalbėdavo, sakydavo, kad smirdžiu, tyčiodavosi, kad ateinu į mokyklą su nesušukuotais, susivėlusiais plaukais. Buvo kažkada kai visa klasė beveik su manim nekalbėjo. Dabar kažkaip dzin... turi savo draugų ratelį ir viskas. Ir būni. Nu atsimenu net mokytojos kažkaip mane ir dar tokią vieną mergaitę išskirdavo iš kitų. Kažkaip jautėsi, kad į mus kitaip žiūri. Pasilikdavo ten su mumis po pamokų atskirai kalbėti, apie tėvus klausinėdavo, ar dažnai geria, ar mes valgyti turim, atnešdavo visokių išaugtų savo vaikų drabužių... kažkaip nesmagu būdavo imti, paskui juos rengtis. Aš tai su jais į mokyklą kažkaip ir neidavau. Tai pamenu, kad su mergaite kažkaip mane visada ir poruodavo; per ekskursijas, ir kartu sėdėt liepdavo. Tokios atskiros ir būdavom nuo kitų vaikų.*

(Lin.) *Yra iš manęs tyčiojosi vaikai... dėl mano ausų... ir kad viena kart atėjau su nešvariu megztiniu ir įplyšęs buvo. Bet aš irgi iš jų pasityčioju, kai galiu. Mano klasė nėra pati draugiškiausia. Nu bet dažniausiai normaliai sutariam. Juokias visada kaip debilai jei per kokią pamoką kažko nepasakai, arba blogai angliškai kažką perskaitai. Yra kai buvo man striukę padegę klasiokai, nes atseit smirdėjo rūkalais ir buvo seniai neplauta. Nu kaip jie sakė myžalais smirdėjo... bet čia jau kitoj klasėje...*

Vaikų liudijimai fiksuoja ne tik žiaurų bendraamžių elgesį, bet ir mokytojų kompetencijų trūkumą – vaikų išskyrimą klasėje. Tokiu būdu atskleidžiama ne tik engiamųjų (skurdžiai gyvenančių, socialiai apleistų vaikų) charakteristika, bet ir skurdų suvokimą turinčių, iš gerai gyvenančių šeimų kilusių, vaikų ypatybes. Tai pagrindžia teorinėje dalyje pateikiamą prielaidą apie tai, kad kritinio sąmoningumo ugdytas turi būti daugiakryptis – atitinkamai skatinantis socialinę atskirtį patiriančių vaikų integraciją ir geriau gyvenančių toleranciją, empatiją, supratingumą. Sėkmingam tokių principų įgyvendinimui mokyklose svarbus tikslingas mokytojų kompetencijų formavimas. Jų intelektualumas ir gebėjimas spręsti problemas, a bent jau nekuriant palankių sąlygų atskirčiai formuotis, kaip parodo Vik. citatoje užfiksuotas mokytojo elgesys.

Tėvų pasisakymai apie visuomenės požiūrį į juos atskleidžia, kad vertinimo poziciją užima kaimynų, šalia gyvenančių žmonių reakcija į socialinės rizikos šeimų tėvų girtavimą, vaikų nepriežiūrą:

(Rai.) *O kaimynai vis skųsdavo, ir skųsdavo, ir skųsdavo mane. O va paskui jau paskutinį kartą kai atvažiavo [kalba apie vaikų teises] tai... tikrai sėdėjau be pinigų [prieš tai respondentė pasakojo apie dažną gėrimą] ir kokią savaitę valgėm vien kruopas su vandeniu.*

Ši ištraukos dalis reprezentatyvi dar ir ta prasme, kad parodo, kad socialinės rizikos šeimų skurdas prasideda nuo pačių elementariausių dalykų stygiaus ir svarbos patenkinti pamatinius žmogaus poreikius – maistas, saugumas, jauki namų aplinka, rūpestingi tėvai. Galima grįžti prie to, kad yra daug svarbesnių dalykų, kuriuos galima puoselėti nesant dideliame biudžetui. Tačiau labai svarbu tai suvokti, gebėti kritiškai įvertinti savo galimybes, stiprybes ir jomis tikėti – šie komponentai gali tapti pagrindu įveikiant skurdą.

3. 2. 2. Asmenybės stipriųjų pusių ugdymo perspektyva, kaip skurdo kultūros įveikos galimybė

Tyrimo metu pastebėta, kad socialinės rizikos šeimose gyvenantiems žmonėms, yra itin sunku kalbėti apie savo gebėjimus, pomėgius, svajones ir ateities planus. Negalima teigti, kad tėvai arba vaikai neturi gebėjimų, ar užsiėmimų, kuriuos mėgtų. Informantė Rai. su džiaugsmingu entuziazmu pasakojo apie savo pomėgį skaityti knygas ir žvejoti:

Rai. *Žvejojot... jaučiu jeigu kas meškerę duotų tai nereiktų nei valgyt nieko, nei miegot... galėčiau ištisai žvejoti. Nu ir knygas labai mėgstu. Paskaitau ir dažnai. Tos tikybos knygos atsibodusios, bet taip tai labai mėgstu knygas.*

Informantas **Gvi.** dalijasi savo pomėgiais, kurie susiję su perspektyviomis informacinėmis technologijomis ir sportu:

Gvi. *Sportas man labai patinka... Vat futbolą labai mėgstu, bet nežinau. Jokių papildomų būrelių ar užsiėmimų nelankau. Kažkaip užtenka ką su draugais pažaidžiam ir viskas. Bet fainei gal visai būtų taip daugiau pažaisti. Nu kaip čia pasakyti... profesionaliau. Kompiuteriniai žaidimai dar labai patinka... su draugais dar apie programinį kažką paskaitom, bet kai kompo namie neturiu tai kažkaip sudėtingą kažką ir išmokti daugiau. O mokykloje tai informatika žiauriai gerai sekasi <...>.*

Remiantis tyrimo dienoraščio refleksija galima pastebėti, kokių būdu vaikas įtikina save, kad neverta stengtis ieškoti alternatyvų: *Pastebiu, kad vaikai, iš socialinės rizikos šeimų, kaip ir kiti vaikai, kurie tiesiogiai nesusiduria su socialine atskirtimi ir skurdu, turi norų, svajonių, domisi tokiais pat dalykais (sportu, kompiuteriais, programavimu, kompiuteriniais žaidimais, aktyviu laisvalaikiu ir kt.), gilinasi į tai kiek leidžia galimybės. Šiandien, kai kalbėjau su Gvi. buvo smagu išgirsti, kad vaikas ne šiaip žaidžiai futbolą, bet svajoja apie profesionalesnį žaidimą. Remdamasi teorine medžiaga, kurią pasirinkau savo darbui iškart galiu tai susieti su stipriųjų perspektyvų realizacija gyvenime. Todėl klausiau berniuko, o kodėl jis nelanko papildomų futbolo užsiėmimų, jeigu jam patinka ir jis turi gražių svajonių apie profesionalų žaidimą. Pajaučiau, kad jam tas klausimas buvo nepatogus, jis tik paminėjo, kad tėvai neleidžia, kad patyrė traumą, kad gal visgi žaidžia ne taip gerai, kad kiti berniukai lankančios sporto mokyklas žaidžia daug geriau – prasidėjo savęs menkinimas ir pateisinimas.. Tačiau nešvarūs vaiko drabužiai, netvarkingos mokymosi priemonės, higienos trūkumas sufleruoja apie tai, kad mažos pajamos (o inventorių sportui yra brangus) ir tėvų nesirūpinimas vaiko ateitimi čia taip pat labai svarbus faktorius. Tačiau paskatinau berniuką užsirašyti į sporto būrelį mokykloje ir bent ten realizuoti*

savo norą ir pabandyti įsitikinti, ar ši sporto šaka jį tikrai domina [Dalyvaujančio stebėjimo dienoraštis Nr. 7, balandžio 12 d.].

Minėtas socialinės rizikos šeimos vaiko pavyzdys iliustruoja, kaip užgniaužiamas noras daryti tai, aks tau patinka, ir ką tu sugebi dėl sudėtingų, skurdžių gyvenimo aplinkybių, tėvų apleidimo ir nemotyvuoto įteigimo sau, kad tarsi tu nesi vertas turėti kažko daugiau, nes esi kitoks. Respondentė **Auks.** mini, kad jokio ypatingo laisvalaikio, kurio dėka galėtų realizuoti save neturi: *Laisvalaikis... O koks gali būti laisvalaikis, kai tiek bėdų.. va serialų, kokį per teliką pažiūri ir viskas ir po viso laisvalaikio... Ką čia daugiau nuveiksi.* Respondentai-tėvai sunkiai įsivaizduoja, kad panaudoję esamus resursus gali pretenduoti į geresnę ateitį. Jaučiama apatija, pasyvumas, motyvacijos stengtis nebuvimas. Gražų pavyzdį apie pastangas stengtis vienas iš socialinės rizikos šeimų vaikų Lin.: *Hm... nu jo.. jeigu pavyzdžiui per sportavimo pamoką pasakau savu, kad nubėgsiu tiek ir tiek, tai taip ir padarau. Arba jeigu užsibrėžiu tikslą, kad noriu išmokti 20 anglų žodžių ir gauti 10 tai moka moka kol idealiai išmokstu ir tada pasiseka gerai. Gaunu gerą pažymį.* Tačiau vėliau tas pats respondentas kalba apie tai, kad prastus mokymosi rezultatus lemia netinkamos mokymosi sąlygos namuose, nenoras mokytis ir kt.

Kyla klausimas, kas inicijuoja menką skurdo kultūroje gyvenančių žmonių savivertę, nepasitikėjimą savo jėgomis, savo gebėjimų menkinimą arba nenorą juos puoselėti. Viena iš priežasčių – patirtis ir pavyzdys, kurį tėvai atsinešė iš savo tėvų ir savo šeimose perduoda savo vaikams. Tačiau apsiribojimas šiuo argumentu menkina pačią problemą ir neužčiuopia gilesnių jos klodų. Darosi akivaizdu, kad jautri skurdo kultūros problematika socialinės rizikos šeimose reikalauja ir gilesnių su žmogaus psichologija susijusių įžvalgų.

Žmogaus raidos psichologijos terminijoje vartojama deprivacijos (lot. deprivatio – netekimas) sąvoka. I. Leliūgienė (2002) šį reiškinį vaiko formavimosi raidoje apibūdina kaip psichinę žmogaus būklę, kuri susiformuoja po ilgo draudimo, žmogaus apribojimo galimybės tenkinti pagrindinius psichinius, socialinius, kultūrinius, saviraiškos poreikius (Leliūgienė, 2002). Deprivacijos sukeliama padariniai yra susiję su emocijų sutrikimais ir nevaldymu, intelektualinės veiklos trikdžiais, socialinių įgūdžių trūkumu, menka saviverte. Deprivacijos ryšys su skurdo kultūros fenomenu pasireiškia per pagrindinių žmogaus poreikių nepatenkinimą: socialinės rizikos šeimose gyvenantys vaikai patiria mažai tėvų švelnumo, meilės, dėmesio, rūpesčio, namų sąlygos dažnai nėra tinkamos mokymuisi, nutrūkęs emocinis ryšys su tėvais ir ypač mama. Šių dalykų trūkumą įvardijo įvardino vaikai ir vaikystės patirtis prisiminę tėvai. Viena respondenčių tiesmukai įvardija, kad mama jos tiesiog nemylėjo: **Ras.** *Iš savo vaikystės ką atsimenu... mmm... nu čia žinokit net sunku kažką ir pasakyti. Skaudu iš tikro prisiminti, bet buvo, kaip buvo ane... Tai mama manęs kažkodėl labai nemylėjo. Buvom va dviese. Aš ir brolis, bet manęs nemylėjo žiauriai. Ir mušt ir bart gaudavau.* Tačiau akivaizdu, kad artumo ir dėmesio vaikams itin trūksta ir ilgesnio pokalbio metu respondentas tą atvirai išsako: **Jur.** *Mmmmm... nu nelabai dažnai, dar jei būna užgėrusi tai nedažnai tikrai. Būtų gera kažką kartu paveikti, kur nors išeiti pasivaikščioti.*

Kažkur išvažiuoti, kad mama kokias teises turėtų.. į kokį koncertą nuvažiuotumėm. Prie kokios jūros pabūti.

Skiriamos kelios deprivacijos rūšys: sensorinė (ribota aplinka, kurioje auga vaikas, pvz., vaikų globos namai, kaimas), judėjimo (išvykos, sveika gyvensena, aktyvus laisvalaikis), emocinė (ryšys su artimos ir socialinės aplinkos žmonėmis), motinos nebuvimo deprivacija (gilų pėdsaką paliekanti deprivacijos forma, kuri dėl kurios vaikas ilgai neišgyvena užmegzti ilgalaikių, normalių santykių, ryšių su kitais žmonėmis). Išsamiau šios sritys nebus aptariamoms, tačiau svarbu paminėti, kad socialinės rizikos šeimose gyvenantys vaikai susiduria su kelių lygių deprivacijos elementais. Pavyzdžiui, respondentas **Lin.**, kurio mama jau seniai mirusi, tėtis išgeriantis, nesidomintis, kaip vaikui sekasi mokytis, gyvena kaime, kur mažai kultūrinės, socialinės įvairovės. Įvertinus šias aplinkybes tampa nesunku paaiškinti, kodėl vaikui prastai sekasi mokykloje, kodėl taip anksti pasitaikė atvejų, kai jis buvo padauginęs alkoholio, kai vaiko amžius tik 14 m. Ir pasižymi agresyviu bendravimo stiliumi ir k. t. Berniukas gabus, bet dažnai pasireiškia jo hiperaktyvumas nenuspėjamas, elgesys, nuotaika, nemotyvuota nuotaikų kaita ir kt.

Dėmesį atkreipia ir tyrime dalyvavusių vaikų menkas poreikis dalyvauti papildomuose būreliuose, verčiau pasirenkama įprasta, emociškai, kultūriškai ir socialiai įprasta aplinka ir atitinkama draugų kompanija, kuri dažnu atveju vaikui nesuteikia jokių tobulėjimo perspektyvų. Tokia veikla ilgai neišgyvena vaiko gebėjimų, talento ir socialinių įgūdžių. **Aus.** verčiau pasirenka beprasmį laiko leidimą su draugais negu šokių pamokas, kurios ją domina: *Būrelių jokių nelankau. Nu galvojau šokius lankyti, bet kažkaip... užtenka ir pamokų. Gerai po pamokų su draugais kur nuvaryt, pačilinti.*

Pateikti tėvų ir vaikų pasisakymų pavyzdžiai rodo, kad respondentai neturi suvokimo apie savo turimų resursų, gebėjimų (stipriųjų perspektyvų) išnaudojimo galimybes supratimo, gebėjimo numatyti tam tikrus veiksmus tikslui pasiekti (tai jau susiję su vilties nebuvimo dalykais (Snyder, 2005)), apskritai tikslo neturėjimas, kuris galimai kyla iš tam tikrų dalykų nebuvimo – deprivacijos – jų gyvenime. Šiame skurdo kultūros kontekste sąvokos reikšminis laukas prasiplečia ir suteikia galimybę daryti prielaidą, kad nematerialinis skurdas kyla iš trūkumo, nebuvimo – meilės, šilumos, supratimo, nuoširdumo, puoselėjamų vertybių šeimoje, ir supratimo, priėmimo, socialinio jautrumo trūkumo visuomenėje. Tai leidžia pagrįsti, kad skurdas yra kompleksinė problema, kuri valstybiniu lygmeniu negali būti sprendžiama vien pašalpų kėlimo programomis, nes apima psichologinius, socialinius, kultūrinius žmogaus būties aspektus.

3. 2. 3. (Ne)vilties fenomenas socialinės rizikos šeimose ir ateities projekcija

Teorinėje šio darbo dalyje ir duomenų analizės metu aptarta, kad socialinės rizikos šeimose gyvenantys žmonės patiria gilų bejėgiškumo, menkos savivertės jausmą, laikosi pozicijos, kad sunki

praeitis ir dabartis yra tapačios ateičiai – netikima, kad ją įmanoma pakeisti. Dažnu atveju manoma, kad skurdus gyvenimas yra nulemtas (ypač tėvų pozicija) ir neverta stengtis. Skurdo kultūroje gyvenančių žmonių poreikiai ir sau ir visuomenei iš tikrųjų yra labai riboti ir primityvūs. Dalis ateities perspektyvų, kurios išryškėjo refleksijų metu yra pavaizduotos 3. 1. 1. ir 3. 1. 2. poskyriuose esančiose lentelėse.

Pastebima, kad respondentai klausimą apie ateities planus, tikslus ir jų įgyvendinimą priima labai jautriai ir ganėtinai irzliai. Jų refleksijose, kalbėjimo stiliuje, neverbalinėje komunikacijoje atsiranda retorinių klausimų, nutilėjimų dialektika, imama skėscioti rankomis, žvalgytis į šalis, nebekoncentruojamas dėmesys, pakyla balso tonas ir kt. Neabejotinai, žmonės apie kitokios gyvenimo galimybes pagalvoja, bet savo supratime, mąstyme neradę sprendimų, atsakymų pajaučia savo būties skurdą, beviltiškumo jausmą ir kaip įmanoma stengiasi tą jauseną pamiršti, apie ją negalvoti, atidiolioti. Jei tai sekasi sunkiai dažnu atveju imamasi alkoholio, gyvenimo be atsakomybės, atsiskyrimo nuo plačiosios visuomenės, savęs menkinimo, galimybių ribų nubrėžimo – ir skurdžiai gyvenantys socialinės rizikos šeimos žmonės save ima laikyti prastesniais, ir visuomenė juos atskiria, marginalizuoja.

Respondentės **Ras.** refleksijos pavyzdys perteikia tipinį vilties nebuvimo ir nusivylimo atvejį:

Ras. *Nu jūs man pasakykit, o ką čia gali norėti pakeisti? Nu tikrai... Nieko čia nepakeisi, nieko čia neperdarysi. Gyveni kaip Dievas davė, kaip sakydavo mano močiutė. Nes kiekvienam savo kryžius duotas nešti ir viskas. Nieko aš gero gyvenime nemačiau ir nematysiu. Nei aš kur išvažiavusi esu, nei aš kur buvusi esu. Nieko. Aj.. nu nieko man ir nereik. Dar tuos vaikus, kad kažkaip praauginčiau iki pilnametystės ir būtų ramybė. Gali eit savo keliais, o ne man ant sprando sėdėti.*

Čia juokas per ašaras žinokit... Aš sunkiai gyvenai ir visad sau sakydavau, kol maža buvau, kad va aš gyvensiu kitaip... aha. Gyvenu aš kitaip. Gyvenu taip pat ir gal dar blogiau. Ir į kailį esu gavus ir nuo vieno ir nuo kito vyro ir visko yra buvę. Net nėra čia ko pasakoti. Taip, kad čia nebėr ko keist...

Dėmesį atkreipia moters požiūris, kad tokį gyvenimą, kokį ji gyvena dabar lėmė likimas, Dievo valia – savęs ji neidentifikuoja kaip atsakingos už savo gyvenimą. Tai dar viena ryški, dažnai pasitaikanti skurdžiai gyvenančių žmonių ypatybė. Palyginus trumpa moters refleksija atskleidžia labiausiai jos gyvenime neviltį, liūdesį ir nusivylimą keliančius dalykus: lemtį, nieko gero nedavusią vaikystę ir pesimistiškai įsivaizduojamą ateitį, nepasiteisinusias vaikystės svajones ir lūkesčius, smurtą savo gyvenime. Visa tai sukelia socialinę įtampą, nepasitikėjimą savimi, žmonėmis. Vaikai aptariamo pavyzdžio atveju taip pat suvokiami kaip kliūtis, sunkumas, našta.

Kita respondentė **Auk.** taip pat kalba apie tai, kad skurdas yra visiškai nulemtas ir neįmanomas pakeisti reiškinys jos gyvenime. Akivaizdus susitaikymas su esama padėtimi, nuogastavimas dėl gerai gyvenančios kitos visuomenės dalies aiškiai išskiriant juos kaip *bagotus* save kaip *ubagą*:

Auk. *O dabar gyvenu taip kaip gyvenu. Kaip sakant, kaip likimas yra davęs taip ir gyvenį žmogus. Nieko čia nepasirinksi. Vieni va bagoti ir tų pinigų turi ir viską, o tu kai ubags.. Ir daug ką norėčiau pakeisti. Viską, bet ką čia gali pakeist. Nieka. Nes yra taip kaip yra.*

Neviltį, atskirtį ir skurdą sukelia ir jautriai išgyvenamos mylimų žmonių netektys šeimoje, kurios tampa sudėtingu gyvenimo išbandymu. Tyrimo metu pastebėta, kad stabilaus emocinio gyvenimo, atramos neturintys socialinės rizikos šeimų nariai dažnai išsirenka vieną žmogų gyvenime, kurį suabsoliutina, sureikšmina, su juo sieja savo ateitį, viltis, jis įkvepia stengtis, išklauso, kai sunku. Tarsi suteikia prieš tai buvusiam skyriuje aptartą deprivacijos sukeliama trūkumą. Tokio žmogaus netektis, ar išdavystė maksimaliai pablogina skurstančiojo gyvenimą:

Rai. *Man buvo protrūkis, kai man ant rankų numirė močiutė. Vat tada buvo viskas. Pradėjau gerti tiesiog degtinę. Kaip vandenį. Ne vieną butelį, ne d u butelius, bet litrais gerdavau. Viena pati. Man močiutė buvo didelis palaikymas. Aš ją vieną vienintelę ir turėjau. Tiek va vaiką padėdavo prižiūrėti, būdavo su kažkuom pasišnekėti... Man tai jinai buvo viskas. Aš ją gavinau visą parą.. ir kai ji mirė man matant, man buvo šokas. Man va teta sakydavo, kad reikia vaiką pamaitinti ir taip toliau...O aš sakydavau, kad tai ne mano vaikas. Aš net nereagavau. Vat tada pirmą kartą vaikas atsidūrė vaikų namuose.*

Pateiktas pavyzdys leidžia daryti prielaidą, kad skurdžiai gyvenantys žmonės yra linkę ieškoti autoritetų, kurie taptų vilties, motyvacijos, noro gyventi skatintojais. Tačiau labai svarbu, kad pasirinktas vedlys būtų pozityvus ir vestų teisinga linkme ir tai netaptų priklausomybe savo tvirtybę puoselėjančiam žmogui.

Ne toks gilus pesimistinis požiūris pastebimas bendraujant su socialinės rizikos šeimų vaikais. Tai suprantama, nes jaunatviškas pozityvizmas, savo asmenybės paieškos laikotarpis yra tas etapas, kai vaikas ima save suvokti kaip atskirą nuo šeimos individą, kuris turi savo pomėgius, supratimą, požiūrį. Kitaip tariant tai žmogaus brendimo etapas, kai formuojasi žmogaus sąmoningumas. Paauglių mąstymas susijęs su visuomenėje vyraujančiomis nuotaikomis, aktualijomis – noru emigruoti, išvykus užsidirbti daug pinigų ir kt. Šiuo požiūriu galima pastebėti, kad tam tikra prasme socialinę atskirtį patiriantys žmonės tarsi iš šono stebi visuomenėje vyraujančias gyvenimo tendencijas ir ganėtinai sąmoningai stengiasi tapti tokiais, kaip juos atskiriantys žmonės, šabloniškai atkartoja jų tuštybę, paviršutiniškumą, tačiau lengviausiai skurdžiai gyvenantiems žmonėms identifikuojamą integraciją ir prisitaikymą visuomenėje – emigravimą, brangių daiktų poreikį, išlaidumą ir kt. Ypač tai akivaizdu jaunų žmonių kontekste. Todėl labai svarbu kokia linkme savo gyvenimą pasuka vaikai, kaip kritinės sąmonės ugdymo principus perteikia švietimo įstaiga. Taip pat svarbi intelektualiai perteikiama pozityvistinė disciplina mokyklose, kuri šiame darbe aptariama savo galimybių, turimų resursų išnaudojimo ir vilties turėjimo

kontekste. Intelektualus pozityvizmo perteikimas siejamas ne su paviršutinišku trumpalaikių vertybių puoselėjimu, bet su pamatinių vertybių savigarbos ir aplinkinių pagarbos ugdymu, gebėjimu planuoti savo ateitį, numatyti tikslų pasiekimo strategiją, suvokti, kad norint pasiekti – svarbu įdėti pastangų, darbo.

Tikėjimas yra ir vilties buvimas žmogaus gyvenime yra ta slinktis, kuri skatina veikti – apima atkarpą tarp idėjos, minties polėkio, įgyvendinimo strategijų ir paties įgyvendinimo. Viltis yra stiprybė, žmogaus sąmoningumo rodiklis ir gyvenimo prasmės turėjimas. Respondentė **Rai.** prisimena gyvenimo įvykį iš vaikystės, kai svajoto groti pianinu, o motinos elgesys taip nuvyllė, kad ta svajonė taip ir liko nerealizuota. To priežastis – nuvyllęs motinos elgesys, kuris lėmė, kad **Rai.** taip ir nesiryžo išmokti tai, ko labai norėjo. Tokia veiksmų trajektorija formuojasi žmogaus skurdas – apatija, nusivylimas, egzistencinis liūdesys, abejonė, nepilnavertiškumo jausena:

Rai. *Kai buvau visai dar maža, mano didžiausia svajonė buvo išmokti pianinu groti. Močiutė dar anais laikais buvo davusi nemažą sumą pinigų, kad man tą instrumentą nupirktų... bet... kaip sakant mama gražioje formoje pragėrė tam pianinui skirtus pinigus su vyrais. Mano va puseserės vaikai mokėjo grot, ir mane mokindavo kartais pamaigyt... tai aš nežinau. Man rankas drebjėjo, kaip man patiko, kaip aš būčiau norėjusi sugebėti groti.*

Menką žmonių savivertę skatina ir politinė sistema, valstybės tarnautojų elgesys. Respondentė **Rai.** pasakoja savo jausena, kai ką vaikų teisių darbuotojai grubiai su kalbėjimo ir be atsiklausimo tikrino moters šaldytuvą:

Rai. *Tada atvažiavo suvažiavo visi [vaikų teisių apsaugos darbuotojai]. Tai jau tada aš pult pradėjau juos, sakau jūs čia mane kaltinat, kad vaikai valgyt neturi, ar dar čia ką, bet sakau jūs visai nepaklausiat, kad gal man pačiai yra jau žiauriai blogai, kad gal vat būtent man reikia žiauriai pagalbos. Ir jie lend jau taip nachališkai į mano šaldytuvą žiūrėt, ko aš turiu kone. Aš jiems sakau tai man yra blogai.*

Panašus reiškiny aptariamas monografijoje apie socialinės atskirties ir skurdo diskursą Lietuvoje, kurį tyrė A. Tereškinas ir J. Vilkė (2015). Remdamiesi užsienio autorių (Murard 2002; Sointu 2005) įžvalgomis išskiria galios pasiskirstymą visuomenėje, kuris lemia tam tikrus socialinius vaidmenis ir dėsningumą: „<...> socialinę atskirtį šiandien, o skurdą anksčiau galima apibrėžti kaip galios trūkumą ir nesugebėjimą apginti privataus gyvenimo: norėdami gauti pašalpų ir išmokų skurstantys asmenys turi papasakoti savo gyvenimo istorijas, kurias įvairūs ekspertai įvertina aiškindamiesi problemos ištakas ir ieškodami būdų ją įveikti“ (Tereškinas; Vilkė, 2015, 27). Tenka pastebėti, kad atvejais kiek

dviprasmiškas: akivaizdu, kad kartais valstybinių tarnybų darbuotojų darbo specifika yra neatitinkanti etikos principų, tačiau tai yra sąlygos, kurios lemia paramas šeimoms, kurių atsisakyti šeimos nenori. Tai yra skurdo kultūroje gyvenančių žmonių paradoksas.

3. 3. 4. Socialinės rizikos šeimų užimtumas ir socialinė įtrauktis: suaugusiųjų ir vaikų švietimo perspektyvos

Aptartas kritinio sąmoningumo fenomeno ir skurdo santykis socialinės rizikos šeimose (apimant stipriųjų perspektyvų ir vilties reikšmių laukus) suponuoja ir tam tikras idėjas tobulinant kritinio sąmoningumo ugdymą mokyklose ir kitose sferose. Šiame skyriuje bus aptariama bendroji švietimo reikšmė socialinės rizikos šeimose – tyrimo metu gauti duomenys leidžia daryti prielaidas apie konkrečias ugdymo spragas švietimo sistemoje, netikslingai nukreipiamas valstybės investicijas skatinant skurdo įveiką šalyje.

Skurdas dažniausiai suvokiamas kaip prasta ekonominė padėtis. Neabejotinai tai vienas iš rodiklių, tačiau svarbu suvokti, esmines šios problemos priežastis. Mažų pajamų problema galėtų būti sprendžiama ne tik keliant pašalpas. Tačiau darbingo amžiaus ir mažų, ar su negalia, vaikų neauginantys tėvai galėtų būti skatinami patys užsidirbti pinigus sau, savo šeimai. Taip žmonės pajustų savo atsakomybę, būtų priversti mokytis kažko naujo, neštų valstybei naudą, geresnį tėvų pavyzdį matytų ir tokių šeimų vaikai. Tačiau darbo paieška socialinės rizikos šeimų tėvams nėra suvokiamas kaip prioritetas ir svarbus dalykas. Šie respondentai nesuvokia savęs kaip finansiškai atsakingų – jie tenkinasi valstybės teikiama parama arba skundžiasi, kad ji galėtų būti didesnė:

Auk. *O valstybės čia ta pagalba tai dieve padėk... Nu kas per pagalba, kas per pašalpos.. nēr iš ko duonos pirkt. Aj būdavo čia anksčiau tie daviniai iš Europos sąjungos.. nu tai ką aš žinau.. pasityčiojimas iš žmonių... nu tikrai nu. Kruopos kažkokios grikių, perlinių... pati gi tokių nusirpirkt gali. Kad ką gero duotų, bet kas tau čia duos ką gero...*

Alg. *Tai invalidumą dar gaunu. O ta parama tai juokinga. Bet gerai, kad ir tą gauni. Gi ar pridėsi, ar atimsi tuos kelis šimtus eurų. Tai faktas, kad gerai. Bet taip tai sakau... man atrod, kad galėtų ir daugiau būti.*

Ras. *Iš valstybės tai čia ką gauni, tai dar labiau nubiednėti žmogus gali.*

Respondentų paklausus apie jų darbo patirtį ir bandymą patiems užsidirbti daugiau ir savarankiškai išlaikyti save, savo šeimą tampa aišku, kad konkuruoti darbo rinkoje jiems būtų sudėtinga dėl menkos patirties, prasto išsilavinimo:

Alg. Bet tai į darbą normaliai išeit nežinau. Aš jau nebeįsivaizduoju. Viskas nauja, ką aš čia pasidirbčiau.

Rai. Va čia Joniškėje tokią močiutes senas prižiūrėjau, bet ten nelabai pasivažinėsi. Vat kai gyvenau tokiuose, kaip globos namuose „Somarijoj“ tai buvau įdarbinta prie ožkų. Iš pradžių prie melžimo, paskui jau užsimanė, kad dar ir sūrius pradėčiau gaminti. O pas mus kaime tai va kokie akmenų rinkimai kartais būdavo, nu vat visokios chalturkės... Kaime tai juodas užkampis. Ten darbo nėra. Jeigu jau nori turi jau į Šiaulius gyvent ar kur, bet vėl... kas tave kur priims kai esi vos 6 klases baigusi. Ir lengva pasakyti, kad va eik mokinkis. Ką čia gali mokintis, kad galva pas mane tuščia yra.

Ir vienas ir kitas pavyzdys rodo, kad respondentai supranta priežastis dėl kurių jiems gali kilti sunkumų ieškantis geresnės darbo vietos. Tai prastas išsilavinimas, naujų kompetencijų neugdymas, menka patirtis. Tačiau tai problemos žinojimas nepadedą kritiškai įvertinti savo situacijos – kad ilgalaikėje perspektyvoje ir gyvenimo gerbūvio kūrimui dar prasmingesnės būtų pastangos užsidirbti patiems, mokytis ir tobulėti. Tačiau respondentai randa save pateisinančių argumentų, kuriais remiantis jie neieško darbo vietos: prasta sveikata, vaikai, prasti mokymosi gabumai, nepasitikėjimas savimi, nenoras atiduoti jiems priklausančių pajamų valstybei ir t. t. Šiame kontekste svarbu paminėti faktą, kad visi tyrime dalyvavę tėvai ir jų skurtos šeimos į socialinės rizikos šeimų sąrašą įtrauktos dėl alkoholizmo. Geriama dažniausiai vaiko auginimui skiriamų valstybės pinigų, kitų papildomų pašalpų. Tampa aišku, kad dažnu atveju būti išlaikomam valstybės yra patogiu, kita vertus nenorima išeiti už komforto zonos ribų, būti socialiai ir ekonomiškai atsakingu už savo išlaidas, poreikius. Stokojama supratimo, kad būtent tai yra vienas pagrindinių būdų tapti pilnaverčiu visuomenės nariu ir pilnaverčiu žmogumi pačiam prieš save, artimuosius, vaikus. Socialinės rizikos šeimų nariai vertę, pritapimą prie visuomenės sieja su populiarių prekių ženklų gaminiais, kurie suvokiami kaip vertė ir aliuzija į geresnio gyvenimo iliuziją.

Auk. Nu nežinau... geriausiai tai, kad kokias pinigais duotų. Tai ką tada nori tą nusiperki. Aš va kai gaunu pinigus jau kas įšeina vaikams priperku visokių skanumynų: kokios Coca-Cola, kokį čipsą, kokį saldainį, limonado geresnio ar kaip... nu suprantat... kad vaikas irgi pajustų tą gerą gyvenimą.

Respondentai negeba vertinti savo veiksmų ilgalaikėje perspektyvoje, nesusimąstoma, kad tik kartą per mėnesį įsigyta brangesnė prekė, išlaidos kvaišalams (alkoholiui, cigaretėms ir kt.) lemia

gyvenimą nuo *pašalpos iki pašalpos*. Tokios gyvenimo sampratos ypatybės ir yra lemiančios šeimų priklausymą skurdo kultūrai. Kaip tokios gyvenimo vertybės ir gyvenimo būdas perduodamas vaikams buvo aptarta ankstesniuose skyriuose. Galima tik dar kartą akcentuoti, kad tyrime dalyvavę vaikai nurodo, kad skurdžiausiai, labiausiai žeminami jie jaučiasi tada kai iš jų tyčiojamosi mokykloje dėl prastesnio mobilaus telefono, drabužių, mokymosi priemonių ir kt. Kalbai pasisukus apie jų ateities planus jie dažnu atveju nurodo, kad nori užsidirbti pinigų ir įsigyti tokius prabangius daiktus, kokius turi asmenys, kurie juos engė. Šiame kontekste galima prisiminti P. Freire'ės teorijos idėjas apie skurdžiai gyvenančių žmonių ypatybę, poreikį nesąmoningai perimti engiančiųjų savybes, taip tampant tokie kaip jie. Kritinės sąmonės ugdymas turėtų padėti vaikams suvokti, kad tai kas vertybė vieniems, nebūtinai turi būti vertybė jiems.

Darbas ir jo suteikiama disciplina žmogui yra vienas iš pagrindinių faktorių, kuris galėtų skatinti žmogų mokytis, tobulėti, gilinti savo kompetencijas tam tikroje srityje. Tačiau nedarbas nėra vienintelė problema su kuria susiduria socialinės rizikos šeimų nariai. Socialinių kompetencijų, įgūdžių stoka taip pat yra skurdo kultūros skiriamasis bruožas. Tyrime dalyvavusios socialinė pedagogė pastebi:

A. V. Apie mamas, tėvus, kad ir kaip bebūtų gaila negalima pasakyti nieko gero. Turint omenyje tai, kad jie dar ir suaugę ir lyg ir turėtų viską suvokti suprasti, bent jau minimaliai stengtis suteikti vaikams kuo geresnes gyvenimo sąlygas... o realiai elgiasi visai kitaip. Tarsi patys neturėję skaudžių gyvenimo pamokų, tarsi patys neturėtų galimybės suvokti, kaip gyvena, kaip jaučiasi jų vaikai. <...> Kartais atrodo, kad jie tiesiog, ties kai kuriais dalykais, neturi duomenų, net neturi suformuotos „talpyklos“, jeigu galima taip sakyti, tam tikrai informacijai gauti, priimti, įsisavinti. Pavyzdžiui. Viena iš mamų, kurių kalbinote, Rita. Jai labai sunkiai sekasi ir koncentruoti dėmesį, ir išmokti paprasčiausius dalykus. Jai sakai, o jinai į tave žiūri tuščiom akim. Klausai, ar supratai. Atsako tuščiu „Supratau“. Reikia nuolat kartoti, kad tvarkytusi kambarį, kad prižiūrėtų vaikus, kad perrengtų juos švariais rūbeliais, kad pasirūpintų namų darbų darymu.. Jinai pati to tiesiog nesupranta. Ji vengia dalyvauti savanoriškoje veikloje, nors yra skatinama. Ir sąlygos tam sudaromos. Bet geriau jinai slankios iš kampo į kampo ir lauks, kol kas už ją padarys, kol ką nors paduos. Ir tokių pavyzdžių pilna.

Socialinių įgūdžių stokos problematiką tiesiogiai įvardina tyrimo respondentė **Rai.**, kuri pripažįsta, kad negebėjimas disponuoti pinigais, jų vertės nesuvokimas lemia išlaidumą, netapumą:

Rai. Aš žiauriai nemokėjau naudotis pinigais. Žiauriai. Tai va atrodo gauni tą pašalpą ir viską. Vat nuvažiuoji pas sesę pabūt, pabaliavoji ir nebeturiu pinigų, o sesuo – važiuok namo. <...>

Ir aš niekad nemokėjau naudotis pinigais. Niekas manęs nuo vaikystės nemokė ir aš nemokėjau. Aš supratau, ką reiškia pinigas, kai atsisėdau ant savo juodos subinės. Va tada į pinigus pažiūrėjau

kitaip. Ir dabar vaikams ir tam savo vyresniam vaikui sakau, jei jau palieka kažko nesuvalgęs, kad gerbk ir vertink kiekvieną duonos kąsnelį, nes jis yra be proto sunkiai uždirbamas. Aš a močiutei sakydavau, man reik pinigų ir tu man turi duoti. Aš visiškai nemąstydavau.

Elementarių įgūdžių neturėjimas tvarkant savo gyvenimo buitį labai apsunkina skurdžiai gyvenančių žmonių gyvenimą ir ilgainiui tampa giliu apsileidimu, kurio šie žmonės tiesiog nepastebi. Su tokiais pat problemomis susiduria ir vaikai. Jų patirtys dar sudėtingesnės, ryškesnės, lengviau pastebimos, akivaizdesnės:

R. P. *Stokoja socialinių įgūdžių, kurie turėtų būti ugdomi nuo mažens. Pavyzdžiui: nesiplauna rankų, nemoka elgtis prie stalo, prašydami nenaudoja prašymą išreiškiančių žodelių, sunkiai užmezga kontaktą su kitu žmogumi, nemoka atsirinkti draugų. Lengvai įtiki gražiu melu, o paskui labai išgyvena ir tarsi užsibrėžia sau tikslą keršyti. Užsisklęsti mažame, tokių kaip jis pats, žmonių rate. Nemoka higienos dalykų, nesimoko gaminti, nemoka tvarkingai palikti žaidimo vietos, kambario ar bet ko po savo buvimo. <...>*

Toliau – emocinis disbalansas. Yra neįtikėtinai irzlūs, nevaldo emocijų, greitai susinervina. Labai sunkiai koncentruoja dėmesį. Įvairiais būdais – pykčiu, agresija, manipuliavimu, ašaromis – stengiasi atkreipti dėmesį į save. Tačiau iš kitos pusės nori šilumos, pripažinimo. Tai irgi būdinga kiekvienam.

Didelę reikšmę teikia brangiems dalykams, kurių neturi ir negali turėti. Dėl to nervinasi, kaltina valdžią, paramos fondus, įvairias įstaigas, tačiau savo kaltę pastebi retai. Tikrai labai retai.

Kitas svarbus dalykas ugdymo ir ugdymosi klausimas. Prastai mokosi. Tai susiję su negebėjimu koncentruoti dėmesio. Tačiau turbūt labiausiai su tuo, kad tėvai nei kontroliuoja jų mokymosi proceso, nei domisi, kaip vaikui sekasi. Yra įsitikinę, kad viską tiesiog turi padaryti mokykla. Teisinasi, kad ne kiekvienas vaikas gali būti vunderkindas ir t. t. Galiausiai jie patys taip niekuom nesidomi, kad negali padėti vaikui atlikti namų darbų užduočių. Vaikai neturi savo kambario, savo kampelio, kur galėtų ramiai mokyti. Neturi kompiuterių, arba turi prastus.

Dažnai meluoja. Tai būdinga ir vaikams ir tėvams. Ir vieni ir kiti jaučia tam tikrą gėdą ar tai dėl savo gyvenimo ypatybių, ar tai dėl suvokimo, kad visgi jų gyvenimas nėra toks, koks turėtų būti. Tai stiprina nepasitikėjimą savimi, menką savigarbą. Meluojama ir tam, ka gautų kažkokį daiktą, paramą. Kad nuslėptų kaltę, arba kitą melą.

Akivaizdu, kad tam švietimas būtinas ne tik vaikams, bet ir tėvams. Tyrimo metu domėtasi apie skurdo įveiką per suaugusiųjų švietimą, kritinio sąmoningumo ir socialinių kompetencijų ugdymą. Tenka pastebėti, kad pavyzdžių nėra daug. Koncentruojamasi į vaikų ugdymą mokyklose, tačiau mažai galvojama apie tėvus, kuriems taip pat reikalinga pagalba. Vertėtų pagalvoti ir apie tai, kad mokyklose

ugdamos vertybės negali būti pilnai įsisąmoninamos, kai tai visiškai neatitinka gyvenamosios aplinkos ir šeimoje puoselėjamų vertybių. Ugdymas tarsi tampa dirbtinai primetamu gyvenimo modeliu ir vaikas iš socialinės rizikos šeimos atsiduria tarp dviejų skirtingų vertybinių svertų. P. L. Engle ir M. M. Black (2016) straipsnyje apie skurdo reikšmę vaiko raidai ir švietimą kaip skurdo įveikos faktorių, akcentuoja, kad labai svarbu kalbėti ir apie tėvų švietimo perspektyvas (Engle, Black, 2016, 45). Mokslininkai teigia, kad nesibaigiantis mokyklų švietimo programų tobulinimas yra akivaizdus pavyzdys, kaip paviršutiniškai žiūrima į skurdą ir nesuvokiama, kad problema, kad ir mažais etapais reikia spręsti imantis to iš pamatų, kompleksiskai. T. y. skiriant daugiau dėmesio tėvų švietimo programoms, nes būtent tai turėtų tiesioginio poveikio vaikų gerbūvio kūrimui. Kaip to pasiekti? Kuriant specialius dienos centrus ne tik vaikams, bet ir jų tėvams, kur jie neformalioje aplinkoje galėtų mokytis amato, tobulintų savo socialinius gebėjimus, prasmingai leistų laiką, bendrautų su sociainių problemų neturinčiais, įkvepiančiais, nuoširdžiais žmonėmis (Engle, Black, 2016, 45).

Mokslininkės M. Mihai, E. Titan ir D. Manea (2015) straipsnyje apie švietimo ir skurdo sąsajas kalba apie tai, kad socialinėje atskirtyje skurdžiai gyvenančių šeimų tėvai turi suprasti, įsisąmoninti, kad mokykla vaikui yra tas institutas, kuris gali suteikti galimybes, kurių dėl tam tikrų priežasčių negeba suteikti jie. Taip pat yra todėl, kad dažnu atveju patys tėvai gyveno tokiomis pat skurdžiomis sąlygomis. Todėl skurdo problema valstybiniu lygmeniu bet kurioje šalyje turėtų būti pradedama spręsti tobulinant švietimo sistemą, ir švietimą suvokiant kaip vieną pagrindinių įveikties būdų. Neabejotinai sudėtingas procesas turi būti siekiamybė visame pasaulyje (Mihai, Titan, Manea, 2015, 858)

Socialinės pedagogės išskiria atvejus, kai nemažai įtakos skurdo kultūros įveikai turi asmeninės vaikų savybės, kurių ugdymas gali padėti vaikui ateityje gyventi pilnavertį gyvenimą:

R. P. *Svarbūs vaiko su gimimu atsinešti duomenys. Tikrai yra vaikų iš visiškai degradavusių tėvų šeimų, ir tie vaikai yra tokie šaunūs. Jie imlūs naujai informacijai, turi daug pozityvumo ir tikėjimo, kad viskas bus gerai, svajoja. Tokiu atveju net apleistas vaikas pakankamai greitai įsisavina naują informaciją, stengiasi domisi, jei tik yra skatinamas. O jei vaikas iš prigimimo sunkiau priima informaciją, sunkiau suvokia naujus dalykus, tada ir tas socialinis apleidimas dažnu atveju vaikui yra tiesiog pražūtingas.*

Vaiko asmeninės savybės, išsiskiria net jei yra stipriai apleistas, jei pats iš savęs turi, bet net jei pats neturi tai tas apleidimas pasireiškia visu stiprumu. Nesakau, kad tas vaikas neatsities, bet jam bus sunkiau, bus svarbiau, kad patektų tarp gerų žmonių, nes kitaip...

Per 4 mėn. laikotarpį praleistą X miesto šeimų namuose ypač įdomiai įsiminė įvykis, kai tyrimo metu teko mokyti vieną socialiai apleistą, bet labai mielą ir gabią mergaitę skaityti:

Šiandien turėjau įdomią ir labai reikšmingą patirtį. Padedant ruošti namų darbus vienai mergaitei, teko mokyti ją skaityti, o vėliau rišliai atpasakoti tekstą. Ši mergaitė visada, guvi, linksma, tačiau matyti apleista tėvų – netvarkingai apsirengusi, neplautais ir nešukuotais plaukučiais, negebanti koncentruoti dėmesio, bet, mamtyt, kad jos guvumas lemia tai, kad ji labai imli naujai informacijai. Po keletos valandų mokymosi skaityti ir pasakoti nusprendėme, kad mokyti ją gana. Patariau mergaitei neskubėti, apgalvoti pasakojamų veiksmy logiką, pasitikėti savimi, savo pasiruošimu. trečioje klasėje besimokanti mergaitė ėmė paskaoti, kad niekada nėra gavusi pačio geriausio įvertimo (kuris realizuojamas žodžiu „Puiku“) už skaitymą, rašymą, pasakojimą ir kt. Kai paklausiau, kodėl ji tik linksmai pasakė, kad tiesiog visad suklysta. Tada daug kalbėjomės ir paaiškėjo, kad ji dažnai namų darbų net neruošia – to daryti neskatina tėvai, o kai kurios užduotys reikalauja papildomo paaiškinimo, o galiausiai ir tingi juos daryti. Taip klausiau, kaip ji pati mano, ką galėtų padaryti, kad rezultatas mokantis skaityti būtų geresnis? Ji truktelėjo pečiais. Papasakojau jai, kad labai svarbu stengtis gerai mokyti, ir kad idėjus pastangų rezultatas bus tikrai geras. Tą dieną atsisveikinome ir juokaudama paprašiau mergaitės pažadėti pasistengti nesijaudinti ir mokytojai pakvietus paskaityti ir papasakoti tekstą geriausiai kaip tik ji gali. Ji pažadėjo. Socialinė pedagogė net papriekaištavo, kad vienam vaikui ir jo namų darbų ruošai skyriau tiek daug laiko. Tačiau mane labiausiai džiugina rezultatas ir mergaitės užsidegimas gerai pasiruošti ir kitoms pamokoms.

Didžiausias džiaugsmas man buvo tada, kai kitą dieną man atėjus į įstaigą mergaitė su didele šypsena atbėgo manęs apkabinti šaukdama: „Mokytoja Sonata, aš gavau „Puiku!“ [Dalyvaujančio stebėjimo dienoraštis Nr. 7, gegužės 10 d.].

Ši patirtis labai neženkliai atskleidžia, kaip elementarus dėmesys vaikui, paskatinimas stengtis, pagyrimas ir paaiškimas, kodėl būtina daryti vienus ar kitus dalykus, realiai paveikia vaiko mąstymą, suvokimą, pasitikėti savo jėgomis. Taip, kad mergaitė suvoktų savo pastangų vertę siekiant tikslo, jos buvo klausama, kaip ji pati galvoja, kas lemia, kad iki tol ji gaudavo prastus įvertinimus ir kaip ji apti mano, ką ji turėtų kitaip. Prašymas pažadėti pasistengti taip pat buvo formuluojamas sąmoningai. Stengiantis neįpareigoti vaiko ir nesukelti streso, bet tiesiog paskatinant padaryti viską taip, kad sąmoningai suvokdama savo tikslą, tikėdama savo gebėjimais ir įdėtu darbu, galėtų džiaugtis pasiektu tikslu, šiuo atveju - geru įvertinimu. Tai minimalus pavyzdys, kuris iliustruoja, kaip kritinis sąmoningumas per dialogą, pasirinkus tinkamą bendravimo kodą, formuoja precedentą plėsti vaiko išsocialinės rizikos šeimos mąstymą, suvokimą ir net elgseną. P. Freire'ės teorijoje dialogas tarp skurdžiai gyvenančio (pagal P. Freire'ę – engiamojo) ir nuoširdžiai norinčio padėti, suvokiamas kaip „<...> būdas, kuriuo jie [dialogo dalyviai] pasiekia savo žmogišką reikšmingumą. Taigi dialogas yra egzistencinė būtinybė“ (Freire, 2000, 62).

DISKUSIJA IR TYRĖJO REFLEKSIJA

Idėjinis magistro darbo tikslas – į skurdžiai gyvenančius žmones, konkrečiai socialinės rizikos šeimas, pažiūrėti iš kitos perspektyvos: neteisiant ir nevertinant pagal išankstinį nusistatymą (iš)geriančių, smurtaujančių, nerūpestingų tėvų, nesmerkiant nesimokančių, ar prastai besimokančių vaikų, nesistebint, kaip gerą sveikatą turintis žmogus nedirba, o gyvena iš gaunamų vaiko pašalpų ir t. t. Tyrėjo pozicija šiame darbe – klausimo *kodėl?* pirmenybė ir pastangos ieškoti atsakymų teorijoje, šio magistro darbe dalyvavusių respondentų refleksijose, ieškant sąsajų su atliktais kitų mokslininkų tyrimais skurdo tematika. Darbe laikomasi pozicijos laikomasi esminės pozicijos, kad viskas turi tam tikrą priežastį ir paaiškinimą. Patį gryniausią paaiškinimą gali išgauti tada, kai eini į tiriamųjų grupę nusimetęs visus už ir prieš, girdėtus pasakojimus, žiniasklaidos peršamą nuomonę ir kt.

Tam, kad darbas įgautų ir išskiekamąją, praktinę vertę stengtasi paraleliai, su gautais atlikto tyrimo duomenimis, pateikti ir galimą skurdo įveikos strategiją, kuri bent iš dalies papildytų skurdo mažinimo sistemą Lietuvoje. Pasiūlytos strategijos pagrindą sudaro pedagogo P. Freire'ės kritinio sąmoningumo ugdymo teoriją, kurią papildė dar dviejų teorijų pagrindiniai principai, kurie tyrėjo nuomone papildė siūlomą skurdo įveikos strategiją trūkstamais komponentais : a) skurstančiųjų motyvavimu ir savigarbos puoselėjimu; b) skandinimu pačius skurstančiuosius numatyti jų skurdo įveikos būdus ir tikslingai realizuoti savo tikslus). Skirtingai nei valstybinių lygmeniu taikomos skurdo įveikos programos, šis magistro darbe pateikiamas projektas nukreiptas į skurdo šeimos atvejo individualumą, išskirtinumą, unikalumą. Skurdžiai gyvenančios socialinės rizikos šeimos šio tyrimo kontekste traktuojamos ne kaip neveiklios, neaktyvios, negabios, bet kaip visuomenės dalis, kuri su tinkamu, tikslingu ir dėmesingu ugdymu, yra pajėgi pati įveikti skurdą su kuriuos susiduria, kuriame gyvena.

Kaip minėta metodologinėje dalyje, tyrimas, kurio vykdymas išsitęsė 4 mėn. laikotarpį, buvo atliktas X šeimų namuose bendraujant su socialinės rizikos šeimų vaikais, mamomis, tėvais. Teko išgirsti moterų pasakojimus, kurios matė, kaip buvo mušamos jų mamos, o vėliau tą patį iš savo vyrų patyrė pačios, kurios matė, kaip geria tėvai, o dabar dėl alkoholizmo kenčia pačios, kurios gyvena vaikų namuose ir dabar pačios yra netekusios teisės auginti savo vaikus ir t. t. Labai svarbūs pirmieji respondentų atsakymų žodžiai ir kuriami vaizdiniai. Pastebėta, kad iš pradžių dauguma respondentų atsakymą į klausimą pradeda žodžiais „*nežinau, nu ką aš galiu paskyt*“i, tada seka nuotrūpa iš to dėl ko jam labiausiai skaudu, tada tarsi vėl primena sau, kad reikia pasverti ką sakai, o pokalbiui vykstant sklandžiai mąstymas užsimiršta ir respondentas kalba intuityviai, atvirai, jautriai. Todėl renkant socialinės rizikos šeimų tėvų interviu duomenis teko įdėti nemažai pastangų pelnant jų pasitikėjimą.

Bendravimas su vaikais vyko pačiomis įvairiausiomis formomis: tyrimo metu buvo vedami kūrybiniai dailės užsiėmimai, pamokėlės apie tvarką namuose, aameninę higieną, pagarbą kitiems, buvo vedami įvairūs judrieji ir sportiniai žaidimai, joga, pagalba ruošiant namų darbus, aiškinant, kodėl tai

svarbu, neformalūs pokalbiai prie stalo, vaikščiojant lauke ir t. t. Ši patirtis praturtino mane kaip tyrėją, kaip žmogų. Turėjau galimybę pasinaudoti turimomis komunikacijos kompetencijomis, pasidalinti per mokymosi metus įgytomis žiniomis įvairiose srityse. Tikiu, kad bendravimas su manimi išliekamąją vertę paliko ir žmonėms, kurie tyrimo metu bendravo su manimi. Buvo džiugu mokyti vaikus, skatinti kruopščiai atlikti namų darbus, kad galėtų džiaugtis gerais pasiekimais mokykloje ir skatinti juos vertinti galimybę kasdien išmokti naujų dalykų. Gerai pamenu, kaip mokiau vieną mergaitę skaityti ir po to atpasakoti tekstą – patariau pasakoti tekstą, kaip elgtis pamiršus, ką nori pasakyti, kaip reaguoti jei viskas nebus taip sklandžiai, kaip ji tikisi. Kitą dieną atėjusi ji visa švytėdama džiaugėsi, kad gavo puikų įvertinimą ir buvo pagirta mokytojos prieš visą klasę. Tai jai buvo labai svarbu ir įkvėpė stengtis atsakingai ruoštis ir kitoms pamokoms. Šis, ir kiti panašūs atvejai, privetė mane susimąstyti apie savanorystės programų rengimų rengimą dalyvaujant socialinės rizikos šeimų gyvenime. Taip pat pastebėjau, kad vaikų dienos centruose, šeimų namuose turėtų būti dar kokybiškiau išplėtota kritinio sąmoningumo ugdymo specifika (tai plačiau aptariama psl. 65). Dirbant su vaikais, manau, turėtų atsirasti daugiau jaunų, nuoširdžių žmonių, nes jie tiesiog lankstesni bendravimo su vaikais proceso metu. Teko pastebėti, kad yra niuansų, kurių vyresnės socialinės pedagogės negali mokyti vaikų, nes dėl kartų skirtumo neranda bendros kalbos.

Skurdo kultūros tema socialinės rizikos šeimose įdomi, jautri ir sudėtinga, apimanti ne tik socialinius, kultūrinius žmonių skirtumus visuomenėje, bet ir psichologinius. Analizuojant gautus duomenis ne kartą teko kritiškai įvertinus medžiagą ją atmesti, nes skaudūs socialinės rizikos šeimų narių išgyvenimai buvo per daug asmeniškai, peržengiantys skurdo kultūros, kaip savitos visuomenės grupės ribas.

Perfrazuojant O. Lewis'o žodžius galima pasakyti, kad gyventi skurdžiai – nereiškia priklausyti skurdo kultūrai ir tai yra šio magistro darbo paradoksas, kuris sufleruoja dviejų krypčių galimus tyrimus ateityje, kurie formuojasi iš šio magistro darbo turinio:

- skurdo apraiškos su kuriomis susiduria gerai gyvenantys žmonės ir tai reikalauja profesionalaus tyrėjo kritinio mąstymo ir psichologinių kompetencijų.
- kritinio sąmoningumo ugdymo vertę įveikiant skurdo kultūrą – daug kalbama svarbą ugdyti vaikų kritinį mąstymą, todėl kita tyrimo slinktis galėtų būti apie tai, kaip kritinio mąstymo idėjos, modeliai yra įgyvendinami mokyklose, koks to proceso grįžtamasis ryšys, nauda.

IŠVADOS

Išanalizavus visuomenės skurdą tyrinėjusių mokslininkų pozicijas (P. Bourdieu, P. Freire, O. Lewis ir kt.) galima pateikti apibendrintą šio socialinio reiškinių charakteristiką:

- skurdo kultūros vertybinių normų kompleksas perduodamas iš kartos į kartą ir dažnu atveju tampa pagrindu vaikų kartai formuojant savo ateities projekciją;
- vaikystė yra laikotarpis, kai žmogus nėra atsakingas už informaciją, duomenis, vertybes, kuriuos jis gauna, bet bet brėsdamas ir formuodamasi kaip asmenybė, kiekvienas žmogus gali formuoti savitą požiūrį ir prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą;
- ilgalaikis priklausymas nuo pašalpų formuoja specifinius žmonių įgūdžius ir poreikį patenkinti tik pačius svarbiausius žmogiškuosius poreikius (maistą, pastogę, iš dalies saugumą, buitį palengvinančius daiktus ir kt.);
- prastas išsilavinimas arba visiškai jo neturėjimas;
- motyvacijos mokytis nebuvimas, nenoras tobulėti, žinoti savo teises visuomenėje ir tinkamai jomis disponuoti;
- nesuvokiama asmeninė atsakomybė už savo gyvenimą ir susikurtas jo sąlygas. Dėl patiriamo skurdo kaltinama valdžia, kaimynai, visuomenė. Tikima, kad tokį gyvenimą lėmė likimas;
- socialinis pasyvumas: nepriklausymas jokioms savanoriškoms organizacijoms ir bendruomenėms, viešumas ir masinių susibūrimų vengimas. Tačiau iš kitos pusės stiprus egzistencinis ryšys su tokio pat gyvenimo būdo žmonėmis mažame rate.

Atliktas tyrimas leidžia pateikti apibendrintas skurdo kultūros ypatybes su kuriomis susiduria socialinių rizikos šeimų tėvai ir vaikai:

- socialinės rizikos šeimų tėvai dažnu atveju būna patyrę skurdą, smurtą, socialinę atskirtį praeityje (vaikystės, paauglystės metais) ir turėta patirtis lemia dabarties gyvenimo būdą ir socialinį statusą visuomenėje. Tai lemia, kad jie savo skurdą suvokia kaip natūraliai susiklosčiusias gyvenimo aplinkybes. Socialinės rizikos šeimų tėvai, negeba disponuoti pinigais, vengia prisiimti finansinę atsakomybę, anksti sukūrė šeimą ir pakeitė ne vieną partnerį, neturi darbo, išsilavinimo ir yra nekonkurencingi darbo rinkoje, nusivylę visuomene ir valdžios teikiama parama. Savo sukurtoje šeimoje nepuoselėja vertybių, atmetinai žiūri į vaikų mokymosi rezultatus, socialinių gebėjimų ugdymą. Dėl skurdaus gyvenimo kaltina likimą, neapsvarstydami savo įdėtų pastangų puoselėjant kitokią realybę. Iš kitos pusės stengiasi pakylėti savo būtį į sociumo lygmenį, tačiau tai daro netinkamai atkartodami visuomenės ydas. Socialinės rizikos šeimų vaikai gyvena jiems primestomis gyvenimo sąlygomis, kurias ilgainiui priima, kaip normą. Vaikai yra linkę sureikšminti

materialinių daiktų vertę, skuba suaugti ir kuo greičiau sukurti savo šeimą, nori gyventi kitaip negu gyvenama dabar, tačiau to kitokio gyvenimo įsivaizdavimas neaiškus. Veikiami Lietuvos visuomenėje sklindančių aktualijų galvoja apie emigravimą į užsienį, nekvalifikuotą darbą. Vaikai susiduria su fiziniu ir psichologiniu smurtu yra apleisti tėvų, gyvena socialiai, kultūriškai destruktvyvioje aplinkoje. Prasti mokymosi pasiekimai, kuriuos didžiąja dalimi lemia netinkamos mokymosi sąlygos namuose (inventoriaus trūkumas, dažni tėvų išgėrimai namuose, triukšmas, netvarka ir kt.). Tėvų nesidomėjimas vaiko pasiekimais, sukuria terpę vaikų socialiniai nevilčiai, emociniam disbalansui ir kitoms psichologinėms problemoms formuotis.

Respondentų refleksijos parodė, kad didele dalimi patys socialinės rizikos šeimų nariai save izoliuoja, atskiria nuo visuomenės, o dėl ydingų įpročių, apsilaidimo, kritinio sąmoningumo nebuvimo nesąmoningai pasirenka gyvenimą skurdo kultūroje. Skurdas prasideda nuo paties žmogaus mąstymo. Taip, kaip žmogus gali gyventi skurdo kultūros sąlygomis, taip pat analogiškai, kritiškai suvokęs savo būtį, jis gali gyventi kitaip. Todėl kiekvienas socialinėje atskirtyje esantis žmogus turi neišnaudojamus resursus, kurių tikslingas ugdydamas nuo mažens gali padėti keisti skurdžių žmonių būties esmę. Tokiame kontekste ugdymo procesas tampa priemone, kuri įtraukia socialinės rizikos šeimos narius pačius prisidėti, sąmoningai suvokiant, apgalvojant, spręsti skurdo sukeltus sunkumus ir siekti gerbūvio gyvenime.

Be kritinio sąmoningumo trūkumo kita išryškėjusi problema – neišnaudojami turimi žmogiškieji resursai, gebėjimai skurdo kultūrai įveikti ir neviltis, apatija socialinės rizikos šeimose, kuri būdinga ir tėvams ir vaikams. Tai vienos iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių žmonės atsiduria gilioje socialinėje atskirtyje. Todėl darbe remiamasi P. Freire'ės siūlomais kritinio sąmoningumo ugdymo teorijos principais, ją papildant stipriųjų perspektyvų (Sallebey) ir vilties teorijos (Snyder) idėjomis. Įvardintų trijų teorijų derinimas darbe traktuojamas kaip pagrindinis būdas skurdui socialinės rizikos šeimose įveikti, ar bent jau kaip priemonė skurdo fenomenui visuomenėje mažinti. Apibendrinant socialinės rizikos šeimų ypatybes trijų teorijų kontekste galima išskirti tokius probleminius aspektus:

- a) *kritinio sąmoningumo ugdymo spragos švietimo įstaigose, kurios turi svarbią ugdant vaikų iš socialinės rizikos šeimų sąmoningumą, laisvę priimti sprendimus, keičiant suformuotas skurdo kultūros normas ir tampant laisvu nuo sociokultūrinių suvaržymu žmogumi. Kritinio sąmoningumo ir socialinių kompetencijų ugdymas reikalingas ir tiriamų socialinių rizikos šeimų tėvams.*
- b) *turimų žmogiškųjų resursų ir gebėjimų neišnaudojimas, neugdymas: socialinės rizikos šeimose gyvenantiems žmonėms sunku suvokti savo vertę, gebėjimus, nesusimąstoma apie jų tobulinimą. Socialinės rizikos šeimų tėvai šių galimybių neišnaudoja dėl prasto išsilavinimo, darbo patirties nebuvimo, priklausymo nuo valstybės teikiamų pašalpų,*

susitaikymo su esamomis gyvenimo sąlygomis. Tokių šeimų vaikai suabejoja savo gebėjimais dėl prastų mokymosi rezultatų, patyčių ir menkinimo mokykloje, sunkiai įgyvendinamos ir realizuojamos galimybės švietimo įstaigose skirti specialų dėmesį socialinės rizikos šeimų vaikams. Ir tėvų ir vaikų atveju turimų galimybių (asmeninių ir išorinių) neišnaudojimas siejamas su vaikystėje patirtu deprivacijos fenomenu, kuris lemia asmenybės pilnatvės jausmo trūkumą, pasitikėjimą savimi, emocinį stabilumą.

- c) *apatija ir neveiknumas*: šie aspektai siejami su socialinės rizikos šeimų beviltiškumo jausena ir nusivylimu žmonėmis, visuomene, savimi. Šių faktorių buvimas žmogaus gyvenime lemia įgūdžių neturėjimą sprendžiant problemas, planuojant savo gyvenimą, realizuojant svajones ir planus.

Atlikus tyrimą išryškėjo valstybės kuriamų socialinės atskirties ir skurdo mažinimo programų neveikumo ypatybės: ilgalaikis pašalpų gavimas ugdo socialinės rizikos šeimas įprasti gauti tam tikras pajamas be jokių pastangų, kurių užtenka minimaliausiems žmogaus poreikiams patenkinti. Tokiu būdu dalis darbingo amžiaus žmonių, kurie neturi jokių sveikatos sutrikimų, nėra skatinami ir motyvuojami ieškoti darbo ir už savo finansinę padėtį būti atsakingais patys. Iš kitos pusės tai tendencingai kartojasi ir vaikų kartoje. Vaikai perima tėvų nuomonę – jie įpranta gauti ir reikalauti, nesiekti geresnių mokymosi rezultatų, neieškoti geresnės darbo vietos ir t. t. Materialinių daiktų neturėjimas, ar negalėjimas naudotis tam tikromis paslaugomis yra suvokiamas kaip skriauda ir nuoskauda. Tai dažnai paskatina vaikus ieškoti būdų, kaip gauti tai, ko nori kuo paprastesniu būdu. Tai nėra visais atvejais pasikartojantis dėsniumas – kiekvienas atvejis individualus, tačiau tyrime dalyvavusių respondentų pavyzdžiai rodo, kad skurdo kultūros ypatybės perduodamos iš kartos į kartą. Taip ugdoma neveikli pašalpą gaunančių, skurdžiai gyvenančių žmonių bendruomenė.

Teorinėje ir praktinėje magistro darbo dalyse aptarta skurdo kultūros problematika leidžia kalbėti apie šio socialinio reiškimo ypatybes kituose socialiniuose sluoksniuose, kur taip pat susiduriama su nusivylimu valdžia, švietimo sistema, įsidarbinimo galimybėmis, mokesčių sistema, valdžia, politikais ir kt. Tai tik pagrindžia, kad skurdas Lietuvoje yra viena iš priežasčių dėl kurių kyla globalios problemos: emigracija, visuotinis nepasitenkinimas galios pasiskirstymu valstybėje, menka savivertė.

REKOMENDACIJOS

Darbo pradžioje aptarti su skurdu susiję atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad pastebimas akivaizdus skirtumas tarp vargingai gyvenančių šeimų vaikų ir vaikų iš gerbūvyje esančių vaikų. Šiame magistro darbe surinkti duomenis atskleidžia ne tik prastus vaikų mokymosi pasiekimus, bet analizuoja ir to priežastis. Remiantis tuo, skirtingas mokinių mokymosi lygis dėl socialinės padėties turėtų būti faktorius, skatinantis valdžios atstovus permąstyti ir labiau kontroliuoti mokyklų mokymų programose realizuojamą kritinio sąmoningumo ugdymą. Šios disciplinos principai per kūrybiškumą, praktines užduotis, bendravimą turėtų būti perduodamos ir neformalių užsiėmimų metu. Taip pat galima pastebėti, kad šeimų namuose, vaikų dienos centruose yra maksimaliai neišnaudojamos galimybės (taip yra dėl profesionalių specialistų trūkumo) mažiau formalizuotoje aplinkoje ugdyti ir socialinės rizikos šeimų narių – vaikų ir jų tėvų – kritinį sąmoningumą, socialines kompetencijas, pozityvesnį požiūrį į savo būtį, ateitį, atsakomybę, visuomenę. Tai padėtų spręsti ir socialinės interakcijos problemas, t. y. ugdytų gebėjimą užmegzti ilgalaikius ryšius su kitais visuomenės nariais, mokytų empatijos, verbalinės ir nevarbalinės komunikacijos ypatybių.

Vaikų kritinio sąmoningumo ugdymui išlieka svarbus pedagogo asmenybės klausimas – svarbus gebėjimas būti įdomiu ir lanksčiu, kad perteikiama svarbi informacija pasiektų ugdomus vaikus. Viena iš priežasčių dėl kurių vyksta mokinio ir mokytojo interesų susidūrimas yra skirtina šių dviejų pusių socialinė, kultūrinė, patirtis. Todėl mokytojui labai svarbu rasti tokį informacijos pateikimo būdą, kuris būtų suprantamas, suvokiamas ir įdomus socialinių problemų šeimoje turinčiam vaikui. Mokytojas turėtų pastebėti vaiko gebėjimo galimybes, ugdyti socialines kompetencijas. Nors apie mokytojų ir vaikų, mokytojų ir tėvų bendradarbiavimą švietimo programose kalbama daug, mokytojo pozicija vaikų, tėvų atžvilgiu vis dar išlieka aiškiai atskirta.

Darbo tyrimo metu gauti duomenys leidžia daryti prielaidą dėl skurdo kultūros perdavimo iš kartos į kartą. Tai tarsi užburtas ratas, kai vaikai nepriklausomai nuo jų poreikių gyvena jiems primestomis gyvenimo sąlygomis, kurios formuojantis asmenybei dažnu atveju suvokiamos kaip vertybių visuma ir skurdaus gyvenimo modelis vis atsikartoja. Vadinasi, skurdo problemos sprendiniai socialinės rizikos šeimose turėtų būti nukreipti ne tik į pagalbą vaikams – skurdas, kurie jį patiria yra tėvų problemų padarinys. Pastarųjų vaikystės patirtis dažnu atveju identiška, jų dabarties gyvenimui, kuris tampa terpe formotis ir naujajai kartai. Nors ugdyti suaugusių žmonių mąstymą, įpročius, vertybes yra sudėtinga, o kai kuriais atvejais net neįmanoma, tačiau tai turėtų būti siekiamybė. Galimi to realizacijos būdai: specialios švietimo programos tėvams iš socialinės rizikos šeimų, veikiant mokymosi visą gyvenimą idėjos principu, individualus darbas su tėvais, savanorystės programos, kurios suteiktų galimybę, norintiems padėti tokių šeimų nariams, dalyvaujant socialinės rizikos šeimų gyvenime (tai nauda ne tik pagalbos gavėjams, bet galėtų veikti, kaip prevencija integruojant socialinėje atskirtyje esančius žmones

į visuomenę). Tokie savanoriai galėtų užmegzti ilgalaikius ryšius su šeimomis ir dalintis gerąja patirtimi, padėtų skurdžiai gyvenančioms šeimoms kitaip pažiūrėti į kasdienį gyvenimą – realizuoti neišnaudojamus resursus, puoselėjant viltį ir skurstančiųjų pastangas. Tyrimo metu bendraujant su socialinės rizikos šeimų nariais išryškėjo, kad žmonių, tarsi tarpininkų tarp sėkmingai gyvenančios visuomenės ir skurstančiųjų, poreikis yra ir įveikiant skurdą jis gali būti labai perspektyvus.

Valstybė turėtų koncentruotis į kompleksinius problemų sprendimus, kurie numatytų ne tik veiksmą, bet ir atoveiksmį – pasiekiamą rezultatą realybėje. Tai ypač svarbu jautrioje, su socialine problematika susijusioje sferoje. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nepakanka didinti pašalpų žmonėms, kurie gyvena skurdžiai. Šiuo atveju – socialinės rizikos šeimoms. Pašalpų sistema keičiama, didinama, mažinama, perskirstoma, tačiau skurdas Lietuvoje vis auga tai rodo Lietuvos socialinės padėties rodikliai. Europos kontekste Lietuva irgi patenka į labiausiai skurstančių šalių grupę. Skurdžiai gyvenantiems šeimoms tampa patogų gyventi iš valstybės skiriamų pašalpų ir būti išlaikomoms. Tai spręsti turėtų ne tik Švietimo, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, bet ir kitos institucijos. Remiantis pasaulyje taikoma praktika labiau prie skurdo mažinimo prisidėti turėtų ir socialiniai partneriai, perspektyvios ir stabilų pelną nešančios įmonės.

Socialinės rizikos šeimų integraciją į visuomenę turėtų skatinti ir viešosios komunikacijos priemonės, kurios didele dalimi formuoja nuomonę, stereotipus. Žiniasklaidai trūksta socialinio jautrumo ir atsakingumo. Pastebima, kad dabartinis jos turinys, susijęs su socialinių grupių problematika, rizikos šeimas pristato, kaip *kitą* visuomenės darinį, kuris nėra priimamas pagarbiai ir išskiriamas iš sociumo. Atsižvelgiant į tai komercinėse televizijose turėtų sumažėti laidų, kurios menkina skurdo problemą, viešai sprendžia ir afišuoja rizikos šeimų problemas.

LITERATŪRA

1. Amineh, R. J.; Asl, H. D. (2015). *Review of Constructivism and Social Constructivism*. Journal of Social Sciences, Literature and Languages 1 (1), p. 9–16.
2. Apple, M. W. (2013). *Can Education Change Society?* New Your: Bembo.
3. Banovcinovaa, A; Levicka, j., Verena, M. (2014). *The Impact of Poverty on the Family System Functioning*. Research and Evaluation in Intercultural Education 132, p. 148–153, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.04.291.
4. Binkauskienė, G.; Misiūnas, A. (2004). *Skurdo ir socialinės atskirties problema*. Lietuvos ekonomikos apžvalga nr. 2, p. 98–104.
5. Bitinas, B.; Rupšienė, A.; Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vilnius: Socialinių mokslų kolegija.
6. Bell, J. M., Hartmann, D. (2007). *Diversity in Everyday Discourse: The Cultural Ambiguities*.
7. Black, M. M.; Engle, L. P. (2008). *The effect of poverty on child development and educational outcomes*. New York Academy of Sciences. DOI10.1196/annals.1425.023.
8. Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. California: Stanford university press.
9. *and Consequences of „Happy Talk“*. American Sociological Review 72, p. 895–914.
10. Bourdieu, P. (2007). *Social Space and Symbolic Power*. Sociological Theory 1 (7), p. 14–25.
11. Bourdieu, P.; Wacquant L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
12. Duque, V. (2017). *Early-life conditions and child development*. SSM–Population Health 3 (2017) 121–131. Prieiga per internetą: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352827316300
13. Darbo santykių ir valstybinio socialinio draudimo teisinis-administracinis modelis. (2014). *Kovos su nedarbu ir skurdo mažinimo strategijų tyrimas*. Prieiga per internetą: <http://www.socmodelis.lt/wp-content/uploads/1-2-dalis-GALUTINE.pdf>
14. Freire, P. (2000). *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius : Tyto alba.
15. Gaidosikienė, I. (2004). *Oscar Lewis' Culture of Poverty: Critique and Further Development*. Sociologija. Mintis ir veiksmas 1, p. 89–96.
16. Garcia, A. O.; Sanchez, P. M. (2017). *Analysis of the Vicious Circle of Poverty and Social Exclusion of the Gypsy Woman in the Neighbourhood of Los Rosales, Murcia*. Procedia –Social and Behavioral Sciences 237 (2017) 618–625.
17. Gavelinė, I. (2013). *Skurde gyvenančios šeimos: jų gyvenimo šeimoje patirčių analizė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Magistro darbas.
18. Giddens. A. (1991). *Modernity and self identity*. California: Stanford university press.
19. Gordon, C. (1980). *Power: Knowledge: Selected Interviews & Other Printings*. New York: Pantheon Books.

20. Higgins, K. (2010). *Trade, growth and poverty: making Aid for Trade work for inclusive growth and poverty reduction*. London: Working papers.
21. Irwin, J. (2012). *Paulo Freire's philosophy of education. Origins, developments, impacts and legacies*. London: Continnum international publishing group.
22. Elenbergas, D. (2013). *Subjekto problema modernioje ir postmodernioje ugdymo filosofijoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas. Magistro darbas. Prieiga per internetą: <http://gs.elaba.lt/object/elaba:1927174/index.html>.
23. Jovaiša, L. (2011). *Edukologija* [rinktiniai raštai]. Vilnius: Agora.
24. Kembridžo universiteto žodynas. (2017). Prieiga per internetą: <http://dictionary.cambridge.org/>.
25. Kay, J. (2007). *Behavioural, emotional and social difficulties*. New Yourk: Continuum.
26. Kardelis, K. (2002). *Metodologija*. Kaunas: Judex.
27. Katarskis, A. (2011). *Slaugytojų vilties išgyvenimo ir jų naudojamų vilties įkvėpimo vilties ir palaikymo strategijų sąsajos*. Prieiga per internetą: http://www.psyjournal.vdu.lt/wp/wp-content/uploads/2011/08/IJP_8_2011_9.pdf
28. Keršienė, R. (2011). *Skurdas ir jo priežastys Lietuvoje*. *Ekonomika ir vadyba* 16.
29. Kratavičiūtė, S. (2013). *Viltis pagal teologinio esencializmo ir socialinio konstruktyvizmo paradigmas: nuteistųjų vilties patirtys krikščioniškojo atsivertimo kontekste*. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 11 (1), p. 195–212.
30. LEWIS, O. (1966). *The culture of poverty*. Prieiga per internetą http://lchc.ucsd.edu/MCA/Mail/xmcamail.2010_11.dir/pdfKPNFlustp6.pdf.
31. Leliūgienė, I. (2002). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Vilnius: Algarvė.
32. McLaren, P. (2005). *A critical pedagogy against empire*. Oxford: P. O. box.
33. Mihai, M., Titan, E., Manea, D. (2015). Education and poverty. *Procedia Economics and Finance* 32, p. 855–860. Prieiga per internetą: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01532-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01532-4)
34. Mikulionienė, S. (2005). *Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartosena Lietuvoje*. *Socialinis darbas* 4 (2), p. 20–32.
35. Payne, R. (2005). *A Framework for understanding poverty*. USA: Aha process.
36. Parikh, S. (2009). *Validating Reciprocity: Supporting Young Fathers Continued Involvement With their children*. *Families in society: The journal of contemporary social servines*.
37. Patton, M. Q. (2014). *Qualitative evaluation and research methods*. USA: Librally of congress cataloging in inpublication data.
38. Petružytė, D. (2008). *Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir A.Strauss'o versijų palyginimas*. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1, p. 72–89.
39. Ruškus, J.; Sujeta, I. (2011). *Moksleivių vaikų sąmoningumo ugdymas reflektuojant internetinę pornografiją*. *Acta pedagogica Vilnesia* 26, p. 82–95.

40. Rodgers, J. L. (2000). *Poverty Intensity in Australia*. Australian Economic Review 33, 235–244. doi:10.1111/1467-8462.00151.
41. Saleebey, D. (1992). *Introduction: Beginnings of a Strengths Approach to Practice*. New York: The strengths perspective in social work practice.
42. Saleebey, D. (2006). *The Strengths Perspective in social work practice*. Boston: Allyn & Bacon.
43. Smith, A. (2013). *Tautų turtas*. Vilnius: Margi raštai.
44. Snyder, Ch. R. (2002). *Hope Theory: Rainbows in the Mind*. Psychological Inquiry, 4 (13),(2002), p. 249-275.
45. Sullivan, A. (2002). *Bourdieu and education: how useful Bourdeu's theory for rechearchers?* The Netherlands Journal: Social Sciences 2 (38), p. 144–166. Prieiga per internetą internetą: <http://www.cls.ioe.ac.uk/library-media/documents/BOURDIEU%20NetherlandsJournal.pdf>.
46. Summer, W. G. (2002). *Folkways a study of mores, manners, customs and morals*. New Yourk: Dover publications.
47. Swartz, D. (2002). *The ssociology of habit: the perspective of Piere Bourdieu*. Department of Sociology, Boston University.
48. Šileika, A. (2009). *Skurdas: metodologijos klausimas ir lygis Lietuvoje*. Socialinis darbas 8 (1), p. 17–27.
49. Tidikis, R. (2003). *Socialnių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.
50. Townsend, P. (1985). *A Sociological Aproach to the Measurement of Poverty*. Oxford economic Papers, 4 (37).
51. Verbickaja, I. (2016). *Kultūrinė lietuviškos televizikos kompetencija ir jos variacijos komunikuojant socialinės atskirties problemą*. Šiauliai: Šiaulių universitetas. Magistro darbas. Prieiga per internetą:
52. Vilkė, J.; Tereškinas, A.; Žilys, A. (2015). *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*. Vytauto Didžiojo universitetas: 2015.
53. Zabarauskaitė, R; Ruževskis, B. (2015). *Skurdo kultūros apraiškos socialinės paramos gavėjų grupėje*. Filosofija. Sociologija, 2 (14), p. 99–112.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

1, 2, 3 LENTELIŲ šaltinis – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (<http://vitrinos.spis.lt:8080/vtas.html>).

1 lentelė. Duomenys apie socialinės rizikos šeimas

Laikotarpis: 2017-01-01 - 2017-01-31

Savivaldybės	Socialinės rizikos šeimos	Per laikotarpį	Laikotarpio pabaigai
Akmenės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	333
Alytaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	254
Alytaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	312
Anykščių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	264
Birštono sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	55
Biržų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	302
Druskininkų sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	80
Elektrėnų sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	239
Ignalinos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	190
Jonavos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	303
Joniškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	249
Jurbarko r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	286
Kaišiadorių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	348
Kalvarijos sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	145
Kauno m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	576
Kauno r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	439
Kazlų Rūdos sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	167
Kelmės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	11	246
Kėdainių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	465
Klaipėdos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	12	493
Klaipėdos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	317
Kretingos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	167
Kupiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	315
Lazdijų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	222
Marijampolės sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	286

Mažeikių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	279
Molėtų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	215
Neringos sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	0
Pagėgių sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	121
Pakruojo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	379
Palangos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	49
Panevėžio m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	277
Panevėžio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	508
Pasvalio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	487
Plungės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	344
Prienų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	326
Radviliškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	13	631
Raseinių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	403
Rietavo sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	155
Rokiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	325
Skuodo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	207
Šakių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	370
Šalčininkų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	278
Šiaulių m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	13	361
Šiaulių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	360
Šilalės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	247
Šilutės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	501
Širvintų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	184
Švenčionių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	266
Tauragės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	386
Telšių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	351
Trakų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	256
Ukmergės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	463
Utenos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	12	257
Varėnos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	295
Vilkaviškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	466
Vilniaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	13	1050
Vilniaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	450

Visagino sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	136
Zarasų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	235
Iš viso	2. Vaikų skaičius jose	217	18671

2 lentelė. Duomenys apie socialinės rizikos šeimas (nedetalizuota)

Laikotarpis: 2016-01-01 - 2016-01-31

Savivaldybės	Socialinės rizikos šeimos	Per laikotarpį	Laikotarpio pabaigai
Akmenės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	318
Alytaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	15	274
Alytaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	301
Anykščių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	262
Birštono sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	64
Biržų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	327
Druskininkų sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	74
Elektrėnų sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	238
Ignalinos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	197
Jonavos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	339
Joniškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	255
Jurbarko r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	12	273
Kaišiadorių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	349
Kalvarijos sav.	2. Vaikų skaičius jose	16	131
Kauno m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	601
Kauno r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	470
Kazlų Rūdos sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	171
Kelmės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	280
Kėdainių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	501
Klaipėdos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	449
Klaipėdos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	305
Kretingos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	181
Kupiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	292
Lazdijų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	227
Marijampolės sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	303
Mažeikių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	279

Molėtų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	182
Neringos sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	0
Pagėgių sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	139
Pakruojo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	328
Palangos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	44
Panevėžio m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	224
Panevėžio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	542
Pasvalio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	529
Plungės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	315
Prienų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	336
Radviliškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	615
Raseinių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	471
Rietavo sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	162
Rokiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	354
Skuodo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	221
Šakių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	367
Šalčininkų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	240
Šiaulių m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	313
Šiaulių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	26	348
Šilalės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	227
Šilutės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	15	503
Širvintų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	242
Švenčionių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	276
Tauragės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	400
Telšių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	16	329
Trakų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	281
Ukmergės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	470
Utenos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	244
Varėnos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	304
Vilkaviškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	8	500
Vilniaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	11	986
Vilniaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	481
Iš viso	2. Vaikų skaičius jose	337	18846

3 lentelė. Duomenys apie socialinės rizikos šeimas (nedetalizuota)

Laikotarpis: 2015-01-01 - 2015-01-31

Savivaldybės	Socialinės rizikos šeimos	Per laikotarpį	Laikotarpio pabaigai
Akmenės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	287
Alytaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	244
Alytaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	259
Anykščių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	241
Birštono sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	58
Biržų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	304
Druskininkų sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	74
Elektrėnų sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	234
Ignalinos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	190
Jonavos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	342
Joniškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	288
Jurbarko r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	245
Kaišiadorių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	340
Kalvarijos sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	120
Kauno m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	11	621
Kauno r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	505
Kazlų Rūdos sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	160
Kelmės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	299
Kėdainių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	526
Klaipėdos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	448
Klaipėdos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	299
Kretingos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	163
Kupiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	289
Lazdijų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	221
Marijampolės sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	332
Mažeikių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	286
Molėtų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	206
Neringos sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	0
Pagėgių sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	137

Pakruojo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	1	346
Palangos m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	38
Panevėžio m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	236
Panevėžio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	606
Pasvalio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	13	565
Plungės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	338
Prienų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	361
Radviliškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	654
Raseinių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	9	504
Rietavo sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	150
Rokiškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	337
Skuodo r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	219
Šakių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	380
Šalčininkų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	6	224
Šiaulių m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	19	300
Šiaulių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	336
Šilalės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	230
Šilutės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	519
Širvintų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	7	261
Švenčionių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	263
Tauragės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	433
Telšių r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	291
Trakų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	289
Ukmergės r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	478
Utenos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	4	230
Varėnos r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	307
Vilkaviškio r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	5	558
Vilniaus m. sav.	2. Vaikų skaičius jose	14	964
Vilniaus r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	3	496
Visagino sav.	2. Vaikų skaičius jose	2	139
Zarasų r. sav.	2. Vaikų skaičius jose	0	273
<i>Iš viso</i>	<i>2. Vaikų skaičius jose</i>	<i>218</i>	<i>19043</i>

2 PRIEDAS

4 LENTELĖS šaltinis – Lietuvos statistikos departamento Oficialiosios statistikos portalas (<https://osp-beta.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>).

Vaikų skaičius socialinės rizikos šeimose metų pabaigoje.

	Vaikų skaičius socialinės rizikos šeimose metų pabaigoje asmenys				
	2011	2012	2013	2014	2015
Lietuvos Respublika	22 073	21 303	20 664	19 668	19 043
Alytaus apskritis	1 258	1 181	1 168	1 150	1 202
Kauno apskritis	4 122	3 879	3 649	3 350	3 187
Klaipėdos apskritis	1 902	1 840	1 766	1 747	1 693
Marijampolės apskritis	1 940	1 842	1 722	1 581	1 422
Panevėžio apskritis	2 418	2 389	2 474	2 416	2 345
Šiaulių apskritis	2 742	2 708	2 717	2 553	2 491
Tauragės apskritis	1 258	1 211	1 174	1 061	1 036
Telšių apskritis	1 243	1 175	1 180	1 169	1 131
Utenos apskritis	1 658	1 610	1 505	1 373	1 314
Vilniaus apskritis	3 532	3 409	3 309	3 268	3 222

3 PREDAS

NESTRUKTŪRUOTO INTERVIU TEMINĖS SRITYS (Socialinės rizikos šeimos tėvams)

Data:

Respondentas:

Tema: Respondento vaikystės prisiminimai.

Temą atskleidžiantys klausimai:

1. Prisiminimai iš vaikystės / paauglystės metų (santykiai su tėvais; santykiai su broliais ir seserimis (jei tokių turėjote / turite)).

Tema: Dabartinis respondentų gyvenimas.

Temą atskleidžiantys klausimai:

1. Papasakokite apie savo sukurta šeimą (kokio amžiaus būnant sukurta šeima, santykiai su vyru, vaikų skaičius šeimoje, koks vaikų amžius, gyvenamoji vieta).
2. Dėl kokių aplinkybių patekote į socialinės rizikos šeimų sąrašą?
3. Išsilavinimas ir darbo patirtis.
4. Kokios paramos iš valstybės / kitų įstaigų sulaukiate? Kaip tai vertinate, ar to užtenka?

Tema: Ateities planai ir lūkesčiai

Temą atskleidžiantys klausimai:

1. Kokią savo ateitį įsivaizdavote būdamas paauglys? Ar turėjote tikslų, lūkesčių? Jei taip, galbūt galite pasidalinti prisiminimais. Ar gyvenate taip kaip tikėjotės?
2. Ar dabar gyvenate taip, kaip norite?
3. Ar norėtumėte, ką nors pakeisti? Jeigu taip, ką? Kokiais būdais galėtumėte to pasiekti?
4. Kokie jūsų ateities planai?

Tema: Respondento vertybių suvokimas.

Temą atskleidžiantys klausimai:

1. Ką įvardintumėte, kaip svarbiausius dalykus savo gyvenime?
2. Vaikų reikšmė jūsų gyvenime.
3. Ar sukuriate saugią aplinką savo vaikams: galimybė mokytis ir tobulėti, jauki namų aplinka? Ar dažnai kalbatės su savo vaiku? Kokiomis temomis?
4. Kas gyvenime teikia daugiausiai džiaugsmo? Kas labiausiai liūdina?

Tema: Savivoka, pomėgiai, gebėjimai.

Temą atskleidžiantys klausimai:

1. Kas jums teikia pasitikėjimo savimi?
2. Ar yra kažkas, ką sugebate daryti geriau už kitus? Ar tobulinate tą savo gebėjimą? Jei taip kaip? Jei ne, kodėl?
3. Ar turite mėgstamą laiko praleidimo būdą?
4. Ar dalyvaujate savanoriškoje veikloje?

NESTRUKTŪRUOTO INTERVIU TEMINĖS SRITYS (Socialinės rizikos šeimos vaikams)

Data:

Respondentas:

Tema: Respondento vaikystės prisiminimai ir dabartinis gyvenimas.

Temą atskleidžiantys klausimai:

2. Kokia namų aplinką atsimenate iš vaikystės?
3. Dabartiniai santykiai su tėvais, broliais ir seserimis (jei tokių turite)?

Tema: Ateities planai ir lūkesčiai.

Temą atskleidžiantys klausimai:

5. Kokią savo ateitį įsivaizduojate? Ar turite tikslų, lūkesčių? Jei taip, galbūt galite pasidalinti?
6. Ar norėtumėte, kad kas nors būtų kitiap?

Tema: Respondento vertybių suvokimas.

Temą atskleidžiantys klausimai:

5. Ar pasvarstote apie tai, kas jums labai svarbu gyvenime? Be ko neįsivaizduotumėte savo gyvenimo?
6. Kas gyvenime teikia daugiausiai džiaugsmo? Kas labiausiai liūdina?
7. Ką apie vertybes, tikslus kalba jūsų tėvai?

Tema: Savivoka, pomėgiai, gebėjimai.

Temą atskleidžiantys klausimai:

5. Kas jums teikia pasitikėjimo savimi?
6. Ar yra kažkas, ką sugebate daryti geriau už kitus? Ar tobulinate tą savo gebėjimą? Jei taip kaip? Jei ne, kodėl?
7. Ar turite mėgstamą laiko praleidimo būdą?
8. Mokykla: koks dalykas geriausiai sekasi, kaip sutariate su klasės draugais?
9. Ar dalyvaujate būreliuose? Galbūt esate kokios nors organizacijos narys?